

TEORIJA in PRAKSA

4

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- JOSIP VIDMAR: V času načrtov
- PETER KLINAR: Kaj povezuje in ločuje jugoslovanske narode
- ERMIN KRŽIČNIK: Dolgoročna socialna in regionalna politika Slovenije
- I. TOLIČIČ-L. ZORMAN: Socialno ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost
- IVAN KRISTAN: Pet vprašanj družbenopolitičnega sistema
- MIHA POTOČNIK: Odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja
- ACHILLE OCCHETTO: Kateri Lenin?

TEORIJA in PRAKSA

4

1970

IZDAJA:

Visoka šola za sociologijo, politične vede
in novinarstvo v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Boštjan
Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Ro-
ter, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za *tujino* je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za revijo
»Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
april 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 4, str. 529—704, Ljubljana,
april 1970

vsebina

JOSIP VIDMAR: V času načrtov 531

ČLANKI, RAZPRAVE:

PETER KLINAR: Kaj povezuje in ločuje jugoslovanske narode 535

ERMIN KRŽIČNIK: Dolgoročna socialna in regionalna politika Slovenije 552

I. TOLIČIČ-L. ZORMAN: Socialno ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost 566

POGLEDI, KOMENTARJI:

VOJAN RUS: Dežmanova senca in kar je za njo 576

BOŽIDAR LAKOTA: Pot se pričinja — potovanje je končano 581

POLEMIKA:

SERGEJ FLERE: Bučarjevo »Dinamično pojmovanje ...« 592

FILIP LIPOVEC: Dodatne utemeljitve v Tankovi kritiki 597

JOŽE SMERDU: Še o »meri uspešnosti gospodarjenja« 607

KULTURA IN DRUŽBA:

IVAN KUVACIĆ: Kultura in politika 612

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

IVAN KRISTAN: Pet vprašanj družbeno-političnega sistema 623

MIHA POTOČNIK: Odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja 632

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

ACHILLE OCCETTO: Kateri Lenin? 644

MEDNARODNI ODNOSI:

DUŠAN DOLINAR: Mednarodne integracije in naš položaj 651

BREZ OVINKOV:

Z. TANKO: Cilj in stvarnost 662

T. KRAŠOVEC: Jasni sklepi — drugačna praksa 665

M. MURKO: Zakaj neskljenjen prvi krog razprave? 667

M. BREZOVSEK: Pledoaje za družboslovno literaturo 669

J. KOROŠEC: Tisočak za celotno vzgojo 673

D. MURKO: Kako se delajo intervjuji, ki nič ne povedo? 675

S. PREGL: Meditacija o satiri 677

Z. ROTHER: Metoda 679

V. JARC: Kje tiči sovražnik? 683

PRIKAZI, RECENZIJ:

DANICA PURG: Ob izidu 8. številke revije »Autogestion« 685

DUŠAN KERMAVNER: Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (F. Rozman) 688

RUDI RIZMAN: Nova študentska revija »Ideje« 691

JOSIP ŽUPANOV: Samoupravljanje in družbena moč (Janez Jerovšek) 693

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Avtorski sinopsisi 703

CONTENTS

JOSIP VIDMAR: In the Time of Plans	531
ARTICLES, ESSAYS:	
PETER KLINAR: What Unites and Separates Yugoslav Nations	535
ERMIN KRZICNIK: Long-term Social and Regional Policy of Slovenia	552
I. TOLICIC-L. ZORMAN: Socio-economic Status of Child's Family and the Child's Achievements	566
VIEWS, COMMENTS:	
VOJAN RUS: Dežman's Shadow and What is behind it	576
BOZIDAR LAKOTA: The Road is Beginning — the Journey is Finished	581
POLEMIC:	
SERGEJ FLERE: Bučar's »Dynamic Journey...«	592
FILIP LIPOVEC: Additional Reasons in Tanko's Criticism	597
JOZE SMERDU: Still about the »Measure of Successfulness in Economy«	607
CULTURE AND SOCIETY	
IVAN KUVACIC: Culture and Politics	612
QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:	
IVAN KRISTAN: Five Questions Concerning the Socio-political System	623
MIHA POTOČNIK: The Responsibility of the Members of Collective Organs of Management	632
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
ACHILLE OCCETTO: Which Lenin?	644
INTERNATIONAL RELATIONS:	
DUSAN DOLINAR: International Integration and our Position	651
STRAIGHT AWAY:	
Z. TANKO: Aims and Actuality	662
T. KRAŠOVEC: Clear Conclusions — Different Practice	665
M. MURKO: Why an Unended First Circle of Discussion?	667
M. BREZOVŠEK: A Plea for Sociological Literature	669
J. KOROŠEC: Thousand Dinars for Complete Education	673
D. MURKO: How to Make Interviews Which Do Not Tell Anything	675
S. PREGI: Meditation on Satire	677
Z. RÖTER: Method	679
V. JARC: Where is the Enemy?	683
REVIEWS, NOTES:	
DANICA PURG: At the 8th Number of the Review Autogestion	685
DUSAN KERMAVNER: Ivan Cankar and Slovene Policy in 1918 (F. Rozman)	688
RUDI RIZMAN: The New Student Review Ideje	691
JOSIP ŽUPANOV: Self-government and Social Power (Janez Jerovšek)	693
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
Authors' Synopses	703

СОДЕРЖАНИЕ

ИОСИП ВИДМАР: В периоде планов	531
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
ПЕТЕР КЛИНАР: Что связывает и что разделяет югославские народы?	535
ЭРМИН КРЖИЧНИК: Долгосрочная социальная и региональная политика Словении	552
И. ТОЛИЧИЧ — Л. ЗОРМАН: Социально-экономическое положение семьи и успеваемость детей	566
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
ВОЯН РУС: Тень Дежмана и что за ней кроется	576
БОЖИДАР ЛАКОТА: Путь начинается, а путешествие окончено	581
ПОЛЕМИКА:	
СЕРГЕЙ ФЛЭРЭ: »Динамичное понимание« у Бучара	592
ФИЛИП ЛИПОВЕЦ: Дополнительные мотивировки в критике Танка	597
ИОЖЕ СМЕРДУ: Ещё раз о »мерах успешного ведения хозяйства«	607
КУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО:	
ИВАН КУВАЧИЧ: Культура и политика	612
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ИВАН КРИСТАН: Пять вопросов обществено-политической системы	623
МИХА ПОТОЧНИК: Ответственность членов коллективных органов правления	632
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
АКИЛЕ ОЦЕТТО: Который Ленин?	644
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ДУШАН ДОЛИНАР: Международные интеграции и наше место	651
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
З. ТАНКО: Цели и действительность	662
Т. КРАШОВЕЦ: Решения ясные, а на практике другое	665
М. МУРКО: Почему остается открытым первый круг обсуждений?	667
М. БРЕЗОВШЕК: В защиту литературы из области общественных наук	669
И. КОРОШЕЦ: Только тысячу для полного воспитания	673
Д. МУРКО: Как устраиваются ничего не говорящие интервью?	675
С. ПРЕГА: Медитации на тему о сатире	677
З. РОТЕР: Методы	679
В. ЯРЦ: Где кроется неприятель?	683
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
ДАНИЦА ПУРГ: К выходу 8-го номера журнала »Autogestion«	685
ДУШАН КЕРМАВНЕР: Иван Цанкар и словенская политика в 1918 году (Ф. Розман)	688
РУДИ РИЗМАН: О новом студенческом журнале »Идеи«	691
ИОСИП ЖУПАНОВ: Самоуправление и общественная сила (Янез Ёровшек)	693
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
Авторский указатель	703

V ČASU NAČRTOV

Po časopisnih in televizijskih poročilih, ki jih prejemamo dan za dnem in malone uro za uro, doznavamo, kako živahno se v naši javnosti snujejo vsakršni načrti: kratkoročni, srednji in dolgoročni, in to v vseh sektorjih življenja od gospodarstva do znanosti in od športa do umetnosti. Človek in družba se tako pripravljata na jutrišnji dan, ki ga skušata oblikovati po svojih potrebah in po svojem okusu. Da je to snovanje v letošnjem letu posebno živahno, je verjetno pripisati dekadični zaokroženosti naše letošnje letne številke.

Vse to načrtovanje in ugotavljanje bodočih stanj ali vsaj v bodočnosti potrebnih ali poželjnih dejstev pa nam nenehno govori o neki potrebi, ki jo trajno nosimo v sebi, o nujnosti nekakšnega načrta ali vsaj predvidevanja ali celo samo preprostega razmišljanja o naši bodočnosti v tisti sferi našega zavestnega in moralnega sveta, ki jo opredeljuje pojem naroda, narodnosti in vsega, kar je s tem pojmom v zvezi, se pravi kar je v zvezi z našo bodočnostjo in moralno orientacijo, potrebno za to bodočnost, orientacijo nas kot celote in kot posameznika v nji. Kaj hočemo kot narod? Biti, ne biti? In če smo za biti, o čemer ne bi smelo biti dvoma: kako biti? Kje in v čem videti smoter in hkrati možnosti za njegovo dosego?

Vse to so stara in trajna vprašanja, ki nikakor niso odvisna od dekadične zaokroženosti letnice, ki jo pišemo. So pa vprašanja, ki neodjenljivo spremljajo v naši zavesti vse načrtovanje današnjih dni in to ne samo zaradi analognosti odnosov, temveč tudi zaradi tega, ker se za gosto mrežo vsakršnih planov izgublja naš osnovni osnutek in ker je ves sedanji čas tak, da izgubljajo nekatere vrednote svojo veljavo, da pa ni videti nastajanja vrednosti, ki bi mogle nadomestiti vse tisto, kar v zavesti mlajših pokolenj izgublja sugestivno moč vodilnih pojmov ali idej. Da, s propadanjem in razveljavljanjem sistema moralnih kategorij se razgublja v našem življenju tudi naša narodna zavest, o kateri se v mladem svetu slišijo in tudi bero sodbe, da je preživela stvar, da je pozabe vredna, kakor toliko in toliko staroverskih predsodkov.

Seveda pa je med temi na preživelost obsojenimi predsodki tudi veliko takih, ki to nikakor niso, temveč so samo stare kategorije moralnega in človeškega ali z drugo besedo humanističnega sestava, o katerem pa seveda še kar lahko beremo, da je ves na odhodu in pri smrti, dasi nam nihče ne zna objasniti, kaj nam po dokončni negaciji vsega, kar je v neposredni zvezi s humanizmom, kakor so etos, narodnost, socializem, sploh še ostane in k čemu naj se naše življenje priravnava, k čemu naj streми in kaj naj ga vodi. Toda očitno je, da današnjemu svetu zadostuje zavest o negaciji, ki mu daje občutek superiornosti nasproti vsemu, kar je bilo, in da ga malo vznemirjajo stvarna vprašanja o tem, na čem naj poslej stoje naše družbeno in narodno življenje, naša kultura in civilizacija.

Zaradi vednosti o takih stališčih in odnosih v današnjem svetu je vprašanje o našem bistvenem in splošnem življenjskem načrtu le toliko bolj pereče in toliko glasneje zahteva odgovor. Kajti v človeški naravi je, da moramo imeti zavest o smiselnosti svojega dejanja in nedejanja in o njegovi smotrnosti. Smisel in smoter pa sta odvisna od gospodujočih kategorij naše zavesti, brez katerih smo obsojeni na življenje v prostoru, v katerem primanjkuje kisika. Skratka, treba se je odločiti za smisel ali za nesmisel. In kdor se je odločil za absurd, naj se izpiše iz igre kulturnega in človeškega življenja, zakaj narava te igre takega stališča in odnosa ne more ne priznati in še manj sprejeti. Če hočemo živeti, moramo hoteti živeti v skladu z zakoni naše zavesti o človeku, o družbi, o kulturi in o smotrih, ki so tukaj in ki vplivajo na življenje sveta in posameznika. In mi hočemo živeti.

Pri odgovoru na vprašanje, kaj nam nalaga ta naša zavest, pa seveda ne smemo pozabiti na imperative, ki jih človek in narod nosita v sebi trajno, ravno tako pa tudi ne na tiste, ki nam jih nalaga zgodovinski trenutek, v katerem se nam zastavlja vprašanje, za katero gre. Zgodovinski trenutek pa nas opozarja, da živimo in se odločamo v nenavadno dramatičnem času, v katerem se zemlja, ki je naš dom, nenehno premika in guba, da povzroča potrese in katastrofe, v kakršnih se morejo ljudje in narodi obdržati in reševati samo s skrajno prisebnostjo in s popolno osredotočenostjo vseh svojih moči in sposobnosti. Zemljevid sveta se spreminja z nevarno naglico in le, kdor je pripravljen, se bo znašel in bo obstal, posebno če ga ne varuje velika fizična moč, s kakršno mi Slovenci nikakor ne razpolagamo.

Spričo vsega navrženega je opredelitev našega velikega načrta le tembolj nujna in neodločljiva. Ravno tako pa se mi zdi tudi jasna in nedvoumna po smislu, ki naj ga vsebuje. Nobenega dvoma očitno ne more biti o tem, da moramo obuditi v sebi predvsem intenzivno narodno zavest, ki mora zaživeti v vsakem slovenskem človeku z močjo, kakršna je zaradi naše majhnosti posebno potrebna. Ta zavest mora biti strnjena in enotna, kar pomeni, da mora biti prežeta s skladno in več kot to, z enotno voljo tako glede našega obstoja kakor glede njegovega smisla in glede teženj, katerim naj se pokori. Prežeti moramo biti z zavestjo, da smo narodna individualnost

z vsemi atributi, ki takim skupnostim pripadajo in ki segajo od svobode do suverenosti in od volje do lastne kulture pa do čuta odgovornosti za to nalogo in dolžnost. S takim nacionalnim čustvom se mora družiti zavest, da nam nič in nihče ne sme kratiti pravic, ki nam kot suverenemu narodu, kakršen pač vsak narod je, gredo in kakršne so pogoj za smiselnost našega obstoja. Tak odnos pa moramo imeti in gojiti do vsake narodne individualnosti, ne samo do svoje, za katere pravice moramo biti zmeraj pripravljeni na boj in na žrtve.

Omenil sem poleg volje za obstoj tudi voljo do lastne kulture. Prežeti moramo biti z zavestjo, da hočemo sami upravljati svoje življenje in ga oblikovati po svoje. To je vse kulture začetek. Ustvariti hočemo svoj tip družbe z ustrojem, kakršnega smo si zamislili sami. Ali je potrebno poudarjati, da je naš družbeni koncept socializem, in sicer tisti, ki ga označujemo z besedo samoupravni socializem? To nemara res ni potrebno. Potrebno pa je, da se tega zavemo, in to vsi in do take stopnje, da bo ta samoupravni socializem, ki je naš dragoceni družbeni izum in ki je hkrati edinstvena stvarna šola in vzgoja za zrele in sposobne državljane ter edinstveno družbeno jamstvo za varstvo in nego individualne samozvesti in častnosti, da bo ta samoupravni socializem prodril v našo zavest kot naša osrednja humanistična ali z drugo besedo kulturna naloga, ki jo moramo skušati uresničiti z vso sposobnostjo, s katero razpolagamo.

Govoril sem o čutu za dolžnost in odgovornost v zvezi z našim ustvarjanjem lastne kulture. Kulturna naloga, o kateri sem pravkar govoril, ima poleg neposredne vsebine še posredno, ki pa ni nič manj kategorična in določna. V pojmu samoupravnega socializma in v zahtevi po njem je skrito nedvoumno priznavanje nekih moralnih norm in ravno po teh normah je ta naš socializem izrazita humanistična naloga. Ali pa je dopustno v eni sferi življenja take norme priznavati, v drugi pa jih zanikati, zasmehovati ali celo podirati? Zdi se mi, da to ni dopustno. To pa se pravi, da tako ravnanje ni in ne more biti dopustno niti v sferi tako imenovane kulture tvornosti v ožjem smislu, od katere današnji dan ravno tako kategorično zahteva osvestitve in orazumitve. Ne, tudi ta mora tako ali drugače priznavati humanistične norme, ki so skrite v našem družbenem konceptu in ki jih seveda nikakor ni pojmovati preozko ali preomejeno.

Da, tudi jasna in trdna zavest o vsem tem kompleksnem vprašanju naše širše in ožje kulture spada k narodnemu čustvu, kakršno naj bo vsebina našega temeljnega in splošnega načrta v sedanjem času. Ponavljam, ta načrt bi moral biti danes splošna last Slovencev in vsakega izmed njih, in to le tembolj, ker živimo v času pretresnih sunkov in najresnejših katastrof. Okrog neke take misli bi se morala zbrati strnjena volja celega naroda, ki bi moral določno vedeti in čutiti, kje mu je vodilno središče in kje mu je smoter, ki bi ju moral oba enodušno priznavati in spontano potrebovati. Samo ob podobni

enodušnosti smo bili nedavno popolnoma nezlomljivi in samo v taki strnjjenosti bomo mogli v bodočnosti kljubovati čemurkoli.

Ce naglašam v prejšnjih stavkih slovensko koncentracijo, družbeno, politično in kulturno, pa s tem geslom nikakor nimam v misli kakršne koli naše izolacije. Te zagotovo ne, saj živimo z drugimi jugoslovanskimi narodi v državni skupnosti, za katero smo se borili vsi, Slovenci in drugi, in v kateri stremimo vsi k enakim smotrom. To je velika in važna vez med nami v današnjem času. Ta pa ima tudi svoj zgodovinski aspekt. S Hrvati, Srbi in drugimi Jugoslovani nas namreč ne veže samo jezikovno in krvno sorodstvo, marveč nas stoletja veže nujnost skupne usode, nujnost istega zgodovinskega prostora, ki je naš dom. To so močne in pomembne vezi, ki jih je zgodovina nekajkrat potrdila in nekajkrat na svoj krvavi način. V vsej naši slovenski zgodovini lahko naštejemo nekaj velikih momentov, ki pa imajo vsi eno značilnost, da nismo bili v njih nikoli izolirani, temveč da smo v svojih zgodovinskih dejanjih zmeraj sodelovali s Srbi ali Hrvati. Tako je bilo v večini naših kmečkih puntov, tako je bilo v stoletnih bojih zoper Turke, tako je bilo v naši protestantski kulturni revoluciji v 16. stoletju, v kateri smo bili intenzivno povezani s Hrvati in Srbi. Tako je bilo v bojih zoper Avstrijo in naposled v velikem odporu zoper italijansko in nemško okupacijo v zadnji svetovni vojni. Vsa ta zgodovina je pisana s krvjo in te ni mogoče izbrisati in zlasti je ni smeti izbrisati iz zavesti. Ta pa nam vrhu tega govori, da so narodi v današnji Jugoslaviji drug drugemu edina opora in pomoč. In če je v čem jamstvo, da bomo dosegli in izvršili svoj veliki načrt, ga je videti v naši skupnosti, v kateri moramo kljub vsemu ustvariti sožitje, vredno časti in človečnosti vseh kolektivov in posameznikov, ki teže k visokemu zgodovinskemu smotru, h kakršnemu stremimo vsi narodi Jugoslavije.

Kaj povezuje in ločuje jugoslovanske narode

Ko se zastavi problem jugoslovanske federacije, ne predvsem kot institucionalne oblike zvezne države, marveč kot družbene skupnosti, se takoj znajdemo pred vprašanjem njene notranje integracije in kohezivnosti. V večnacionalni skupnosti je mogoče predpostavljati, da obstoje razlike, in to takšne vrste, ki delujejo na skupnost dezintegrativno. Obstoje pa tudi takšne vrste razlik, ki delujejo na širšo skupnost z integracijskimi učinki. Za teoretično obrazložitev te druge vrste razlik nam rabi tale izhodiščna teza: vsakršna stvarna integracija je mogoča le, če se razvijejo določene razlike. Brez razvite diferenciacije ne more namreč priti do integracijskih procesov, ki temelje na komulaciji identitet, komplementarnosti razlik in kompetitivnosti alternativ.¹ Komulacija identitet predpostavlja določeno diferenciacijo, s pomočjo katere lahko prihaja do razvoja in povečevanja istovrstnih karakteristik. Diferenciacija je tudi pogoj za razvoj komplementarnosti razlik, to je razvoj takšne diferenciacije in specializacije, ki se komplementarno dopolnjuje v zaokroženo celoto. Razumljivo je tudi, da je diferenciacija pogoj za pojave kompetitivnosti alternativ, ki pomenijo spopad idej in nasprotij v kvantitativnem in kvalitativnem smislu, različnost stališč in mnenj, tekovanje za novo kvaliteto, krepitev kritike in demokratičnega odločanja, omejevanje samovolje, sterilnosti, uniformnosti, dogmatizma ipd.

Iz povedanega izhaja, da se lahko integracijski procesi v večnacionalni skupnosti razvijejo šele takrat, ko imajo posebni nacionalni interesi zagotovljene možnosti za svoje vsestransko uveljavljanje. Spričo tega smo izhajali iz predpostavke, da določene razlike v večnacionalni skupnosti učinkujejo v integrativnem smislu. Le-te so po našem mnenju pogoj, da se povečuje stopnja notranje kohezivnosti večnacionalne skupnosti,² ki pomeni medsebojno usklajevanje

članki, razprave

¹ Dr. Zdravko Mlinar, raziskovalni projekt: »Socialni razvoj Slovenije«, VSSPN, Ljubljana 1969.

² P. Klinar, »Federacija kao društvena zajednica«, stran 131, 132, Zbornik »Karakter i funkcije federacije«, Beograd 1968.

ciljev in načinov delovanja med nacionalnimi skupnostmi, razvijanje nacionalne samouprave in uresničevanje samoupravnih odnosov med nacionalnimi skupnostmi ter odpiranjem možnosti za tiste skupine, ki so nosilke nehierarhičnih vidikov medsebojnega povezovanja teh skupnosti.

S tem smo se na splošno približali obči teoretični opredelitvi takšnih razlik, ki so funkcionalne in torej učinkujejo integrativno, tako da krepijo kohezivnost večnacionalne družbene skupnosti. Tiste razlike, ki nimajo značaja povečevanja kohezivnosti, so disfunkcionalne in imajo dezintegracijske učinke oziroma povzročajo medsebojno ločevanje nacionalnih skupnosti in rušijo notranjo povezanost večnacionalne družbene skupnosti.

Kaj zavira funkcionalno diferenciacijo, razvoj nacionalne samouprave in hkrati kohezivnost širše družbene skupnosti? Ko poskušamo hipotetično odgovoriti na to vprašanje, izhajamo iz predpostavke, da je treba iskati povezanost med različnimi negativnimi pojavi v mednacionalnih odnosih in tistimi, ki se kažejo v socialni strukturi (razredni in strukturi slojev). Etatizem, različne oblike monopolizma in uravnilovskega egalitarizma imajo svoje socialne nosilce in svojo množično socialno osnovo. To so posamezni vodstveni sloji (tehnobirokracija) z množičnim zaledjem manj kvalificiranih delavcev in uradnikov ter kmetov. Ti pojavi in njihovi nosilci zavidalno delujejo na razvoj nacionalne samouprave, kar hkrati pomeni možnosti za različne pojavnne oblike centralističnega unitarizma, republiškega partikularizma itd. Koncentrirana politična moč zavira namreč razvoj nacionalne samouprave, zapira možnosti za reševanje nacionalnih nasprotij in konfliktov, posebno — nacionalno je zopostavljeno v odnosu do splošnega — zveznega, nacionalni razvoj ni dovolj dinamičen in mednacionalni odnosi so nedinamični in ujeti v nefleksibilne strukture.

Kot alternativo negativnim posledicam etatističnega urejanja mednacionalnih odnosov postavljamo nacionalno samopravo in optimalno diferenciran nacionalni razvoj. Če ugotavljamo, da je optimalna diferenciacija temelj funkcionalne stratifikacije, ker spodbuja ustvarjalno delo, iniciativo, učinkovitost, ustvarjalnost, dekoncentracijo politične moči, fleksibilnost in dinamičnost socialne strukture, večjo dinamiko razvoja itd., sodimo, da je vsa ta načela mogoče uresničevati tudi v mednacionalnih odnosih. Optimalna diferenciacija v mednacionalnih odnosih bi pomenila tudi izhodišče za odpravljanje »deviantne« nefunkcionalne diferenciacije, ki sloni na drugačnih izhodiščih na privilegijih, špekulacijah, parazitizmu, intrigah itd., ki izvirajo iz etatističnega urejanja mednacionalnih odnosov. Takšno diferenciacijo označujemo kot nefunkcionalno spričo njenih negativnih učinkov na integracijo in utrjevanje kohezivnosti širše družbene skupnosti.

Čeprav lahko predpostavljamo, da optimalna nacionalna diferenciacija, temelječa na delovnih prizadevanjih nacionalnih skupno-

sti, krepí nacionalno samoupravo in mednacionalno integracijo v okviru širše družbene skupnosti, s tem ne mislimo, da so izločeni iz mednacionalnih odnosov medsebojni konflikti. Ker pogosto v mednacionalnih konfliktih vidimo le njihove razdiralne, torej nefunkcionalne učinke, bi v tej zvezi opozorili na funkcionalne posledice mednacionalnih konfliktov.³ Če se razvijejo konflikti med samoupravno razvitimi nacionalnimi skupnostmi, katerih medsebojni odnosi slonijo na delovni optimalni diferenciaciji, ne prizadevajo bazičnih vrednot in ne spodkopavajo temeljev, na katerih je zgrajena socialna struktura. Takšni konflikti sproščajo napetosti, pospešujejo razvoj in tako uravnavajo medsebojne odnose med narodi. Mnogo raznovrstnih konfliktov pomeni, da se napetosti ne morejo kumulirati in intenzivirati.

Samoupravno razvite nacionalne skupnosti so odprte družbe z ohlapnejšo strukturo. To pa pomeni, da so strpne do konfliktov in da dajejo možnosti, da se nasprotja in konflikti učinkovito rešujejo. V tem smislu se mednacionalni odnosi razvijajo in medsebojno prilagajajo obstoječim družbenim razmeram. Spričo tega lahko razumemo, da mnoštvo konfliktov povzroča odpravljanje medsebojnih napetosti in vzpostavljanje stvarne integracije, kar nas opravičuje, da razmišljamo o funkcionalnih posledicah konfliktov v mednacionalnih odnosih.

Zakaj sodimo, da bo tudi v prihodnjem razvoju mednacionalnih odnosov, čeprav se bodo razvijali na temelju optimalne diferenciacije med nacionalnimi skupnostmi, mnogo objektivnih pogojev za konfliktne odnose?

1. Diferenciranje razredne in stratifikacijske strukture je izhodišče za različne socialne in nacionalne konflikte. Menimo, da bo spopad med nosilci unificiranega egalitarističnega in etatičnega razvoja na eni strani ter optimalno diferenciranega in samoupravnega razvoja na drugi strani odseval tudi v mednacionalni sferi.

2. Vire konfliktov lahko pričakujemo tudi v trajnejšem nasprotju med vsestranskim nacionalnim razvojem na eni strani in smotno delitvijo dela v okviru jugoslovanske skupnosti in mednarodne skupnosti na drugi strani. Gre za problem nasprotja med etničnim in funkcionalnim.⁴ Ekstenzivni nacionalni razvoj ni funkcionalen niti za ekonomski niti za politični, družbeni in kulturni razvoj. Odpira namreč vrsto ekonomskih in političnih problemov, krepí nosilce etatizma in uravnilovskega razvoja ter zavira razvoj sposobnih in ustvarjalnih. Nacionalni prostor je zaprt in primeren za ohranjanje manj sposobnih in za ohranjanje in koncentriranje konfliktov. Po drugi strani pa v sodobne razvitejše družbe nezadržno prodira centralizacija, ki jo spodbujajo sodobna tehnika, komunikacije pa

³ Coser, Rosenberg, »Sociological Theory«, str. 205—209, New York 1964.

⁴ Dr. Z. Mlinar, raziskovalni projekt: »Socialni razvoj Slovenije«, VŠSPN, Ljubljana 1969.

politika in ekonomija, tako da funkcionalna delitev dela, ki ustvarja širše socialne sisteme, ni brez nevarnosti za nacionalni samoupravni razvoj.

3. Jugoslovansko skupnost sestavljajo mali narodi. To dejstvo ustvarja nove vire konfliktov. Za male narode velja, da so omejeni pri uvajanju novosti in v komuniciranju s svetom, kar vpliva na njihov tempo razvoja, tako da je počasnejši. Mimo tega je vzdrževanje temeljnih nacionalnih kulturnih institucij in celotne superstrukture povezano z visokimi stroški glede na zmogljivosti infrastrukture. Tako da je spričo tega mogoče postaviti hipotezo o relativni nerazvitosti malih narodov, ne glede na njihovo relativno ekonomsko razvitost.⁵

4. Izenačevalni procesi v materialni in duhovni kulturi, ki jih povzročajo vse intenzivnejše komunikacije, so v nasprotjih in konfliktih z nacionalnimi kulturami. Vrsta konfliktov se tako poraja spričo nekritičnega sprejemanja vsega na eni strani ter ozkosti in zaprtosti na drugi strani.⁶

Nekateri subsistemi se reproducirajo v širših okvirih, drugi pa v ozkih — nacionalnih, in tako prihaja do neskladnosti med njimi.⁷

5. Kot vir konfliktov v mednacionalnih odnosih lahko omenimo nasprotja med tradicionalnimi in sodobnimi vrednotami ter problemi, ki zadevajo odnose med jugoslovanskimi narodi.

Za sklep našega uvodnega razmišljanja lahko rečemo, da si je mogoče predstavljati nadaljnji razvoj jugoslovanske skupnosti kot integracijo optimalno diferenciranih in odprtih nacionalnih skupnosti s pomočjo demokratičnih, do funkcionalnih konfliktov strpnih notranjih in medsebojnih odnosov.

Z mnenjsko raziskavo⁸ smo poskušali ugotoviti, kateri so tisti dejavniki, ki po mnenju slovenskih anketirancev delujejo integrativno na povezanost jugoslovanskih narodov v jugoslovansko skupnost in kateri so tisti dejavniki, ki jih lahko na podlagi raziskave stališč označimo za dezintegrativne. Hkrati z razlago podatkov iz raziskave bomo ob posameznih dejavnikih poskušali razmišljati o razlikah med jugoslovanskimi narodi, ki imajo integracijske ali dezintegracijske učinke. Na vprašanje:

»KAJ OD NAVEDENEGA PO VAŠEM MNENJU SLOVENCE IN OSTALE JUGOSLOVANSKE NARODE NAJBOLJ ZDRUŽUJE IN POVEZUJE? KAJ PA JIH RAZDVAJA IN LOČUJE?«, smo dobili takšne strukture odgovorov:

⁵ Glej dr. Z. Mlinar, raziskovalni projekt: »Socialni razvoj Slovenije«, VŠSPN, Ljubljana 1969.

⁶ Glej: »Slovenski narod danes«, »Antropose«, 1—2/69.

⁷ Dr. V. Rus, raziskovalni projekt: »Socialni razvoj Slovenije«, VŠSPN, Ljubljana 1969.

⁸ Raziskava »Slovensko javno mnenje 69«, Center za raziskovanje javnega mnenja pri VŠSPN Ljubljana, ki je bila opravljena maja 1969 na osnovi reprezentativnega vzorca polnoletnih Slovencev.

	Ločuje v %	Povezuje v %
1. narodnoosvobodilni boj	0,3	59,9
2. bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov	0,3	45,2
3. narodnostna sorodnost	2,3	33,0
4. Zveza komunistov	0,3	26,8
5. obramba in varnost navzven	2,6	19,2
6. socializem in samoupravljanje	0,4	14,5
7. kulturne tradicije	11,7	11,5
8. geografska bližina	19,9	12,4
9. jeziki	37,2	3,4
10. delovna učinkovitost	33,4	2,5
11. redoljubnost, urejenost	30,2	1,1
12. življenjski standard	26,4	1,5
13. gospodarske koristi	24,7	6,9
14. delovne navade	30,9	14,7
15. centralizem	4,6	1,2
— nič ne ločuje	6,0	—
— nič ne povezuje	—	1,0
— ne morem se odločiti	12,5	11,1

Zbrani podatki nam pokažejo, da lahko glede na frekvenco vseh odgovorov integrativne in dezintegrativne dejavnike jugoslovanske skupnosti uvrstimo v nekaj skupin:

1. skupina integrativnih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov,
2. skupina integrativnih dejavnikov z nižjim odstotkom odgovorov,
3. skupina dejavnikov, ki so dokaj enakomerno ocenjeni kot integrativni in kot dezintegrativni,
4. skupina dezintegrativnih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov,
5. skupina dezintegrativnih dejavnikov z nižjim odstotkom odgovorov.

Ad 1. V skupino integrativnih dejavnikov z visokim deležem odgovorov sodijo: narodnoosvobodilni boj, bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, narodnostna sorodnost in Zveza komunistov.

Izrazito opredeljevanje anketirancev za *narodnoosvobodilni boj* nas navaja k temu, da velik del slovenske javnosti pozitivno vrednoti prispevek NOB za okrepitev notranje trdnosti jugoslovanske skupnosti. Gre za to, da se anketiranci spominjajo ali pa poznajo mednacionalne probleme stare Jugoslavije in da se zavedajo, kakšna izhodišča za reševanje mednacionalnih odnosov so se gradila med NOB in po njej. Iz teh odgovorov lahko ne nazadnje razberemo tudi močne težnje po nacionalni svobodi in suverenosti, ki so nesporna pridobitev NOB. NOB je potemtakem vtisnjena v zavest slovenskega javnega mnenja kot obdobje, v katerem si je slovenski narod izbo-

jeval svojo nacionalno suverenost, si zagotovil pogoje za revolucionarne družbene spremembe in se s pomočjo osvobodilnega boja ter socialne revolucije trdno povezal z drugimi jugoslovanskimi narodi v integrirano družbeno skupnost. Kljub nespornemu pomenu NOB za povezanost jugoslovanskih narodov ni mogoče, da ne bi omenili vpliva ideoloških razlag o dokončni ureditvi nacionalnega vprašanja s pomočjo NOB in revolucionarnih sprememb neposredno po njej, ki so po našem mnenju delovale na sodbe anketirancev spričo njihovega opaznega potenciranja NOB kot integrativnega dejavnika jugoslovanske skupnosti. Ob dejstvu, da je NOB ocenjena kot najbolj izraziti integrativni dejavnik, se je treba zamisliti o pomenu aktualnih, sodobnih dejavnikov in o njihovem vplivu na kohezivnost jugoslovanske skupnosti.

V zaporedju integrativnih dejavnikov, za katere se anketiranci odločajo z visokim odstotkom odgovorov, je na drugem mestu načelo: *bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov*. Ob tem dejavniku je treba omeniti, da ga je mogoče različno razlagati. Če anketiranci sodijo, da je to načelo temelj za graditev zvezne skupnosti, potem se očitno zavzemajo za skupnost, temelječo na tistih elementih, ki smo jih v uvodnem delu omenili kot pospeševalce notranje kohezivnosti. Iz tega izhaja, da so močno navzoče težnje o stvarni integraciji jugoslovanske skupnosti. Anketiranci tako torej sodijo, da je takšna notranja integracija v marsičem že dosežena in da je Jugoslavija v temeljnih vprašanjih navznoter solidarna in navzven enotna. Lahko izrazimo dvom glede uspešnih integracijskih procesov, ki se še razvijajo, ne dvomimo po enotnosti jugoslovanske skupnosti navzven, kadar gre za tako pomembna vprašanja, kot je njen samoupravični sistem in predvsem njena suverenost in neodvisnost. Podatki raziskave, ki jih tu razlagamo, pa nas prepričajo še o nečem. Slovenski javnosti so tuje težnje po razbijanju jugoslovanske skupnosti v tem smislu, da bi se posamezne nacionalne skupnosti izločile iz njenega okvira. Očitno je, da je vse tisto, kar pogosto omenjajo, namreč da Slovenija teži za tem, da bi se odcepila iz jugoslovanske skupnosti, torej pretrgala enotnost z jugoslovanskimi narodi, zgolj politična konstrukcija in špekulacija, ki povzroča nemir v javnosti, prikrivanje stvarnih problemov, opravičevanje različnih administrativnih in političnih pritiskov, ukrepov ipd.

Kolikor pa se anketiranci odločajo za obravnavani integracijski dejavnik zaradi tega, ker se je pogosto omenjalo v različnih političnih deklaracijah načelo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov kot načelo, na katerem so zgrajeni mednacionalni odnosi, lahko sodimo, da do svojih stališč niso prišli toliko s pomočjo svojih lastnih izkušenj in zapažanj, temveč pod vplivom delovanja politične ideologije in njenih množičnih učinkov. Sicer pa bi pomen tega dejavnika lahko razjasnila le poglobljena raziskava in semantična analiza. Ali ima bratstvo in enotnost še vedno prvotno vsebino ali pa gre za vsebinsko nov pojem?

Ko poudarjajo anketiranci kot naslednji integracijski dejavnik *narodnostno sorodnost*, se je ob tem treba spomniti na zgodovinski razvoj jugoslovanskih narodov, ki je oblikoval težnjo po osvoboditvi, po državotvornosti, po vsestranskem nacionalnem razvoju in idejo po medsebojnem povezovanju jugoslovanskih narodov. Anketiranci pa imajo poleg sorodnega zgodovinskega razvoja jugoslovanskih narodov gotovo v mislih tudi določene etnične podobnosti med njimi, saj gre za slovanske narode, ki živijo na Balkanu. Hkrati s sorodnimi elementi pa je treba omeniti določene razlike med jugoslovanskimi narodi, ki so nastale zaradi vpliva različnih ekonomskih in političnih sistemov ter različnih kulturnih tokov, ki so vplivali na različno oblikovanje posameznih narodov in na njihovo različno stopnjo razvoja. Te razlike se sicer kažejo pri ocenjevanju drugih dejavnikov, v zvezi z obravnavanim dejavnikom pa jih anketiranci ne jemljejo v poštev oziroma njihovih učinkov ne ocenjujejo v dezintegrativnem smislu.

Upoštevanje nekaterih narodnostnih razlik je po našem mnenju izhodišče za graditev specifične nacionalne samouprave, ki je prvi pogoj za stvarne integracijske procese v okviru širše družbene skupnosti in za utrjevanje njene kohezivnosti.

V skupino integrativnih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov so anketiranci uvrstili tudi *Zvezo komunistov*. Opozoriti je treba na dve razsežnosti tega dejavnika v mednacionalnih odnosih. ZK je kot integrativnemu dejavniku mogoče: prvič, pripisati zgodovinsko vlogo pri reševanju nacionalnih nasprotij v obdobju NOB in v obdobju socialističnih revolucionarnih sprememb. Znano je, da je ZK oziroma KP v svojih programskih izhodiščih že v obdobju stare Jugoslavije opozarjala na nacionalno vprašanje in njegovo reševanje povezovala z nujnostjo strukturnih družbenih sprememb. Po prevzemu oblasti se je KP oziroma ZK zavzemala za uresničevanje deklarirane politike v nacionalnih odnosih, pri čemer je centralistična etatistična politika to vprašanje potisnila za določeno obdobje ob stran, razvitejši bolj demokratični samoupravni odnosi pa so ga ponovno oživili v obliki problemov o odnosih med federacijo in republikami, o spreminjanju vloge federacije, o konsolidiranju nacionalne in narodnostne samouprave, o pojavu nekaterih klasičnih in novih nacionalnih nasprotij. Pri reševanju teh problemov se je ZK spet aktivirala.

Vlogo ZK kot integrativnega dejavnika v mednacionalnih odnosih pa je, drugič, mogoče razumeti še v tem smislu: razvoj nacionalne samouprave pomeni razvoj različnih posebnih interesov, ki odpirajo, gledano iz zornega kota federacije, dezintegracijske tendence. Čeprav sodimo, da je spopad različnih posebnih interesov primeren način za reševanje nacionalnih nasprotij, je vendarle treba vzpostaviti dejavnike, ki pospešujejo usklajevanje teh interesov in ki formulirajo dolgoročnejsše splošnejše politične cilje razvoja zvezne družbene

skupnosti. Funkcije takšnih integrativnih dejavnikov so funkcije družbenopolitičnih organizacij in še posebej ZK.

Naša sklepna ugotovitev — zdaj ko smo si ogledali skupino integrativnih dejavnikov, za katere se z visokim deležem odločajo anketiranci — je, da subjektivni podatki izrazito poudarjajo pomen tradicije — zgodovinskih okoliščin za medsebojno povezanost jugoslovanskih narodov. To velja za vse obravnavane dejavnike razen za načelo bratstva in enotnosti in za ZK, kjer prihaja tradicija le deloma do izraza. Če posplošeno ugotovimo, da je tradicija najbolj poudarjeni integracijski dejavnik jugoslovanske večnacionalne družbene skupnosti, ob tem nismo presenečeni, saj ima tradicija velik pomen v etničnih skupinah in v medsebojnih odnosih med njimi. S tem je treba očitno računati pri načrtovanju politike nacionalnega razvoja in integriranju nacionalnih skupnosti v širšo družbeno skupnost.

Ad 2. V skupino integrativnih dejavnikov z manjšim deležem odgovorov sodita *obramba in varnost navzven ter socializem in samoupravljanje*. Preseneti nas, da obrambni in varnostni dejavnik ni bolj poudarjen, saj je po našem mnenju eden izmed pomembnejših integrativnih dejavnikov. To je presenetljivo še tem bolj, ker se je raziskava razvijala v obdobju zaostrenih mednarodnih odnosov, pojavljanja teorij o omejevanju državne suverenosti ter realiziranja teh teorij v obstoječih mednarodnih odnosih.

Teoretično ugotavljamo, da so temelji mednacionalnih odnosov družbena lastnina in samoupravljanje. Tudi v tej razpravi smo v začetku samoupravne odnose označili kot izhodišče za povečevanje trdnosti jugoslovanske skupnosti. Teoretična predvidevanja pa subjektivni podatki raziskave niso potrdili. Delež slovenskega javnega mnenja, ki pripisuje samoupravljanju in socialističnim odnosom pomen povezujočega dejavnika, je dokaj pičel. Spričo tega si takšno reagiranje javnega mnenja lahko razlagamo s tem, da se stvarni samoupravni odnosi še niso dovolj razvili in da zlasti zaostaja razvoj nacionalnega samoupravljanja. Mogoče temelje takšne sodbe anketirancev tudi na tem, da se samoupravne organizacije niso dovolj med seboj povezovale v okviru širše skupnosti in da so preveč prevladovali partikularistični interesi in njihova zaprtost navzven ali pa administrativne oziroma politične oblike medsebojnega povezovanja, ki niso bile učinkovite in plodne. Ovire za učinkovite samoupravne integracije — kar je verjetno vplivalo na stališča javnega mnenja — vidimo tudi v pomanjkanju samoupravnega povezovanja delovnih organizacij in drugih osnovnih samoupravnih institucij na širših ravneh.

Ravno tako ni dovolj prisotna v zavesti slovenskega javnega mnenja teza o tem, da vsebujejo socialistični odnosi procese odpravljanja vseh vrst neenakosti — tudi nacionalne — in da so stvarni socialistični odnosi pogoj za osvobajanje narodov in za njihovo medsebojno povezovanje. Očitno je, da so anketiranci bolj presojali po-

men sedanje stopnje socialističnih odnosov za mednacionalno integracijo kot pa pomen teoretično zamišljenih socialističnih odnosov za trdnost širše družbene skupnosti.

Ad 3. Med dejavnike, ki jih anketiranci ocenjujejo tako kot integracijske kot dezintegracijske, sodita *kulturne tradicije in geografska bližina*. Že pri obravnavi narodnostne sorodnosti smo opozorili na nekatere razlike — mednje spadajo tudi kulturne, temelječe na različni tradiciji. Hkrati pa smo tudi opozorili, da te razlike — po našem mnenju, ne spadajo med tiste, ki učinkujejo disfunkcionalno na jugoslovansko skupnost v smislu njene dezintegracije. To našo domnevo deloma potrjujejo tudi rezultati raziskave. Enako velik delež odgovorov opozarja na integracijske in na dezintegracijske učinke kulturne tradicije jugoslovanskih narodov. Tisti, ki v kulturni tradiciji vidijo njeno razdruževalno učinkovanje, vidijo le precejšnje razlike v kulturi, ki izvirajo iz tradicije. Drugi, ki vidijo v kulturni tradiciji integracijski dejavnik, ne opažajo prevelikih razlik ali pa sodijo, da so te razlike v prid povezovanju, saj je lahko razvita tovrstna diferenciacija pot k stvarni integraciji. Drugače rečeno: brez razvoja nacionalnih kultur, kjer igra tradicija opazno vlogo, ni medsebojnega enakopravnega povezovanja nacionalnih skupnosti. Pri razlagi teh odgovorov ne moremo mimo dejstva, da so vse nacionalne kulture pod močnim vplivom tako imenovanih izenačevalnih procesov mondializacije⁹.

Le-ti vplivajo tako, da se zmanjšuje vpliv tradicije na nacionalne kulture, kar seveda ne pomeni, da zginevajo nacionalna obeležja kultur. Ti izenačevalni procesi v kulturni sferi, ki jih pospešujejo predvsem sodobni učinkoviti komunikacijski sistemi, so po našem mnenju tudi vplivali na ocene tistih anketirancev, ki niso kulturni tradiciji pripisovali vloge dezintegracijskega dejavnika.

Na splošno geografski prostor v smislu oddaljenosti ali bližine spričo različnih oblik komuniciranja ni več izrazito pomemben za stike med etničnimi skupinami. Povezanost med njimi se lahko razvije ne glede na geografsko oddaljenost ali bližino. Za manj razvita okolja pa pomeni geografska bližina pogoj za medsebojno komuniciranje, ki vodi do oddaljevanja ali do približevanja. Tako sodijo tiste skupine anketirancev, ki menijo, da je geografska bližina dezintegracijski dejavnik. Po njihovih sodbah obstoje torej precejšnje geografske razdalje med jugoslovanskimi narodi, ki ne vplivajo spodbudno na njihovo medsebojno povezovanje. Tem geografskim razdaljam pa drugi del anketirancev ne pripisuje posebnega pomena, ko sodi, da je geografska bližina povezovalni dejavnik. Ta stališča pomenijo, da živijo jugoslovanski narodi v geografski bližini ali pa da je geografske razdalje mogoče premostiti z različnimi oblikami družbenega povezovanja.

⁹ Goričar, prispevek v razpravi: »Slovenski narod danes«, »Anthropos«, 1—2, 1960, stran 110 do 113.

Ad 4. Pri skupini dezintegracijskih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov je opazen problem *jezikov*. Iz teh rezultatov izhaja, da so Slovenci izredno občutljivi za jezikovne probleme. Tako si lahko razlagamo takšno oceno tega dejavnika, ko je sicer znano, da so jeziki jugoslovanskih narodov med seboj vendarle sorodni. Zgodovinski razvoj slovenskega naroda in njegov obstoj kažeta na to, da je politični boj za nacionalno priznanje in suverenost potekal izrazito prek kulturnega boja. Ker je prihajalo tudi po osvoboditvi do zapostavljanja slovenskega jezika v federaciji, kar pomeni, da se je znašel v neenakopravnem položaju v primerjavi s srbohrvatskim jezikom, ki je dobival značaj jezika za javno in najlažje medsebojno občevarje, je bila reakcija v slovenski javnosti zoper takšen razvoj dokaj ostra in obče znana. Spričo tega je nastajal v javnosti vtis, da se problemi mednacionalnih odnosov kažejo tudi v jezikovnem vprašanju, in tako ni presenetljivo, če upoštevamo tradicijo, da slovensko javno mnenje označuje jezikovne razlike kot izrazit dezintegracijski dejavnik.

Čeprav se strinjamo, da pomeni slovenski jezik za slovenski narod njegovo specifično eksistenčno kategorijo, pa vendarle sodimo, da je mogoče reševati probleme z zagotovitvijo jezikovne enakopravnosti s pospeševanjem polivalentnosti v uporabljanju jezikov jugoslovanskih narodov, predvsem pa s pospeševanjem komuniciranja med kulturami jugoslovanskih narodov. To je pot za spreminjanje dezintegracijskih učinkov, ki jih občutijo anketiranci zaradi različnosti jezikov, v integracijske učinke. Hkrati pa poudarjamo pomen razvoja nacionalnih jezikov, ker je nacionalni jezik eden najpomembnejših elementov nacionalne kulture, ki je, kot smo že prej omenili, pod očitnim vplivom tako imenovanih procesov mondializacije. To seveda ne pomeni zaprtosti do drugih kultur. Položaj malega naroda je težaven. Območje, na katerem se komunicira v domačem jeziku, je izredno majhno. To povzroča omejenost pri komuniciranju navzven in počasnost pri uvajanju novosti, zahteva pa izredno velika sredstva za kulturne dobrine, ki imajo majhen krog porabnikov. Spričo tega je razumljivo, da mora biti mali narod odprt do drugih kultur in usposobljen tudi za komuniciranje v svetovnih jezikih. Le na ta način lahko razvija svoj nacionalni jezik, hkrati pa ostaja povezan s kulturnimi dosežki sveta ter postaja sam »izvoznik« najpomembnejših lastnih kulturnih dobrin.

Med drugimi dezintegracijskimi dejavniki z izrazitejšo frekvenco odgovorov si sledijo po zaporedju odgovorov tile: delovna učinkovitost, redoljubnost — urejenost in življenjski standard.

Slovensko javno mnenje sodi, da je *delovna učinkovitost, redoljubnost in urejenost* v Jugoslaviji tako različna, da vpliva dezintegracijsko na povezanost jugoslovanske skupnosti. Nadaljnja posledica teh razlik je različna stopnja doseženega razvoja — standarda, kar vse skupaj povzroča nekohezivnost širše družbene skupnosti. Pri tem smemo predpostavljati, da anketiranci sodijo, da so ti trije dejav-

niki dosegli v Sloveniji višjo stopnjo razvoja. Po našem mnenju takšne ocene anketirancev opozarjajo na napetosti in konflikte, ki jih prav gotovo povzroča različna stopnja ekonomske in kulturne razvosti posameznih narodov v Jugoslaviji. Ta problem se največkrat zastavlja kot vprašanje manj razvitih območij. Prav gotovo je razvoj manj razvitih območij, kot posledica precej različnih zgodovinskih okoliščin razvoja posameznih narodov v preteklosti, problem, s katerim se mora ukvarjati celotna jugoslovanska skupnost kot z dolgoročnim problemom. Povečavanje teh razlik vodi namreč do stalnih potencialnih konfliktov med manj in bolj razvitimi območji, ki lahko dobijo značaj zaostrenih mednacionalnih konfliktov.

Prav gotovo pa ne smemo prezreti pri načrtovanju hitrejšega tempa razvoja manj razvitih nacionalnih območij dinamike odpravljanja teh razlik, pri kateri je treba upoštevati: ekonomske zakonitosti, ki morajo zaživeti na manj razvitih območjih, odgovornost manj razvitih za svoj razvoj, intenzivno dviganje kulture dela na teh območjih in racionalno porabo sredstev na eni strani ter zmožljivosti bolj razvitih območij in njihovo dinamiko razvoja na drugi strani. Z doslednim uresničevanjem takšne politike je po našem mnenju mogoče probleme prenesti iz sfere mednacionalnih odnosov na druga, ustrežnejša področja, zajeziiti razmah teorij o medsebojnem izkoriščanju ter diskvalificirati že kar pogosto gonjo zoper visok slovenski standard. Iz mednacionalnih odnosov kaže izločiti takšne oblike diferenciacije, ki jih lahko označimo za deviantne, hkrati pa zagotoviti pogoje, da bo prihajalo do optimalne diferenciacije, ki bo posledica razvoja delovnih prizadevanj nacionalnih skupnosti. Spričo tega sodimo, da je opisana pot primerna za spreminjanje učinkov treh obravnavanih dejavnikov iz dezintegracijskih v integracijske. Takšen razvoj je namreč spodbuden za nacionalne skupnosti, pospešuje komplementarnost nacionalnih ekonomskih prostorov, pospešuje kompetitivnost in kumulacijo identitet v širšem prostoru, kar je vse pogoj za samoupravno integracijo oziroma za povečevanje kohezivnosti širše družbene skupnosti.

Ad 5. V skupino dezintegracijskih dejavnikov z manjšo frekvenco odgovorov so po podatkih raziskave uvrščeni tile: delovne navade, gospodarske koristi in centralizem.

V slovenski javnosti prevladuje mnenje, da so *gospodarske koristi* dezintegracijski dejavnik v mednacionalnih odnosih. Do teh stališč prihaja verjetno zato, ker slovenski anketiranci menijo, da Slovenija nima gospodarskih koristi od medsebojnih odnosov z drugimi narodi, ali pa ker sodijo, da so takšne koristi, če nastajajo bodisi za razvite, bodisi za manj razvite, škodljive za integracijo jugoslovanske skupnosti. Prvo možno razlago je treba zavriniti. V javnost je premalo prodrla objektivna podoba o koristnosti jugoslovanskega trga za slovensko gospodarstvo, saj ta trg absorbira krog 40 % slovenske proizvodnje.

Drugo možno razlago za oceno tega dejavnika pa je mogoče povezati z našimi prejšnjimi razmišljanji, iz katerih izhaja, da določene razlike v razvoju lahko postanejo integracijski dejavnik. Spričo tega sodimo, da je med te razlike treba uvrstiti tudi medsebojne gospodarske koristi, ki v takšni povezavi ne morejo vplivati razdruževalno na jugoslovansko skupnost.

Delovne navade označujejo anketiranci pretežno kot dezintegracijski dejavnik, čeprav je tudi odstotek tistih, ki jim pripisujejo integracijske funkcije, precej izrazit. Če sprejmemo optimalno delovno diferenciacijo kot izhodišče za funkcionalno diferenciacijo posameznih narodov (to pa ne vodi v dezintegracijo), je seveda razumljivo, da so delovne navade, ki se hitro spreminjajo, element takšne diferenciacije.

Presenetljivo je, da se anketiranci z izredno nizkim odstotkom odločajo za *centralizem* kot dezintegracijski dejavnik. Znano je namreč, da centralistična politika povzroča reakcijo v obliki partikularizma, le-ta pa spet centralistične ukrepe, kar pomeni začarani krog v mednacionalnih odnosih. Ker so v preteklosti bile opazne nekatere izrazite centralistične manifestacije in tudi javna reakcija zoper nje, bi lahko pričakovali, da bo slovensko javno mnenje izraziteje poudarilo dezintegracijske posledice centralizma.

Ob koncu razlage dezintegracijskih dejavnikov lahko ugotovimo, da prevladujejo med njimi, mimo jezika, predvsem aktualni ekonomski problemi.

Sklepi ob razlagi sumarnih podatkov:

1. Primerjava med integracijskimi in dezintegracijskimi dejavniki pokaže, da glede na frekvenco vseh odgovorov nekoliko prevladujejo integracijski dejavniki.

2. Pri integracijskih dejavnikih igra pomembno vlogo tradicija.

3. Skupna značilnost dezintegracijskih dejavnikov so predvsem aktualni ekonomski in jezikovni problemi.

4. Nekatere razlike med jugoslovanskimi narodi, katerih učinki so ocenjeni kot pretežno dezintegracijski, je mogoče s postopnim razvojem preoblikovati v razlike z integracijskimi učinki. Optimalno diferencirani razvoj pomeni, da je treba upoštevati specifične nacionalne značilnosti, pospeševati nacionalno samoupravo in spoštovati diferenciacijo, ki nastaja na podlagi delovnih prizadevanj nacionalnih skupnosti.

5. Politična dejavnost, usmerjena v krepitev kohezivnosti jugoslovanske skupnosti ne sme prezreti pomena tradicionalnih vrednot, hkrati pa jo je treba zastaviti tako, da bodo dobili aktualni dejavniki večji integracijski učinek.

6. Pri pospeševanju povezovanja nacionalnih skupnosti je treba dati večji poudarek osnovnim socialističnim vrednotam, predvsem pa prizadevanjem za njihovo realizacijo v mednacionalnih odnosih.

7. Objektivno je treba prikazati in ovrednotiti nekatere škodljive stereotipe, ki povzročajo dezintegracijo, kot npr.: težnje po odcepitvi, nesolidarnost Slovenije do manj razvitih območij, gospodarska škoda, ki jo ima Slovenija zaradi svoje vključenosti v jugoslovansko skupnost itd.

8. Pospeševanje družbenih komunikacij med nacionalnimi skupnostmi in v širšem prostoru ter utrjevanje njihove odprtosti gre v prid trdnosti jugoslovanske družbene skupnosti.

SKLEPI O MNENJIH RAZLIČNIH KATEGORIJ ANKETIRANCEV O DEJAVNIKI, KI POVEZUJEJO ALI LOČUJEJO JUGOSLOVANSKE NARODE

Pri analizi stališč različnih kategorij anketirancev o integracijskih in dezintegracijskih dejavnikih, nas predvsem zanimajo razlike v stališčih, ki izvirajo iz delovnega položaja. Različen delovni položaj je poglavitni kriterij socialne diferenciacije in seveda tudi mnenjske diferenciacije. Za analizo le-tega bomo uporabili tri elemente: kvalifikacijo, izobrazbo in funkcije v organizaciji družbene dejavnosti.

1. Skupina integracijskih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov (NOB, bratstvo in enotnost, narodnostna sorodnost, ZK)

A. Skupina anketirancev glede na delovni položaj, ki se z deležem, višjim od poprečja, odločajo za dejavnike, ocenjene kot integracijske.

a) NOB: skupine višje in srednje kvalificiranih uslužbencev, nižje kvalificiranih uslužbencev, visoko kvalificiranih delavcev, kvalificiranih delavcev, skupine z nižjo, srednjo in visoko šolsko izobrazbo ter skupina z vodstvenim položajem na ravni delovne enote.

b) BRATSTVO IN ENOTNOST: skupina kvalificiranih delavcev.

c) NARODNOSTNA SORODNOST: skupina z visokošolsko izobrazbo in skupina z vodilnimi položaji na ravni delovne organizacije.

č) ZK: skupini višje in srednje kvalificiranih uslužbencev ter visoko kvalificiranih delavcev in skupina z vodilnimi položaji.

B. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki se z deležem, nižjim od poprečja, odločajo za dejavnike, ocenjene kot integracijske.

a) NOB: skupine polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev ter kmetov, skupina z osnovnošolsko izobrazbo in skupini z vodilnim položajem ter nezaposleni.

b) *Bratstvo in enotnost*: skupina z osnovnošolsko izobrazbo.

c) *Narodnostna sorodnost*: skupina polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev.

d) *ZK*: skupina kmetov in skupina z osnovnošolsko izobrazbo.

Sklepi:

1. Skupine anketirancev, ki favorizirajo integracijske dejavnike, so precej heterogene.

2. Skupine anketirancev glede na različen delovni položaj, ki favorizirajo integracijske dejavnike, so bolj kvalificirane v primerjavi s skupinami, ki te dejavnike zapostavljajo.

2. Skupina integracijskih dejavnikov z nižjim odstotkom odgovorov (obramba in varnost navzven, socializem in samoupravljanje)

A. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki se z deležem, višjim od poprečja, odločajo za dejavnike, ocenjene kot integracijske:

a) *Obramba in varnost navzven*: skupini s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo in skupini z vodilnim ter vodstvenim položajem.

b) *Socializem in samoupravljanje*: skupina nižje izobraženih uslužbencev.

B. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki se z odstotkom, nižjim od poprečja, odločajo za dejavnike, ocenjene kot integracijske:

a) *Obramba in varnost navzven*: skupina kmetov in gospodinj.

b) *Socializem in samoupravljanje*: skupina kmetov.

Sklepi:

1. Pregled kategorij anketirancev glede na delovni položaj kaže, da nekoliko bolj kvalificirane skupine potencirajo odgovore, ki ocenjujejo oba dejavnika kot integracijska, v primerjavi s skupinami, ki zapostavljajo takšne ocene. Ta razlika je bolj izrazita pri dejavniku »obramba in varnost« kot pri dejavniku »socializem in samoupravljanje«.

2. Medtem ko se bolj kvalificirane in izobražene kategorije zavedajo integracijskega pomena obrambe in varnosti za jugoslovansko skupnost, pa to skorajda ne bi mogli trditi za njihovo ocenjevanje socializma in samoupravljanja. Iz teh ocen lahko razberemo določeno kritiko integracijskih učinkov samoupravnih odnosov.

3. Skupina dejavnikov, ki so dokaj enakomerno ocenjeni kot integracijski in dezintegracijski (kulturne tradicije, geografska bližina)

A. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, višjim od poprečja, ocenjujejo dejavnika kot integracijska:

a) *Kulturne tradicije*: skupina vodilnih.

b) *Geografska bližina*: skupina višje in srednje kvalificiranih uslužbencev, skupini s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo ter skupina vodilnih.

B. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnika kot integracijska:

a) *Kulturne tradicije*: skupina z osnovnošolsko izobrazbo.

b) *Geografska bližina*: skupina kmetov in skupina z osnovnošolsko izobrazbo.

C. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnika kot dezintegracijska: takšnih skupin ni.

D. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnika kot dezintegracijska:

a) *Kulturne tradicije*: takšnih skupin ni.

b) *Geografska bližina*: skupina z osnovnošolsko izobrazbo.

Sklepi:

1. Geografsko bližino ocenjujejo z višjim odstotkom odgovorov kot integracijski dejavnik glede na delovni položaj bolj kvalificirane skupine, ki se predvsem zavedajo pomena družbenega povezovanja ne glede na geografsko bližino ali oddaljenost. Le-te tudi ocenjujejo geografsko okolje Jugoslavije kot primerno za medsebojno povezovanje nacionalnih skupnosti.

2. Skupine anketirancev, ki potencirajo integracijski ali dezintegracijski značaj kulturnih tradicij ali ju zapostavljajo, so heterogene in ne dovolj izrazite, da bi nas lahko ta porazdeljenost odgovorov pripeljala do sklepanja.

4. *Skupina dezintegracijskih dejavnikov z visokim odstotkom odgovorov (jeziki, delovna učinkovitost, redoljubnost, urejenost, življenjski standard)*

A. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, višjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot dezintegracijske.

a) *Jeziki*: skupine višje, srednje in nižje kvalificiranih uslužbencev, skupina s srednješolsko izobrazbo, skupina z vodilnimi položaji na ravni delovne organizacije.

b) *Delovna učinkovitost*: skupine višje, srednje in nižje kvalificiranih uslužbencev, visoko kvalificiranih in kvalificiranih delavcev, skupine s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo ter skupini z vodilnimi in vodstvenimi položaji na delovnem mestu.

c) *Redoljubnost, urejenost*: skupina visoko kvalificiranih delavcev in skupina z visokošolsko izobrazbo.

d) *Življenjski standard*: skupina uslužbencev s srednjo in višjo kvalifikacijo in skupini s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo.

B. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot dezintegracijske:

a) *Jeziki*: skupina kmetov, skupini z osnovnošolsko in visokošolsko izobrazbo in skupina nezaposlenih.

b) *Delovna učinkovitost*: skupini nekvalificiranih delavcev in kmetov, skupina z osnovnošolsko izobrazbo in skupina nezaposlenih.

c) *Redoljubnost*: takih skupin ni.

d) *Življenjski standard*: skupina kmetov, skupina z osnovnošolsko izobrazbo in skupina upokojencev.

Sklepi:

1. Stališča, da so jeziki dezintegracijski dejavnik, potencirajo dokaj heterogene skupine, kar kaže na občutljivost za jezikovne probleme, ki je usidrana v različnih socialnih slojih. Takšna porazdeljenost odgovorov kaže tudi na to, da različni sloji pripisujejo problemu jezikov pomemben dezintegracijski značaj. Opozarjamo na manjši delež takšnih ocen, ki jih izraža skupina anketirancev z visokošolsko izobrazbo, ki v jezikovnih problemih ne vidi najpomembnejših dezintegracijskih dejavnikov. Iz takšnih stališč izhaja, da je težišče dezintegracijskih dejavnikov drugje in da je mogoče dezintegracijske učinke — nastale z jezikovnimi razlikami — postopno spreminjati v integracijske, tako kot smo to že obrazložili ob interpretaciji sumarnih podatkov¹⁰.

2. Delovno učinkovitost, redoljubnost in življenjski standard ocenjujejo z višjim deležem odgovorov bolj kvalificirane in izobražene kategorije anketirancev kot dezintegracijski dejavnik. Te dokaj homogene skupine torej sodijo, da te razlike rahljajo kohezivnost jugoslovanske družbene skupnosti. Takšna ocena teh kategorij anketirancev opozarja, da bodo dolgo trajajoče in zamotane poti peljale v objektivno spreminjanje dezintegracijskih učinkov teh dejavnikov in spreminjanje zavesti o takšnih učinkih teh razlik. Zanimivo je, da skupine delavcev ne potencirajo dezintegracijskih učinkov življenjskega standarda.

5. Skupina dezintegracijskih dejavnikov z nižjim odstotkom odgovorov (gospodarske koristi, delovne navade, centralizem)

A. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, višjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot dezintegracijske:

¹⁰ V raziskavi »Stališča članov ZK«, CJM pri VŠSPN, Ljubljana 1968, smo med vzroki, ki kvarijo dobre odnose med narodi, ugotavljali, da so skupine z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo potencirale med njimi »nespoštovanje nacionalnega jezika«. Glej raziskovalno poročilo »Stališča članov ZK«, VŠSPN, Ljubljana 1968, str. 219, 222.

a) *Gospodarske koristi*: skupina visoko kvalificiranih delavcev in skupina s srednješolsko izobrazbo.

b) *Delovne navade*: skupini višje in srednje kvalificiranih uslužbencev in kvalificiranih delavcev, skupini s srednješolsko in visokošolsko izobrazbo ter skupina z vodstvenimi položaji.

c) *Centralizem*: skupina srednje in višje izobraženih uslužbencev, skupini s srednjo in visokošolsko izobrazbo in skupina vodilnih na ravni delovne organizacije.

B. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot dezintegracijske:

a) *Gospodarske koristi*: skupini nižjih uslužbencev in polkvalificiranih delavcev, skupini z osnovnošolsko in visokošolsko izobrazbo.

b) *Delovne navade*: skupina kmetov, skupina z osnovnošolsko izobrazbo in skupina nezaposlenih.

c) *Centralizem*: takšnih skupin ni.

C. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, višjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot integracijske:

a) *Gospodarske koristi*: skupina z visokošolsko izobrazbo.

b) *Delovne navade*: takšnih skupin ni.

c) *Centralizem*: takšnih skupin ni.

D. Skupine anketirancev glede na delovni položaj, ki z deležem, nižjim od poprečja, ocenjujejo dejavnike kot integracijske:

a) *Delovne navade*: skupina z visokošolsko izobrazbo.

b) *Gospodarske koristi*: ni takšnih skupin.

c) *Centralizem*: ni takšnih skupin.

Sklepi:

1. Skupine anketirancev, ki favorizirajo dezintegracijski značaj gospodarskih koristi, so heterogene in ne dovolj izrazite glede na kvalifikacijo in izobrazbo, da bi lahko tem ocenam pripisali posebno težo. Ker npr. skupine z visokošolsko izobrazbo zapostavljajo dezintegracijske ocene in favorizirajo nasprotno, to je integracijske ocene, smemo sklepati, da prodira v zavest bolj izobraženih prepričanje, da so obstoječe medsebojne gospodarske koristi pomembne za krepitev trdnosti jugoslovanske skupnosti.

2. Skupine anketirancev, ki potencirajo oceno o dezintegracijskih učinkih zaradi razlik v delovnih navadah, so kvalificirane, kar daje tem ocenam pomembno težo. To potrjujejo tudi ocene integracijskih učinkov tega dejavnika, ki jih favorizirajo manj kvalificirane skupine anketirancev.

3. Čeprav je delež sumarnih odgovorov o dezintegracijskih učinkih centralizma majhen, pridobiva takšna ocena učinkov tega dejavnika pomen s tem, ker jo potencirajo bolj kvalificirane in izobražene kategorije anketirancev, ki lahko ocenijo njegove učinke v širši družbeni skupnosti.

Dolgoročna socialna in regionalna politika Slovenije*

(Poglavitni obrisi in odprta vprašanja)

Nasprotje med nenehno pričujočno preteklostjo in mogočimi smermi razvoja v prihodnosti postaja v sedanjem času čedalje bolj akutno, čedalje bolj se zaostruje. Prihodnost je že povsod oznanila svoj svet spreminjajoči prihod. Mnoge vrednote človekovega življenja, ki so bile še včeraj nesporen zakon, so danes omajane, jutrišnji dan pa jih že zanikuje; materialno bogastvo se zaradi višje produktivnosti dela povečuje, povečujejo pa se hkrati tudi razločki med revnimi in bogatimi. Živimo v svetu, ki ga zajemata silovita tehnizacija in racionalna organizacija družbenih dejavnosti. Vse dele našega planeta prežema negotovost: na pragu enega največjih kulturno zgodovinskih prelomnic v materialnem razvoju ostaja človek brez moralnih opor za življenje. Sam sebi se odtuja in podreja svojemu lastnemu produktu. Sodobni človek zato s tesnobo in dvomom opazuje dogodke v svoji okolici in v svetu in odmeve teh dogajanj v sebi. Tradicionalne absolutne vrednote in merila izginevajo, nova pa še niso nastala. Jutrišnji dan je velika neznanka. Pričakujemo ga z nezaupanjem.

■ Med mnogimi konflikti nastajajoče nove dobe opozarja nase spopad med materialnim in socialnim razvojem in, v njegovem kontekstu, nasprotij med obstoječim in potrebnim znanjem. Tehnološka »eksplozija« je funkcija silovitega napredka znanosti. Izobraževalni procesi ne sledijo več dovolj hitro tehnološkim in tehničkim spremembam.

Poraja se nova vrsta nezaposlenih: tj. tehnološko odvišna, nepotrebna delovna sila. Tako imenovani človeški faktor se postopoma reducira na ožjo socialno skupino visoko izobraženih ljudi. Prepada med pridobljenim in potrebnim znanjem se povečuje, prvič zaradi vse hitrejšega tehnološkega in tehničnega razvoja in, drugič, zaradi

* Op. ur.: Pri branje tega prispevka moramo upoštevati razmišljanja, ki jih je avtor nanizal v že objavljenih prispevkih (Teorija in praksa, št. 8—9/1969, št. 10/1969 in št. 1/1970).

prepočasnega prilagajanja strukture, kvalitete in obsega izobrazbe novim potrebam. Težnja h konzerviranju strukture »šolskih klopi«, nizka stopnja mobilnosti učnega kadra na vseh ravneh in zastarelost vzgojnih metod dušijo inovacije, vnašajo nezadovoljstvo in nemir v psiho mladih generacij, skratka, v temelju ogrožajo razvoj družbe.

Optimalno razmerje ustrezno izobraženega delavca z adekvatnim delom se zlagoma slabša in tako se, spričo opisanega konflikta, pravilo nadomešča z izjemo. Posledica: zahteva po nenehnem dopolnilnem profesionalnem izobraževanju, zahteva po tudi večkratnih prekvalifikacijah z mnogimi bolečimi socialnimi implikacijami in končno tudi zahteva po izobraževanju za dvoje (ali več) poklicev ob hkratnem zmanjševanju izobraževalne dobe.

Vse kaže, da se bo proces spreminjanja socialno-profesionalne strukture pospešeno nadaljeval.

Logičen sklep, ki ga iz do sedaj povedanega lahko potegnemo, je, da postaja splošna izobrazba prav tako potrebna, kot je življenjsko nujna specialistična. Toda slednja omogoča le omejeno profesionalno mobilnost, medtem ko učinkuje prva ravno narobe.

Protagonist razvoja postajajo mladi rodovi in zato tudi se starejše generacije izločajo iz procesa reprodukcije.

■ Ti in mnogi drugi problemi nas zaposlujejo pri snovanju dolgoročne socialne politike. Vse napisano še zdaleč ne izčrpa problema, zato je treba te misli sprejeti le kot uvod oz. kot napotek, kako se lotevati v prihodnje nekaterih temeljnih vprašanj socialnega aspekta našega razvoja.

1. Socialni vidik razvoja (v nadaljnjem: socialni razvoj) obravnava celotni razvoj življenjskih, delovnih in družbenih pogojev. Ker je socialni razvoj v določeni meri funkcija ekonomskega razvoja, vpliva pa tudi vzvratno na ekonomski razvoj, lahko govorimo o integralnosti ekonomskega in socialnega razvoja. V končni posledici gre za integralni pojav ekonomsko-socialnega razvoja, ki ga pač zaradi boljšega pregleda in metodologije dela gledamo z različnih vidikov.

Z vidika socialnega razvoja obravnavamo človeka in družbo v vseh fazah človekovega življenja in v poglavitnih oblikah njegovega delovanja in njegove medsebojne odnose. Človek s tega vidika proučevanja oziroma programiranja ne nastopa kot »proizvodni faktor«, kot »proizvodni strošek« delovne sile, temveč je središče dogajanja in vir in cilj vseh prizadevanj.

2. Ključni problem koncipiranja socialne politike, ali boljše politike socialnega razvoja, je problem optimalnega razmerja med stopnjo ekonomskega in stopnjo socialnega razvoja. Ker na obeh področjih ne delujejo iste zakonitosti, je možnost, da nastane disharmonija, zelo velika. Na ekonomskem področju delujejo zakoni blagovnega trga, na področju socialnega razvoja pa so tržne oblike odnosov neustrezne

(čeprav tudi obstajajo ekonomski odnosi), pač pa se v veliki meri medsebojni odnosi izražajo na podlagi enakih pravic in solidarnosti.

Zaradi različnih zakonitosti razvoja so pogosto odnosi med enim in drugim razvojnim kompleksom v medsebojnem konfliktu. Nekateri menijo, da so stroški socialnega razvoja nujno breme za gospodarstvo, kot davek, ki se odtuji proizvajalcu. Sistem samoupravljanja pa hkrati z naraščanjem materialnega bogastva oziroma razvoja proizvodnih sil odpravlja miselnost, da neproizvodna potrošnja ni aktivni dejavnik razvoja. Samoupravno dogovarjanje se uveljavlja vse bolj tudi »nad podjetji« kot kontinuirana konfrontacija interesov. Tako postopoma odpravljamo diferenciacijo na krog, ki ustvarja presežni dohodek, in na krog, ki ga »samo troši«. V tem vidimo smisel in vsebino združenega dela.

3. Problem usklajevanja, ali bolje rečeno integracije, socialnega razvoja z ekonomskim se kaže predvsem v tehle smereh:

a) Ugotoviti in sporazumeti se moramo, kateri so ključni problemi socialnega razvoja, kateri pojavi oziroma kompleksi pojavov in procesov nam omogočajo določeno sistematiko v proučevanju socialnega razvoja.

b) Ugotoviti in sporazumeti se moramo, kakšen socialni razvoj ustreza določeni ravni gospodarskega razvoja, kar nas pripelje do tega, da opredelimo realne cilje, realno delitev narodnega dohodka in socialno ekonomsko strukturo ter njeno dinamiko.

c) Analizirati je treba poleg družbenih zakonitosti tudi institucionalne subjekte, ki odločajo oziroma so nosilci teženj ali realizatorji družbenih samoupravnih dogovorov za doseganje sporazumno sprejetih ciljev.

Socialni razvoj je v svoji kompleksnosti široka problematika, ki jo je treba najprej analizirati teoretično, tj. politično-ekonomsko in tudi z vidika socialne filozofije.

Opredeliti pa je treba predvsem konkretne razsežnosti socialnih pojavov in procesov. Obstaja nevarnost, da v množici problemov izgubimo preglednost, kar utegne pripeljati do tega, da manj važna vprašanja spodrinejo bolj pomembna. Menimo, da bomo uspešnejši, če bomo najprej izluščili ključne socialne probleme, pojave in procese, ki izražajo določena nasprotja ali defekte v naši socialni politiki. Zlasti so pomembna tista vprašanja, ki so najtesneje (funkcionalno) povezana z gospodarstvom in ki tudi najbolj vplivajo nanj.

4. Zaradi racionalnih delovnih postopkov smo razdelili proučevanje socialnega vidika razvoja na tele vsebinske teme: 1. demografski razvoj in proces urbanizacije, 2. zaposlenost, 3. življenjski standard in družbene službe, 4. življenjski, delovni in družbeni pogoji, 5. kultura in prosveta, 6. zdravstvo, 7. upokojevanje in 8. socialno varstvo.

Posamezne teme bomo obdelali v obliki t. i. promektov, ki jih bomo nato konfrontirali v postopkih: bilanciranje sredstev in ciljev

socialnega razvoja in sinteza elementov koncepta socialnega razvoja ter formulacija dolgoročne socialne politike.

5. Demografski razvoj¹ in urbanizacija se kažeta v nekaterih sintetičnih podatkih, ki smo jih navedli že v prejšnjih člankih. Število prebivalstva se bo v prihodnjih 30 letih povečalo na približno 2,265.000 ljudi, tj. za približno 575.000, s pogojem, da bo mir, da ne bo epidemij, večjih emigracij, odvisno od spolne in starostne strukture, od ekonomskega razvoja, vitalnih značilnosti in končno tudi od naše demografske politike. Le-ta se izraža v ukrepih, kot so: stopnja ekonomskega pospeševanja rojstev, odnos do materinstva, varstva otrok, odnos do ženskega dela ipd.

Demografski razvoj je tesno povezan z ekonomsko-političnim razvojem in posebno še s problemom koncentracije oziroma disperzije poselitve — tj. s problemom procesa urbanizacije.

Dejstvo, da urbane aglomeracije dajejo boljše življenjske, delovne in družbene možnosti (izobrazbo, zaposlitve, kulturo in prosveto, zdravstvo, varstvo itd.), nas pripelje do spoznanja, da je politika prostorske populacije (pospeševanje, zaviranje ali indiferenca) bistvena komponenta socialnega razvoja. V tesni zvezi z njim je tudi politika regionalnega razvoja z vidika odpravljanja razlik v ekonomski razvitosti med posameznimi regijami.

Že na podlagi dosedanjih spoznanj je sprejemljiva teza, da bomo morali izvajati sistematično politiko pospešene urbanizacije in povezave urbanskih središč v mestne regije. Intenzivnejšo stopnjo urbanizacije bodo morale doživeti posebno manj razvite regije. Izvajati bomo morali torej tako politiko, ki bo učinkovala k postopnemu zlivanju zaostalega podeželja z mestom. Slovenska populacijska struktura nam tako politiko realno omogoča.

6. Zaposlenost. Projekcija kaže, da bomo morali do konca tega stoletja odpreti okrog 220.000 novih nekmetijskih delovnih mest. Bistven problem je poleg obsega tudi struktura zaposlitev. Vpliv tehničnega napredka na produktivnost dela in s tem na gospodarski in socialni razvoj lahko približno določimo z ustreznimi kazalci: velikost dohodka na prebivalca, porazdelitev aktivnega prebivalstva po osnovnih sektorjih dejavnosti.

Na vprašanje, kakšna naj bi bila ekonomska politika oziroma politika zaposlovanja v prihodnjih letih, smo sposobni deloma odgovoriti že danes (na podlagi dosedaj opravljenih študij in primerjav):

- spremeniti oziroma dopolniti je treba sistem izobraževanja;
- omogočiti in stimulirati popolnejše izkoriščanje gospodarskih zmogljivosti;

¹ Koga bi utegnili motiti, da se nekateri problemi ali nekateri dejavniki pojavljajo v različnih vidikih obravnavanja. Tako npr. demografski razvoj, zaposlitve, urbanizacija. Zdi se kot ponavljanje istega vprašanja. S tem bi želeli opozoriti, da obravnavamo integralni kompleks družbenoekonomske reprodukcije z različnih vidikov in je ponavljanje le navidezno.

— močneje vključiti drugo in tretjo izmeno (v l. 1966 je v SFRJ v drugi izmeni le 22 %, v tretji pa le 8,8 % skupnega števila delavcev v industriji);

— omogočiti poklicno (dopolnilno izobrazbo odraslih) in teritorialno (stanovanjska politika) mobilnost oziroma prilagodljivost delavcev;

— pospeševati razvoj zasebnega sektorja na nekaterih področjih;

— modernizirati proizvodna sredstva in spreminjati ekonomsko strukturo;

— omogočiti in pospeševati ekonomsko-tehnično integracijo in s tem uvoz kapitala in svetovne tehnologije;

— organizirati ekonomsko emigracijo in ekonomsko imigracijo iz Slovenije oziroma v Slovenijo in

— drugi ukrepi politike zaposlovanja.

Ne dovolj izkoriščene možnosti v našem gospodarstvu (poskušali smo jih opisati v prejšnjem članku) so nedvomno tisto, kar nam bo predvsem pomagalo reševati kratkoročno in dolgoročno ekonomsko politiko z vidika zaposlovanja.

7. Izobraževanje, akumulirano znanje in izkušnje so danes poleg zadostnega kapitala poglavitni dejavnik razvoja. Vloga izobraževanja kadra se je povzpela že tako daleč, da so postale določene delovne izkušnje manj pomembne ali celo breme in ne prednost v razvoju. Izobraževanje mladih kadrov »gleda v prihodnost in ne v preteklost«; v tem je skrivnost uspeha mladih kolektivov.

Izobrazba kot dejavnik rasti ima dva obraza. Na eni strani obstaja problem izobrazbenih zmogljivosti, sistema in strukture, selekcije z vidika nadarjenosti in drugih momentov; na drugi strani pa obstaja pri procesu izobraževanja problem ustreznega zaposlovanja. Izobrazbene zmogljivosti pri nas se »konservirajo«, se težko prilagajajo novim potrebam življenja, dela, tehnike, organizacije, sistemov, selekcija mladih ljudi, ki vstopajo v izobrazbene procese, pa je bolj odvisna od ekonomske moči staršev in manj od talenta. »Produkcija intelekta« se tako zapira, reproducira se v določenem socialnem krogu. Ekonomsko — socialni položaj posamezne družine prejudicira bodoči položaj njihovih otrok. To vse pa je huda ovira za hitrejši napredek.

Še hujša ovira pa je odklonilen odnos mnogih, predvsem manjših delovnih organizacij do izobraženega kadra. Odklonilni odnos ima svoje logične vzroke. Večina naše industrije so manjši neurbanizirani obrati, ki jim manjka dinamične mobilnosti kapitala in znanja, ki niso zmožni organizirati, in niti ne čutijo potrebe, zaposliti strokovnih kadrov, raziskovalnega dela, marketinga, organizacije, reklame in drugo. Popolnoma drugačne odnose kažejo velike integrirane delovne organizacije.

Po reformi se, hkrati z zaostrovanjem konkurenčnega boja in z vključevanjem v mednarodno menjavo, stanje hitro spreminja in se bo spremenilo še hitreje, če bomo sistematično reševali problem

izobrazbe, tj. problem izobrazbenih zmogljivosti, šolstva na vseh stopnjah in problem selekcije po sposobnostih.

Za dolgoročno politiko izobraževanja nam je potreben ustrezen projekt, ki bo, izhajajoč iz kar najbolj široke analize, nakazoval ukrepe za reševanje tega, za naš razvoj življenjsko važnega vprašanja.

8. Kultura. Sodobna ekonomika je s svojimi novejšimi procesi, ki jih povzroča hitri tehnološki napredek, pokazala veliko afiniteto k združevanju in k internacionalizaciji. Podoben proces je zajel tudi naše slovensko gospodarstvo v odnosu do drugih gospodarstev v Jugoslaviji in v odnosu do mednarodnega ekonomskega razvoja.

Medtem ko se ekonomija internacionalizira in ko postaja termin »narodno gospodarstvo« čedalje bolj zgodovinska kategorija, pa imajo kulturne dobrine, stvaritve, dejavnosti — čeprav z obeležjem svetovne vrednosti — nacionalno obeležje. Prav kultura nas je Slovence ustvarila kot narod in nas ohranila. Iz svojih izkušenj smo spoznali, da je za majhen narod njegova kultura eksistenčnega pomena.

Materialna razvitost, razsvetljenost, socialistični proizvodni odnosi, iskanje boljše, svobodnejše — ne samo civilizirane — kulturne družbe terja določeno prosvetno in kulturno politiko. Opredeliti bi morali položaj kulturnih institucij, ustvarjalcev ter posrednikov kulturnih vrednot in odnose do njih.

Kar se da na splošno povedano: nič manj kot program ekonomske rasti nam je potreben kulturni program, če hočemo obstati kot narod in če hočemo resnično humano samoupravno družbo.

9. Zdravstvo. Problem te dejavnosti je na dnevnem redu že vrsto let. Povezan je z mnogimi vprašanji, ki niso vsa le materialnega značaja. Organizacija našega zdravstvenega sistema je obremenjena z razdrobljeno strukturo, ki je spet logična posledica razdrobljene poselitve. Zdravstveni sistem, obseg, materialna osnova, organizacija, sistem samouprave in drugo nujno zahtevajo ustrezen projekt, na čigar osnovi bomo oblikovali dolgoročno politiko zdravstva.

10. Socialno varstvo. Elementi socialne pravičnosti in solidarnosti so v socialnem varstvu najbolj prisotni. Usmerjeno je k varstvu kakorkoli socialno ogroženih članov naše družbe, predvsem pa k varovanju družine. Ogrožena družina je potencialni izvir mnogih socialnih problemov: prestopništva mladoletnikov, prostitucije, degradirane ali drugače prizadete osebnosti.

Naša socialno-ekonomska preslojitev je potekala izredno hitro in tako povzročila in nakopičila socialne probleme.

Osnovna šola, ki naj bi poleg izobraževalne imela tudi vzgojno funkcijo, še ni ali ni mogla najti ustreznih oblik za skupno delo z družino. Najbrž je v tem tudi vzrok, da več kakor 40 % šoloobveznih otrok ne konča osemletke. Moderna urbanizirana družina ne more prevzemati več socialne skrbi za stare ljudi. Tako se ta problem hkrati s povečevanjem deleža starega prebivalstva čedalje bolj zaostčuje.

Kakšna naj bi bila naša socialna politika z vidika tega občutljivega področja socialnega razvoja, naj bi pokazal poseben projekt.

11. Upokojevanje. Slovenija je dežela s starajočim se prebivalstvom (več kot 12 % ljudi je starih nad 60 let). Zaradi posledic vojne in zaradi nekaterih poveljnih razmer (inflacija, pravno neurejen sistem pokojninskega zavarovanja) danes težko rešujemo vprašanje pokojninskega zavarovanja. Dejstvo, da pokojnina ni družbena obveznost, izhajajoča iz socialnega načela solidarnosti, temveč je kupljena, ali bolje rečeno, vnaprej plačana pravica, se izgublja zaradi neuravnovešene bilance med vplačili in izplačili iz pokojninskega sklada (kapitalno kritje se je z leti nadomestilo s tekočimi vplačili). Iz teh in mnogih drugih razlogov se množi število zagovornikov, takega pokojninskega sistema, ki upošteva za osnovo delež narodnega dohodka in ne prispevek od osebnega dohodka.

12. Poglavitni obrisi naše dolgoročne socialne politike. Opredeljevanje dolgoročne socialne politike na temelju zdaj znanih študij, gradiva ali vsaj primerjav, je dalo največ težav. Ta sfera družbene dejavnosti dolgo ni dobila ustreznega prostora v našem družbenem planiranju. Tudi teoretično mnoge stvari niso jasne. Permanentna kriza ali zapostavljenost ali odsotnost nekaterih dejavnosti s področja socialnega razvoja povzroča določen pritisk na »startne postavke« za rast tega področja.

Ena temeljnih postavk razvojne politike socialnega razvoja je, da globalnih delitvenih razmerij narodnega dohodka v prihodnjih letih ne bomo mogli spremeniti. Investicijske zahteve so v tem, lahko rečemo, prelomnem (kritičnem) desetletju (1970—1980) tako velike, da ni mogoče pričakovati pomembnejših premikov v delitvi ND v korist dejavnosti socialnega razvoja. To pa ne pomeni, da sredstva iz delitve ND absolutno ne bodo rasla.

Pričakovati je (počakati je treba na bilanco sredstev in ciljev socialnega razvoja), da se bodo premaknila razmerja med posameznimi področji socialnih dejavnosti (zlasti v korist šolstva).

Stopnja našega materialnega razvoja nam tudi v prihodnjih 10—15 letih ne bo dovoljevala večjega razmaha splošne potrošnje. Nekateri kolektivni dobrine bo treba v določenem delu financirati iz osebnega dohodka še določeno daljše obdobje.

Politika visokih osebnih dohodkov, ki jo bomo v prihodnje nadaljevali, delitev po delu in spremljajoča jo socialna diferenciacija, dajejo večji namenski prostor davčni politiki. Našim pogojem delitve ND bi zelo ustrezalo načelo, da bi bili davki in prispevki na dohodke od prebivalstva instrument za financiranje določenih ukrepov socialne politike, instrument načela solidarnosti. Davčna politika utegne biti skupaj s socialno politiko uspešna, posebno če so predpisani davki namenski, razumljivi in jasni posameznemu davkoplačevalcu.

Sprejemljivo je tudi socialno-politično načelo, da se pokojninski sklad alimentira iz deleža narodnega dohodka, saj sicer nosijo breme pokojninskega financiranja le delovno intenzivni ekonomski subjekti. To pa ni ustrezno posebno s stališča, da se ekonomska struktura spreminja in da se živo delo v vse večji meri nadomešča z mehan-skim delom.

Med življenjsko nujne ukrepe socialne politike sodijo hitre spremembe v sistemu izobraževanja, financiranja, selekciji in posebno glede organske povezave izobrazbe z gospodarstvom. V ta kompleks je treba šteti tudi znanstveno in raziskovalno delo.

Naša prosvetno-kulturna politika bo lahko uspešna le, če se bo »infiltrirala« v življenje vseh ljudi. Problem se ne omejuje le na materialni položaj kulture. Vprašanje je globoko socialno-filozof-skega značaja.

Poglavitni obrisi in vprašanja dolgoročne regionalne politike

1. Za Slovenijo je značilna geografska raznolikost. Obsega pa-nonsko obrobje, alpski svet, kras in obalni pas. Raznolikosti se ka-žejo tudi v načinu poselitve, gospodarski strukturi in v socialni struk-turi prebivalstva.

»Najpomembnejše razlike in posebnosti v regionalni strukturi slovenskih pokrajin bi na kratko lahko našeli takole:

a) Obstoj sorazmerno zaostalih, še vedno močno agrarnih pre-delov poleg osrednjega slovenskega razvojnega ogrodja; ob tem pro-blemu se lomijo kopja tistih, ki glede nadaljnjega usmerjanja razvoja mislijo, da ,je življenje že samo pokazalo, kaj je treba razvijati, to je tisto, kar je doslej pokazalo vitalnost', in tistih, ki menijo, da se v okviru socialistične družbe ne sme za vse večne čase graditi pri-hodnost na potezah, podedovanih iz dobe dokaj anarhičnega kapi-talističnega razvoja, ki vrh tega ni imel izhodišča na naših tleh.

b) Posebni značaj deagrarizacije in urbanizacije našega pode-želja, ki v obliki t. i. decentralizirane — ali bolje — dekoncentrirane ali razpršene urbanizacije po eni strani ne kopiči ljudi v večjih mestih, temveč bolj v manjših obmestnih ali podeželskih naseljih, po drugi strani pa vendar odvaja živelj z zaostalih agrarnih področij v čedalje bolj razpredeno in razpršeno omrežje ožjega ,osrednjega ogrodja'. Tu se postavlja dilema, ali pustiti dosedanjemu procesu prosto pot ali pa to pot regulirati bodisi v smislu skrajne, prave kon-centrirane urbanizacije — v nekaj velikih mestih ali celo v osrednjem slovenskem ,metropolitanskem področju', kakor se je to že imeno-valo ali pa v smislu poskusov, da se tudi zaostala področja v okviru danih možnosti požive in s tem še bolj dekoncentrira.

c) Policentričnost slovenskega gospodarskega prostora, tudi nje-govega ,osrednjega razvojnega ogrodja', povzročena po faktorjih

prirodnega okolja in družbenega razvoja, jasno prihaja do izraza v petero regionalnih enotah Slovenije, treh t. i. makroregijah in dveh skupinah mezoregij, kakor nam jih pokaže shema družbenogospodarske regionalizacije Slovenije.«²

Obstoječa regionalna struktura Slovenije je zastarela. Potrebujemo novo strukturo, ki bo bolj ustrezala modernemu razvoju, tj. tehnološkemu napredku in humanizaciji razvoja.

2. Da bi поблиže spoznali problem, navajamo nekatere podatke.³ Na Slovenskem živi v mestih 37 % prebivalstva (637.177), na podeželju pa 63 % (1.063.258, podatki za l. 1968). (Samo Ljubljana in Maribor obsegata okrog 20 % prebivalstva). Poleg dveh večjih mest z nad 100.000 ljudi imamo le majhna mesta in industrijske kraje. Način življenja v teh manjših neagrarnih naseljih in tudi v vaseh, ki so v okolici mest, je pretežno urbanski. Tako urbanizirano prebivalstvo presega polovico vsega prebivalstva Slovenije.

Regija	Urbanski center	Koeficient razvitosti
1. osrednjeslovenska regija	Ljubljana	3,505279
2. obmorska regija	Koper	3,232839
3. zgornjesavska regija	Jesenice, Radovljica	2,857018
4. zasavska regija	Trbovlje, Zagorje Hrastnik	2,092632
5. zgornjedravska regija	Ravne, Slovenj Gradec Dravograd	1,955063
6. kraška regija	Postojna	1,792572
7. savinjska regija	Celje	1,732883
8. posoška regija	Nova Gorica	1,548848
9. podravska regija	Maribor	1,368453
10. kočevska regija	Kočevje, Ribnica	1,254389
11. dolenjska regija	Novo mesto	0,868217
12. spodnjeposavska regija	Krško, Brežice	0,532597
13. pomurska regija	Murska Sobota	0,010450

² Svetozar Ilešič: »Regionalne razlike v družbenogospodarski strukturi SR Slovenije«, »Geografski vestnik«, XL (1968), str. 4. Avtor deli Slovenijo na tehle pet regionalnih enot: 1. podravska makroregija, 2. savinjska ali celjska makroregija, 3. osrednjeslovenska ali ljubljanske makroregije, 4. spodnjeslovensko Posavje in vzh. Dolenjska, 5. primorske mezoregije. Za izraz »osrednje ogrodje« (S. Ilešič) smo mi v tem tekstu uporabili ime industrijski koridor: Maribor—Celje—Zasavje—Ljubljana—Kranj—Jesenice.

³ Vir: Podatki zavoda SRS za statistiko.

Tako so na IER poskusili razporediti slovenski prostor na 13 regij in izračunali koeficiente njihove razvitosti.⁴

Videti je, da so v stopnji razvitosti velike razlike. Ne da bi se spuščali v analizo vzrokov za tako diferenciacijo, zastavljamo vprašanje, kakšna naj bi bila naša dolgoročna regionalna politika glede na procese koncentracije oziroma disperzije bivališč, delovnih mest, glede na proces terciarizacije, procese integracije in posebno z vidika socialnega razvoja.

3. Po dosedanjih spoznanjih lahko postavimo tole izhodiščno tezo. Naša regionalna politika gre za tem, da ustvari novo regionalno strukturo, upoštevajoč procese koncentracije oziroma integracije. Sistematično bomo razvijali policentrično regionalno strukturo s posebnim poudarkom na razvoju Ljubljane in Maribora. Manj razvite regije bomo podpirali tako, da bo republika *sodelovala* pri njihovem razvoju, pri iskanju in aktiviranju njihovih realnih razvojnih dejavnikov. Policentrično omrežje bomo sistematično povezovali z infrastrukturo, tako da bodo polagoma nastali novi večji integrirani regionalni organizmi, ki bodo gravitirali k večjim mestom. Omogočali bomo mobilnost ljudi, ker ni pričakovati, da bo razvoj potekal povsem enakomerno. Večja urbana središča se morajo pripraviti na to, da bodo sprejela populacijo in prevzela nove, zlasti terciarne funkcije. Slovenija se bo le po tej poti konsolidirala v konsistenten regionalni organizem.

To pomeni, da odklanjamo enostranski razvoj v t. i. slovenskem koridorju (ogrodju), in izolirani razvoj posameznih urbanskih regij na eni strani in na drugi strani še nadaljnjo stagnacijo ali usihanje zdaj manj razvitih.

4. Glede na sedanjo ekonomsko-socialno strukturo in dosedANJI razvoj je v prihodnje pričakovati večje premike prebivalstva. To ne pomeni nadaljnega zaostajanja, temveč nasprotno. Premiki prebivalstva (selitve) označujejo dinamično ekonomiko in družbo.⁵

Projekcija pokaže tele spremembe v razporeditvi populacije Slovenije (v ‰):

⁴ »Razvrstitev slovenskih rajonov po stopnji ekonomske razvitosti.« IER, 1969, rokopis. Za izračun koeficientov razvitosti so upoštevali: ND na prebivalca (v 000 din), ‰ zaposlenih od skupnega števila prebivalcev, ND privatnega sektorja kmetijstva na kmečkega prebivalca (v 000 din), ‰ zaposlenih v terciarnih dejavnostih od skupnega števila zaposlenih, število zaposlenih na eno gosp. organizacijo, ‰ urbankega prebivalstva, dolžine cest I, II, III in IV reda na 100 km².

⁵ Dr. D. Vogelink ugotavlja, da je totalna mobilnost (t. i. odnos med celotnim številom selitev in skupnim številom prebivalstva danega območja) znašala v letnem poprečju v času od leta 1959—1963 83 tisoč selitev (ne upoštevajoč selitve znotraj naselij) ali 5,2 ‰ vsega prebivalstva. To pomeni, da se je poprečno na leto vsak dvajseti stalni prebivalec Slovenije stalno priselil oziroma odselil iz nekega naselja v Sloveniji. RSU, Biro za regionalno planiranje, zeleni zvezek, št. 15/2.

Regija*	Strukturni deleži prebivalstva v %				
	1869	1931	1961	1991	2000
1. osrednjeslovenska	19,9	21,9	26,0	31,6	43,8
2. obmorska	3,5	4,0	3,1	4,2	6,3
3. zgornjesavska	2,3	2,6	3,3	3,4	3,5
4. zasavska	1,4	2,4	2,8	2,8	2,4
5. zgornjepodravska	4,1	3,5	3,9	3,7	2,4
6. savinjska	13,5	12,6	12,8	12,1	10,7
7. primorska	16,4	14,0	10,5	8,4	5,5
8. podravska	13,6	14,6	16,6	16,7	13,3
9. kočevska	2,4	2,3	1,8	1,7	1,4
10. dolenjska	7,6	6,4	5,4	4,7	4,0
11. spodnjesavska	5,2	4,9	4,4	4,4	3,0
12. pomurska	10,7	10,7	9,2	7,1	4,3

Opomba: V tej razporeditvi sta posoška in kraška regija združeni pod imenom primorska regija.

Prikazana razporeditev je le ena izmed variant in ni dovolj zanesljiva. Rabi le za ponazoritev pričakovanih selitev oziroma naravnega prirastka.

5. Izvajati regionalno politiko pomeni hkrati izvajati ustrezno infrastrukturno politiko (promet, energetika, vode). Kar zadeva slovensko prometno omrežje, se največje naloge postavljajo v celotni infrastrukturi. Medtem ko novih železnic ne bomo gradili (izjema drugi tir Koper—Prešnica) in jih bomo le modernizirali, pa moramo v prihodnjih 10—15 letih rešiti cestno omrežje: magistrale in sekundarne povezave. To je naloga, ki bo dala bistven pečat naši ekonomsko-politični, regionalni in socialno-politični orientaciji. V prometu je treba računati — kar zadeva povezave na večje razdalje — z dvema okoliščinama. Prvič, množični blagovni tokovi kažejo izrazito težnjo, da bi se vse bolj prestavljali na morje (na kopnem cevovodi), in drugič, osebni promet vse bolj uporablja letala. Tako se v transportu povečuje vloga pristanišč oziroma letališč.

* Regije obsegajo te obče: 1. ljubljanske obče, Domžale, Kamnik, Litijo, Grosuplje, Vrhniko, Škofjo Loko, Logatec, Tržič, Cerknico; 2. Koper, Izolo, Piran; 3. Jesenice, Radovljico; 4. Trbovlje, Zagorje, Hrastnik; 5. Ravne, Slovenj Gradec, Dravograd; 6. Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah, Velenje, Žalec; 7. Novo Gorico, Ajdovščino, Tolmin, Sežano, Postojno, Ilirsko Bistrico, Idrijo; 8. Maribor, Ptuj, Lenart, Radlje, Ormož, Slovensko Bistrico; 9. Kočevje, Ribnico; 10. Novo mesto, Črnomelj, Metliko, Trebnje; 11. Krško, Brežice, Sevnico; 12. Mursko Soboto, Lendavo, Ljutomer, Radgono.

Vir: »Nekatera spoznanja in zaključki dosedanjega ekonomskosocialnega in regionalnega razvoja SR Slovenije«, IER 1969, ciklostil.

Blagovni promet na srednje razdalje 5000—1000 km z železnico ima prihodnost ob t. i. (kontejverizaciji) na redkih visoko frekventiranih železniških magistralah. Dalje v tovornem prometu na manjše razdalje (do 300 km) je pričakovati, da se bo promet še bolj prenesel na ceste. V osebnem prometu na srednje in krajše relacije (300 do 500 km) dobivata osebni avtomobil in avtobus vodilni pomen (moderne ceste te relacije povečujejo). Omenjene razsežnosti oziroma dejavniki živo zadevajo Slovenijo, posebno kar zadeva ekonomsko orientacijo na morje (Koper), na letalski promet (Brnik), kar zadeva železniške in cestne magistrale.

Razsežnosti naše prometne politike so dokaj znane, problem je v časovnem zaporedju ogromnih investicij, ki nas čakajo.

Vode so za naš razvoj življenjsko važno naravno bogastvo. Slovenija je večidel v tistem podnebnem pasu, kjer so padavine dokaj obilne bolj ali manj vse leto, tako da je vodni potencial razmeroma velik in bi zadoščal za nekolikokrat večje potrebe še za daljše obdobje — vendar le ob načrtnem gospodarjenju z vodo, z njenim pretokom in akumulacijo.

Poglavitno naravno, avtohtono področje Slovenije za zbiralnike voda je gorski pas jadransko-donavskega razvodja, kjer je količina padavin največja. Panonsko obrobje Slovenije pa ima bistveno manj padavin, sušno področje je periodično tudi v nižjem, zlasti obalnem pasu Primorske. Kraški fenomen v južni in jugozahodni Sloveniji pomeni spričo modifikacije vodnega pretoka še poseben problem zaradi preskrbe z vodo in zaradi odplak.

Glavni naravni vodni rezervoarji in filtri so večje prodnate ravnine v Ljubljanski kotlini, na Dravskem polju, v Srednji Savinjski dolini in na Krškem polju. Zaradi velikega obsega gozdnih površin se vlaga zato zadržuje in so manjši vodni izvirki na voljo skoraj povsod.

Naše vodno gospodarstvo mora, kar zadeva reke, hudournike, erozije, melioracije in dr. rešiti še veliko vprašanj. Posebno industrijske in komunalne odplake so zahteven problem.

Izvajati bomo morali kar najbolj dosledno politiko čuvanja vodnih virov, čiščenja odplak, urejanja vodnih strug, posebno skrb pa bo treba posvetiti urejanju hudournikov in poplavnih območij.

6. Že večkrat je bil omenjen podatek, da je v Sloveniji delež kmečkega prebivalstva nazadoval od l. 1948 do 1968, tj. v preteklih 20 letih, od 48,9 % na 25,0 % (tj. od 704.000 na 423.000 ljudi). Tu nas zanima prostorski učinek procesa deagrarizacije glede sprememb kulturne pokrajine, njene značilnosti, privlačnosti za stalno poselitev ali pa za občasno (turizem).

Slovenija prav zdaj doživlja preobrazbo, ki je od sredine XI. stoletja dalje najpomembnejša sprememba njene podobe in značaja. Noben koncept razvoja Slovenije ne more mimo bistvenih in trajnih značilnosti prostora. Kar zadeva kmetijstvo z vidika preobrazbe kul-

turne pokrajine, smo priča procesu, ko se dejavnik, ki je to kulturno pokrajino v največjem delu ustvaril, postopoma umika. To je proces, ki je značilen za vse razvijajoče se družbe, je pa posebno občutljiv na turistično privlačnih področjih, kakršna so npr. alpske dežele.

Slovenija je pretežno gorata. Le šestina zemlje je v ravnini. In če računamo le gospodarsko oziroma preselitveno aktivni prostor, je gostota poselitve prebivalstva zelo velika, skoraj 500 prebivalcev na km², kar nas postavlja v isto vrsto z Belgijo in Nizozemsko.

Prav zdaj poteka v Sloveniji proces odseljevanja ljudi s hribovitih, za agrarno proizvodnjo manj ugodnih krajev v ravninski — gospodarsko aktivni prostor. Le-tega se polaščajo urbanizacija, infrastruktura, industrializacija in druge gospodarske dejavnosti, ki večkrat zelo nesmotrno uporabljajo ravninsko agrarno zemljo.

Leta 1961 je bilo pri nas še 45 % gospodarstev s čisto kmečkimi gospodinjstvi, l. 1966 pa 41 %. Hkrati se je zmanjšalo tudi število delavsko-kmečkih gospodinjstev (1961 — 46 %, 1966 — 34 %). Povečuje pa se delež tistih nekoč čisto kmečkih gospodinjstev, ki so kmetovanje popolnoma opustila in usmerila svoje delo v poklice zunaj kmetijstva (1961 — 9 %, 1966 — 25 %). Samo v obdobju 1951—1961 se je zmanjšala kmetijska površina za 7,1 %, medtem ko so se površine, porasle z gozdom, povečale za 5,7 %. Ti procesi so v posameznih predelih različni. Razdrobljena posestna struktura in istočasno delovanje zemljiškega maksimuma ter spremembe v gospodarjenju z gozdovi učinkujejo tako, da se največje in najhitreje spremembe dosegajo v hribovitem svetu. Prebivalstvo, ki tod še obdeluje zemljo, je v visokih starostnih skupinah. Pa tudi agrarno ugodna območja je zajel val opuščanja obdelovanja zemlje, posebno v prometno ugodnejših področjih. Manj kot 20 % kmečkih gospodinjstev od skupnega števila gospodinjstev imamo na sklenjenem teritoriju Gorenjske, v okolici Ljubljane, na prometno ugodnih območjih občin Vrhnika, Logatec, Cerknica, Postojna. Tako nizek delež kmečkih gospodinjstev imajo ravninski deli savinjske doline na območju občin Celje, Žalec, v večjem delu zasavskih občin, na ozkem pasu med Mariborom in Slovensko Bistrico, dalje, na nekaterih manj obsežnih območjih okoli Raven na Koroškem, Sevnice, na območju Novega mesta, Sežane, Ajdovščine, Tolmina. Otoki tega procesa so nastali zlasti na Tržaškem krasu, v Vipavski dolini, Goriških brdih, v Posočju, na Dravskem polju. Skratka, povsod, kjer so obstajali prometni pogoji za nekmetijske zaposlitve oziroma za dnevno delovno migracijo. Računamo s tem, da se bo proces deagrarizacije nadaljeval in da bodo še vnaprej opuščali obdelovanje tiste zemlje, ki ni sposobna za družbeno kmetijsko obdelavo. To pomeni, da se bo podoba naše kulturne pokrajine zelo spremenila.

Kolikor gre pri tem procesu tudi za izgubljanje pokrajinskih značilnosti, potem gre za izgubljanje enega naših največjih prirodnih bogastev.

Ali je mogoče izvajati tako regionalno politiko, ki ne bo skrbela le za smotrno izrabo površin, za urbanizacijo, za vodno gospodarstvo, za energetske vire in komunikacije, za družbeno kmetijsko in gozdarsko proizvodnjo, temveč tudi tako politiko, ki bo varovala pokrajino z njenimi značilnostmi in prirodnimi lepotami? To je problem, ki je zelo angažiral alpske dežele: Avstrijo, Italijo, Švico, ZR Nemčijo, Francijo, kjer ne samo z odpisovanjem davkov, ustrezno kmetijsko mehanizacijo, temveč tudi z dotacijami in regresi zadržujejo ljudi v hribovitem svetu. Vendar procesa deagrariacije niso mogli ustaviti. Naša dolgoročna turistična, gozdarska in kmetijska politika ter politika infrastrukture ne bo mogla mimo tega problema. Slovenija ima pogoje za reševanje tega problema zaradi svoje specifične poselitve in razporeditve industrijskih središč. Oddaljenosti niso nikjer zelo velike, komunikacije so prodrle že v najbolj zakotne predele. Ustvariti bo treba novo ravnovesje med življenjskimi pogoji ljudi, ki živijo na hribovitih območjih in v dolini, računajoč z objektivnimi ekonomskimi in ekonomskosocialno političnimi elementi.

Socialno ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost

PROBLEM

Nekoč so mislili, da je otrokov učni uspeh odvisen zgolj od njegovih umskih in telesnih zmožnosti, pozneje pa so ugotovili, da tudi šolsko in socialno ekonomsko okolje pomembno vplivata na duševni razvoj otroka in na njegovo delo v šoli. Že pred več desetletji so skušali razni raziskovalci empirično ugotavljati vpliv socialno ekonomskih razmer na otroka. Največ takih raziskav je bilo opravljenih v ZDA in v Angliji. Že prvi rezultati so jasno pokazali, da socialno ekonomskih dejavnikov ne gre zanemarjati in da pomembno vplivajo na otrokovo storilnost v šoli in na njegovo ravnanje.

Hotyat in Schonell ugotavljata, da otroci, ki v šoli ne uspevajo, izvirajo večidel iz takih družin, ki živijo v socialno neugodnih razmerah. Opozarjata, da ti otroci že v predšolski dobi in tudi kasneje v šolski dobi nimajo ustreznih možnosti za razvoj in zaradi tega v šoli slabše uspevajo. Na podlagi empiričnih študij opozarja na zvezo med šolskim uspehom otrok in družinskimi razmerami tudi Medinnus. Ugotavlja, da so otroci, ki so bili v šoli uspešnejši, živeli doma v ugodnejših razmerah in dobivali več spodbud in pohval, njihovi starši pa so pokazali več zanimanja in razumevanja za njihovo delo v šoli. Zato so ti otroci pokazali tudi večjo navezanost na družino. Starši neuspešnih otrok pa so bili strožji, avtoritativni in nagnjeni k čestemu kaznovanju otrok. Tudi Himmelweitova je prišla do podobnih ugotovitev. Primerjala je storitve otrok, ki po angleški klasifikaciji sodijo k srednjemu in delavskemu sloju. Otroci iz srednjega sloja so pokazali v šoli več prizadevnosti in večje aspiracije v primerjavi z otroki iz delavskih vrst.

Te in podobne študije zavračajo nekdanje trditve, da so otroci iz socialno dobro situiranih družin že po naravi zmožnejši in zato tudi uspešnejši v šoli kot tisti, ki izvirajo iz nižjega socialno ekonomskega sloja. Razlike v sposobnostih in v šolski uspešnosti močno pogojujejo socialno ekonomske razmere, v katerih živi otrok, in

drugi dejavniki (način vzgajanja, aspiracije staršev itd.), ki so največkrat tudi povezani s temi možnostmi.

Raziskave so prav tako pokazale, da je od družinskih razmer in vzgoje odvisen tudi otrokov odnos do šole in učiteljev ter odnos do intelektualnih aktivnosti nasploh. Davis in Remmers ugotavljata, da imajo otroci iz delavskih družin drugačen način vedenja v primerjavi z otroki iz srednjega sloja. Ugotovila sta, da skušajo delavski otroci neposredno, četudi agresivno, zadovoljiti svoje osebne potrebe, medtem ko skušajo otroci iz srednjega sloja v podobnih položajih reagirati na socialno bolj sprejemljiv način. Številne raziskave v zahodnih državah so skoraj dosledno pokazale, da dosegajo tisti učenci, ki živijo v ugodnejših družinskih razmerah, običajno višje rezultate v testih inteligentnosti, v testih znanja, višje ocene v šoli, raje obiskujejo šolo, so bolj motivirani in na splošno kažejo v različnih življenjskih situacijah bolj ustrezno vedenje in uspešneje premagujejo težave v primerjavi z otroki, ki živijo pod slabšimi socialno ekonomskimi pogoji. Vidimo torej, da imajo socialno ekonomski dejavniki pomemben vpliv na otroka.

Ko govorimo o teh vplivih, moramo seveda upoštevati specifične družbene razmere. Tam, kjer so razlike v socialno ekonomskih razmerah življenja večje, lahko pričakujemo tudi očitnejše razlike pri otrocih. Našo družbo prav gotovo zanima vprašanje, kakšno je stanje pri nas. Sistematičnih raziskav o teh vprašanjih v povojnih razmerah še nimamo. Nekatere parcialne študije pa nakazujejo, da tudi v naši družbi socialni in ekonomski dejavniki pomembno vplivajo na otroke. Ker so ta vprašanja zelo pomembna za prihodnji razvoj naše družbe, smo se odločili, da jih bomo tudi pri nas začeli znanstveno preučevati. Pričujoči prispevek je del mednarodne raziskave, ki poteka v osmih državah. To je zelo dragoceno, saj bomo imeli kasneje možnost primerjati naše rezultate z izsledki, dobljenimi v drugih družbenih razmerah. Že ti prvi izsledki so zelo zanimivi, zato smo se odločili, da nekatere v okviru tega prispevka posredujemo naši javnosti.

METODA

V raziskavo smo zajeli učence četrtega in osmega razreda iz ljubljanskih osnovnih šol. V vsaki starostni skupini je bilo okoli 400 učencev, od tega polovica deklic in polovica dečkov. Pri sestavljanju skupin smo razen starosti in spola upoštevali tudi socialno ekonomski položaj družine, iz katere otrok izhaja. Pri določanju socialno ekonomskega statusa učenca smo vzeli kot merilo očetovo izobrazbo in poklic, ki ga opravlja. Na podlagi teh dveh meril smo razvrstili učence v dve socialno ekonomski skupini: v višjo in nižjo. Socialni status smo izračunali po formuli: 2 krat izobrazba + 3 krat poklic. Pri določanju izobrazbe smo uporabili petstopenjsko lestvico: dokončana fakulteta, višja šola, gimnazija in druge popolne

srednje šole, poklicna šola, osnovna šola. Te stopnje izobrazbe smo točkovali od 1 do 5. Poklice pa smo razvrstili v šest skupin in jih točkovali od 1 do 6. V prvi skupini so bili najbolj ugledni in dobro plačani poklici, v šesti skupini so bili nekvalificirani delavci. Ostale poklice pa smo razvrstili med ti dve skrajnosti. Ob upoštevanju navedenih vidikov smo v višjo socialno ekonomsko skupino uvrstili tiste učence, katerih starši so po opisanem postopku dobili od 5 do 15 točk, v nižjo socialno ekonomsko skupino pa učence tistih staršev, ki so dobili od 20 do 28 točk. V nižji socialno ekonomski skupini so bili torej otroci delavcev.

Intelektualno razvitost učencev smo ugotavljali z Ravenovimi progresivnimi matricami. To je test splošne inteligentnosti, ki ga tudi v svetu precej pogosto uporabljajo. Šolsko uspešnost učencev pa smo ugotavljali s pomočjo dveh testov (test matematike in bralni test). Razen tega smo uporabili tudi ocene, ki so jih dobili učenci ob koncu šolskega leta iz temeljnih šolskih predmetov.

Poklicne in izobraževalne aspiracije smo ugotavljali s posebej sestavljenimi vprašalniki za te namene, priljubljenost dela pa s standardiziranim vprašalnikom. S pomočjo ocenjevalnih lestvic so učenci ocenjevali svoje sošolce in sebe po različnih vidikih (npr. marljivost za delo, razumevanje z učitelji in vrstniki ter nekatere druge osebnostne značilnosti). Za te namene smo uporabili tudi projekcijske tehnike (dopolnjevanje stavkov in zgodb). Vsi merski instrumenti so bili pred uporabo preizkušeni in njihova veljavnost preverjena.

Pomembnost razlik med otroki iz višjega in nižjega socialno ekonomskega statusa smo ugotavljali z analizo variance.

NEKATERI EMPIRIČNI REZULTATI Z RAZLAGO

Obseg tega prispevka ne dopušča, da bi prikazali rezultate te raziskave v celoti. Na voljo imamo množico podatkov, ki jih nameravamo objaviti v posebni knjigi, ki bo izšla v prihodnjem letu. Tam bomo posredovali tudi številčne podatke, ki jih tokrat zaradi obsežnosti nismo mogli navesti. V tem prispevku smo se omejili le na nekatere značilne vplive socialno ekonomskega položaja družine na otrokovo šolsko delo, na njegove aspiracije in način urejanja raznih življenjskih problemov. Razen teh rezultatov smo opravili tudi analizo glede na opisane dejavnike z vidika starosti in spola ter druge možne interakcije med pglavitnimi faktorji.

Socialno ekonomski položaj družine in uspešnost otrok v šoli

Raziskava je pokazala, da so otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem na splošno dosegli na testu inteligentnosti po Ravenu pomembno višje rezultate kot otroci iz družin z nižjim socialno ekonomskim položajem, kamor smo uvrstili otroke iz delavskih družin. Učni načrti in zahteve so v naši osnovni šoli za vse

otroke enaki, zato je razumljivo, da tem zahtevam lažje zadostijo bolj zmožni otroci. To nam tudi potrjujejo rezultati, ki so jih dosegli otroci obeh socialno ekonomskih statusov na objektivnih testih, in njihove šolske ocene. Otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem so dosegli na testu znanja iz matematike in na testu branja (besedni zaklad, hitrost branja in razumevanje teksta) ter v šolskih ocenah iz temeljnih predmetov pomembno boljši uspeh v primerjavi z delavskimi otroci.

Razlike med statusoma v intelektualni razvitosti in šolski uspešnosti si razlagamo z vplivi okolja. Starši otrok z višjim socialno ekonomskim položajem so bolj izobraženi (imajo srednjo, višjo ali visoko šolo) in temu ustrezen poklic, ki omogoča boljšo življenjsko raven). Zato imajo njihovi otroci že od rojstva dalje ugodnejše pogoje za duševni razvoj v primerjavi z delavskimi otroci. To pride do izraza že v predšolskem obdobju, ko je otrokov živčni sistem zelo plastičen in najbolj sprejemljiv za vplive okolja. Zato so že pred vstopom v šolo razlike v duševni razvitosti med otroki zelo velike. Vseh teh razlik tudi kasneje šola ne more več odpraviti.

Dobljeni rezultati kažejo, da so med obema statusoma razlike v intelektualnih sposobnostih in šolski uspešnosti večje pri 10-letnih otrocih in manjše pri 14-letnih. Teh razlik si ni mogoče razlagati s tem, da se pri delavskih otrocih motivacija za šolsko delo z leti okrepi, pri drugih pa zmanjša. Menimo, da je te razlike treba razlagati s selektivnimi vplivi šole. Višji razredi osnovne šole imajo predmetni pouk z obširnimi in zahtevnimi programi, zato intelektualno nekoliko manj zmožni in v slabših razmerah živeči delavski otroci niso kos učnim zahtevam in morajo zaradi tega razred ponavljati. Tako teh otrok nismo mogli vključiti v vzorec 14-letnih otrok. Zajeli smo le tiste otroke, ki so zmogli zahteve naše osnovne šole in so redno napredovali do osmega razreda. Zato je razumljivo, da so v naši šoli v osmih razredih razlike med obema statusoma otrok, kar zadeva inteligentnost in šolsko storilnost, sta pri 14-letnih otrocih manjši kot pri 10-letnih.

Socialno ekonomski položaj in motivacija

Otrokov šolski uspeh je odvisen tudi od njegove motivacije. Pokazalo se je, da so sošolci ocenili svoje vrstnike iz družin višjega socialnega položaja kot pomembno bolj marljive pri šolskem in zunajšolskem delu v primerjavi z delavskimi otroki. Tudi tu smo ugotovili, da so razlike v marljivosti večje pri 10-letnih in manjše pri 14-letnih otrocih. Razlike imajo verjetno isti izvor, ki smo ga prej opisali, to je, da manj sposobni in manj motivirani učenci niso prišli z rednim napredovanjem v osmi razred. Tudi ko so učenci ocenjevali sami sebe, se je pokazalo, da so se otroci višjega socialno ekonomskega položaja ocenili kot dosti bolj marljive v primerjavi s sošolci iz delavskih družin.

Večjo uspešnost otrok višjega statusa si razlagamo tudi s tem, da kažejo ti otroci večjo lastno pobudo in vztrajnost pri razreševanju šolskih problemov, kar zlasti velja za 10-letne otroke. Razlik glede vztrajnosti pri 14-letnih otrocih obeh statusov na splošno ni več. Menimo, da so tisti delavski otroci, ki niso ponavljali razredov, razvili primerno vztrajnost in delovne navade, kajti le tako so lahko premagovali šolske težave.

Podatki tudi kažejo, da 14-letni delavski otroci bolj samostojno premagujejo težave v primerjavi z otroki višjega socialno ekonomskega položaja. To si razlagamo s tem, da delavski otroci doma navadno ne dobivajo ustrezne pomoči pri učenju in domačih nalogah ter si morajo v različnih težavnih situacijah dostikrat pomagati sami.

Socialno ekonomski položaj in odnos do avtoritet

V študiji smo tudi preučevali, kakšen odnos imajo otroci do učiteljev in odraslih ljudi nasploh. Odgovore na to vprašanje smo dobili z različnimi metodološkimi pristopi. Najprej so otroci ocenjevali svoje sošolce v razredu glede na to, kako se razumejo z avtoritetami. Pokazalo se je, da so otroci višjega socialno ekonomskega položaja na splošno bolje razumejo z učitelji in odraslimi kot delavski otroci. To zlasti velja za 10-letne otroke, pri 14-letnih učencih pa so razlike med obema statusoma že manjše.

Odnos do avtoritet smo preučevali tudi s pomočjo projekcijskih tehnik (dopolnjevanje stavkov in zgodb). Tudi s pomočjo tega instrumenta smo dobili enake odgovore. Projekcije kažejo, da otroci višjega socialno ekonomskega položaja bolj uspešno razrešujejo in obvladujejo probleme v zvezi z avtoritetami kot njihovi vrstniki iz delavskih družin. Prvi doživljajo avtoritete kot pozitivne, ki so pripravljene pomagati in svetovati, kot dobre in naklonjene, drugi pa kot manj pozitivne, stroge in učencem premalo naklonjene. Te ugotovitve veljajo le za 10-letne otroke.

Pri 14-letnih otrocih pa smo dobili drugačno podobo. Tisti delavski otroci, ki so redno napredovali iz razreda v razred, kažejo nekoliko bolj pozitiven odnos do avtoritet kot otroci višjega socialno ekonomskega položaja. To dejstvo si razlagamo s tem, da starši in učitelji pri otrocih višjega socialnega položaja pričakujejo boljši uspeh v šoli. Kolikor otroci njihovih pričakovanj ne izpolnijo, jih večkrat grajajo, s čimer pokažejo, da z njimi niso zadovoljni. Takšni pritiski, ki jih zlasti najdemo pri pretirano ambicioznih starših in tudi pri nekaterih učiteljih, lahko povzročijo v otroku čustvene napetosti, ki vplivajo na njegov osebni odnos do avtoritet.

Socialno ekonomski položaj in medosebni odnosi

Zanimalo nas je tudi vprašanje, kakšen odnos imajo otroci do svojih vrstnikov. Ugotovili smo, da otroci višjega socialno ekonomskega položaja ne izpričujejo samo večjo uspešnost v šoli, temveč

tudi bolj ustrezno ravnanje v odnosih do vrstnikov. Razen tega so sošolci ocenili 10-letne in 14-letne otroke višjega socialno ekonomskega položaja kot boljše v situacijah, v katerih se pojavlja agresivnost. Tudi s pomočjo projekcijskih tehnik smo dobili podobno sliko. Dobljeni rezultati nam nakazujejo sklep, da so otroci višjega socialno ekonomskega položaja v medosebnih odnosih bolj zreli kot delavski otroci. To si razlagamo s tem, da bolj izobraženi starši svoje otroke že zgodaj navajajo in usmerjajo k nenapadalnemu in socialno bolj sprejemljivemu ravnanju. Te ugotovitve se ujemajo tudi z nekaterimi drugimi raziskavami.

Hkrati se je pokazalo, da so otroci višjega socialno ekonomskega položaja bolj občutljivi in se hitreje vznemirijo kot delavski otroci. Toda ob tem ne reagirajo napadalno do drugih ljudi. Razlike med statusoma so zlasti prišle do izraza pri 10-letnih otrocih.

Ugotovili smo tudi, da negativna čustva, ki se pojavljajo v zvezi z medosebnimi odnosi, z leti upadejo. Kljub temu opazamo pri 14-letnih delavskih otrocih več negativnih čustev kot pri otrocih višjega socialnega položaja. Očitno je, da delavski otroci v medosebnih odnosih večkrat neustrezno in impulzivno reagirajo, medtem ko so se otroci višjega socialno ekonomskega položaja naučili bolj razumno reagirati in najdejo pri urejanju teh problemov z vrstniki bolj ustrezne rešitve.

Domnevamo, da so dobljene razlike med statusoma pogojene ne samo s kulturnim nivojem družine in ustrežnejšo vzgojo, temveč tudi z otrokovo uspešnostjo v šoli. Če bi bilo šolsko delo bolj prilagojeno zmogljivostim in socialnim okoliščinam delavskih otrok (starši jim ne znajo pomagati pri domačih nalogah, slabši pogoji za učenje itd.), bi se ti otroci lahko v šoli bolje uveljavili, kar bi ugodno vplivalo tudi na njihove boljše odnose do vrstnikov in drugih ljudi.

Socialno ekonomski položaj in poklicna nagnjenja ter želje po nadaljevanju šolanja

S študijo smo želeli ugotoviti tudi poklicna nagnjenja otrok in njihova pričakovanja. Za te namene smo sestavili posebne lestvice in vprašalnike. Tako smo dobili odgovore, kakšen poklic bi otrok želel imeti in kaj misli o tem, kakšnega bo v življenju v resnici imel. Torej smo ugotavljali njihova poklicna nagnjenja in pričakovanja.

Otroci višjega socialno ekonomskega položaja so izrazili pomembno višje poklicne aspiracije kot delavski otroci. Tudi njihova pričakovanja so pomembno višja. Velika večina teh otrok želi imeti poklice, ki zahtevajo višjo ali visoko izobrazbo. Delavski otroci pa so večidel izrazili željo, da bi postali kvalificirani delavci. Polovica dečkov iz delavskih družin želi doseči poklic kvalificiranega delavca, druga polovica pa nadaljevati šolanje v srednjih šolah, večinoma strokovnih. To so predvsem tisti, ki so v šoli bolj uspešni in bolj

motivirani. Približno dve tretjini deklet iz delavskih vrst pa želita doseči poklice, ki zahtevajo srednjo ali višjo šolo. Zlasti jih privlači pisarniški poklic, o katerem menijo, da je družbeno bolj ugleden kot poklic kvalificirane delavke. Toda šolanje na srednjih šolah lahko nadaljujejo le tisti otroci, ki uspešno opravijo dokaj zahteven sprejemni izpit. Zato lahko pričakujemo, da zaradi slabšega šolskega znanja precej deklet ne bo moglo uspešno opraviti sprejemnega izpita in bodo morale nadaljevati šolanje v poklicnih šolah.

Poklicne aspiracije otrok in družin z višjim socialno ekonomskim položajem se ujemajo z njihovimi željami po nadaljevanju šolanja. Pokazalo se je, da želi velika večina teh otrok nadaljevati šolanje. Te otroke pri tem vsekakor spodbuja in podpira domače okolje. Starši želijo, da bi njihovi otroci dosegli čim višjo izobrazbo in kasneje čimbolj ugleden položaj v družbi. Njihovi otroci so prepričani, da bodo svoje želje tudi uresničili, saj imajo ustrezne intelektualne možnosti, v šoli dosegajo zelo dobre uspehe, hkrati pa so tudi bolj motivirani za šolsko delo kot delavski otroci.

Vendar podatki očitno kažejo, da tudi mnogi delavski otroci želijo napredovati in doseči čimbolj ugleden poklic. Izrazili so željo, da želijo imeti poklic, ki je v hierarhičnem oziru pomembno višji, kot ga imajo njihovi očetje. Prav tako so rezultati pokazali, da so njihove poklicne aspiracije in želje po nadaljevanju šolanja pomembno višje v primerjavi s tem, kar njihovi starši želijo, da bi dosegli. Po tem sklepamo, da marsikateri starši teh otrok podcenjujejo vlogo šole, mnogi pa tudi nimajo dovolj finančnih sredstev, da bi jim omogočili nadaljevanje šolanja in želijo, da bi otroci prišli čimprej do zaslužka. Zato bi morala družba dajati sposobnim in v šoli uspešnim učencem, ki so tudi motivirani za šolanje, ustrezno materialno pomoč in jim zagotoviti tudi druge pogoje za njihovo uspešno delo v šoli.

V raziskavi smo tudi ugotavljali, kakšno delo otroke privlači. Tudi tukaj se je pokazalo, da slabše življenjske razmere, v katerih živijo delavski otroci, vplivajo na njihovo izbiro dela, ki bi ga radi kasneje opravljali. Delavski otroci so — v primerjavi z otroki višjega socialno ekonomskega položaja — pogostejše izbirali delo, pri katerem bi zaslužili dosti denarja, in tako delo, da ne bi ostali brez zaposlitve. Prav tako želijo tudi tako delo, da bi vodili druge ljudi. Ta želja je verjetno izraz kompenzacije, kajti delavski otroci so na splošno manj uspešni pri šolskem delu in v premagovanju drugih težav, hkrati pa bi se radi čimbolj uveljavili.

Pri otrocih višjega socialno ekonomskega položaja pa smo ugotovili, da bi radi imeli ustvarjalno in zanimivo delo. Ta izbira se ujema z njihovimi intelektualnimi zmožnostmi in poklicnimi aspiracijami. Pogostejše kot delavski otroci so si izbirali enako delo, kot ga imajo njihovi očetje. Po tem sklepamo, da se otroci višjega socialno ekonomskega položaja v svojih poklicnih željah bolj enačijo z očetom v primerjavi z delavskimi otroci. To je tudi razumljivo,

saj imajo njihovi očetje večjo izobrazbo in uglednejši poklic. Na splošno lahko rečemo, da so se pri izbiri priljubljenega dela delavski otroci pogosteje odločali za taka dela, ki vključujejo predvsem osnovne življenjske potrebe. Pri otrocih višjega socialnega položaja pa so prišle bolj do izraza težnje po ustvarjalnem delu in druge notranje vrednote, ki jih doživlja človek pri opravljanju poklica.

RAZPRAVA IN SKLEPI

Pomembne razlike med otroki, ki izvirajo iz različnega družinskega okolja, so nas neprijetno presenetile. Delavski otroci dosegajo slabši uspeh v šoli, čeprav obiskujejo iste šole in so deležni enako kvalitetnega osnovnošolskega pouka kot otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem. Te razlike v učni uspešnosti si lahko le deloma razlagamo s tem, da imajo otroci višjega socialnega položaja na splošno nekoliko večje umske zmogljivosti, zaradi česar učno gradivo laže in hitreje osvajajo. Iz številnih podatkov sklepamo, da te razlike bolj povzroča družinsko okolje. To so pokazale tudi druge raziskave v zahodnih državah, posebno v ZDA. V nekaterih študijah so avtorji izenačili otroke iz različnih socialnih slojev po inteligentnosti, vendar so kljub temu ugotovili, da so bili otroci iz višjega socialnega sloja v šoli bolj uspešni kot otroci delavcev.

Posebej pa je treba poudariti, da so se pokazale pomembne razlike med otroki obeh statusov v načinu urejanja osebnih problemov in v poklicnih ter izobraževalnih aspiracijah. Otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem so bolj aktivni pri premagovanju šolskih težav, bolj motivirani za učenje, uspešnejši v medosebnih odnosih in pri razreševanju drugih življenjskih vprašanj v primerjavi z delavskimi otroki. Prvi kažejo tudi pomembno višje poklicne aspiracije, saj želijo imeti družbeno uglednejši poklic, za katerega je potrebno daljše izobraževanje.

Iz rezultatov povzemamo, da so razlike med otroki, ki izhajajo iz dveh različnih socialnih slojev, pomembne in večje, kot smo pričakovali. Očitno se je pokazalo, da razlike niso le glede šolske uspešnosti, marveč tudi v drugih osebnostnih lastnostih, kar bo nedvomno delovalo na njihovo kasnejše ravnanje in uveljavljanje v življenju. Torej se ni uresničilo tisto, kar smo v povojnih letih pričakovali. Nekoč so socialno ekonomski faktorji odločilno vplivali na možnost šolanja na srednjih in visokih šolah. Z uvedbo enotne osnovne šole za vse otroke, smo mislili, bodo imeli vsi otroci enake možnosti za razvoj sposobnosti in drugih osebnostnih lastnosti, kar bi ustrezalo načelom socialistične družbe. Empirični podatki o dejanski učinkovitosti tako zasnovane enotne osnovne šole kažejo, da se nam to humanistično načelo v praksi ni posrečilo uresničiti. To velja celo za ljubljanske osnovne šole, ki so sorazmerno najbolj razvite in imajo tudi kvalificirane kadre. V gospodarsko manj razvitih območjih in

na podeželju pa je učinkovitost osnovne šole še manjša, odpad večji, tako da imajo otroci manj možnosti za nadaljevanje šolanja.

Zgolj z enotno osnovno šolo, ki postavlja pred vse otroke enake zahteve, teh vprašanj ni mogoče urediti. Razlike med otroki se pojavljajo že v predšolski dobi in so pogojene s socialno ekonomskimi razmerami družine in okolja, iz katerega otrok izhaja. Študije drugod in tudi pri nas kažejo, da so stopnja izobrazbe, poklic staršev in kulturna raven okolja, v katerem otrok odrasča, zelo pomembni dejavniki, ki že od rojstva delujejo na ravnoj otrokovih dispozicij, iz katerih se postopoma izoblikujejo zmožnosti in druge osebnostne lastnosti. Otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem dobivajo že v predšolski dobi več ustrežnejših spodbud na različnih področjih svojega udejstvovanja, tako da se lahko vsestransko osebnostno razvijajo. Delavski otroci pa tako ugodnih možnosti za duševni razvoj nimajo. Zato ob vstopu v šolo obstajajo med otroki pomembne razlike. Te razlike iz predšolske dobe, ki so predvsem rezultat delovanja različnih socialno ekonomskih pogojev družine, kasneje pomembno vplivajo na otrokovo uspešnost, na njegovo ravnanje in uveljavljanje v šoli in zunaj nje. Tega primanjkljaja, ki ga opažamo pri delavskih otrocih, tudi enotna osnovna šola ne more popolnoma odpraviti. Zato se ti otroci srečujejo s težavami, ki so za mnoge izmed njih, predvsem v višjih razredih osnovne šole, skoraj nepremostljive. Učni programi so obširni in zahtevni ter bolj prilagojeni tistim otrokom, ki so bolj razvili svoje sposobnosti in ki imajo za učenje ugodnejše pogoje. Delavskim otrokom pa starši ne morejo ustrezno pomagati v višjih razredih osnovne šole, ker imajo nižjo izobrazbo. Razen tega živijo njihovi otroci pod težjimi pogoji, imajo slabše prostorne možnosti za učenje in dobivajo manj spodbud. Mnogi starši teh otrok zaradi težjih življenjskih pogojev sploh ne mislijo na nadaljevanje šolanja in želijo, da bi njihovi otroci prišli čimprej do kruha.

Zavedamo se, da primanjkljaja družinskega okolja ne bo mogoče nikoli popolnoma izravnati. Vendar je naloga družbe, da bi te razlike čimbolj ublažila. Zagotoviti bi morala vsem otrokom enake vzgojne in izobraževalne možnosti ne glede na socialno ekonomski položaj družine in regionalno okolje.

Tako družbeno pomoč bi potrebovali otroci že v predšolskem obdobju. To bi dosegli s tem, da bi vsi otroci, tudi tisti iz revnejših družin in v oddaljenih krajih, obiskovali vzgojno varstvene ustanove (otroške vrtce), kjer bi bili deležni sistematične predšolske vzgoje. Ta zahteva ni pretirana, saj obiskuje te predšolske ustanove v drugih evropskih državah od 50 do 70 odstotkov otrok ali celo več, medtem ko je v Sloveniji vključenih v predšolsko vzgojo manj kot 15 odstotkov vseh predšolskih otrok. To hudo pomanjkljivost, ki resno ogroža duševni razvoj večjega dela naših otrok, bi morali čimprej odpraviti, kajti le tako bi lahko vsakemu otroku omogočili vsestranski razvoj in kasneje uspešno uveljavljanje v šoli v skladu z njegovimi sposob-

nostmi in osebnimi nagnjenji. Zaradi razlik med otroki, ki so odsev okolja, v katerem živijo, bi bilo prav tako nujno potrebno, da bi šola bolj kot doslej pomagala pri odpravljanju tega primanjkljaja s tem, da bi upoštevala dejanske zmogljivosti otrok in jim dajala večjo in bolj učinkovito pomoč pri učenju (individualizacija pouka, celodnevno bivanje v šoli itd.).

Ob prizadevanjih vse naše družbe bi morali ta vprašanja bolj načrtno in strokovno razreševati ter pomanjkljivosti hitreje odpravljati. Ne bi smeli biti ravnodušni ob ugotovitvah, da socialni faktorji tako odločilno vplivajo na uspešnost otrok v šoli, na način njihovega urejanja osebnih problemov ter na njihove poklicne in izobraževalne aspiracije. Socialni selekciji, ki prihaja pri nas do izraza na vseh stopnjah izobraževanja, od osnovne šole do univerze, bi se lahko uprli le s tem, da bi vsem otrokom omogočili že od predšolske dobe dalje ustrezne možnosti za razvoj. V šolski dobi pa jim je treba zagotoviti kvaliteten in učenčevim zmogljivostim ustrezen osnovnošolski pouk in druge objektivne možnosti za učenje, da bi lahko čimbolj razvili svoje zmožnosti, nagnjenja in osebnostne lastnosti, ki so potrebne pri uveljavljanju v naši samoupravni družbi.

Dežmanova senca in kar je za njo

Poleg novih *problemov*, v katerih so se sedaj znašli Slovenci, so jim nedavno odkrili še neke stare *probleme*.

Ponovimo smiselno čim natančneje, kaj pravi eden izmed buditeljev teh starih *problemov*:

— ali ni bilo célo slovensko narodno gibanje od začetkov do danes samo prenapeta, nestvarna histerija,

— ali nismo v temelju zgrešili, ko smo proglasili staro cesarsko-kraljevsko Avstrijo za tujo in raznarodovalno,

— zakaj smo se odbili od te Avstro-Ogrske, ki nas je tako lepo vključevala v našo zibelko — Evropo,

— zakaj se spet ne odvrnemo od Balkana k Evropi,

— ali nismo bili nesmotrni, ko smo se bojevali proti razredni družbi, proti razlikam med čredo in elito,

— ali nismo nerealni fantasti, ko se borimo proti osrednji vlogi države in za njeno nekakšno odmiranje.

Iz celote avtorjevega članka sledi, da smo po njegovem bili res naivni in si delali škodo, ko smo se odbili od cesarsko-kraljevske Avstrije, ko smo nastopali proti razredni družbi, prevladujoči državni moči in vlogi itd.

Ko na Slovenskem nekateri ponovno oživljajo Dežmanovo senco, je ob tem dobro vedeti, da ne gre samo za zmoto o Dežmanu, ampak da se obenem z njim budijo tudi zavestna stališča v korist oblasti, izkoriščanja, razredne hierarhije, podrejenosti *taki Evropi*, kot jo je predstavljala stara Avstrija.

Slovensko narodno gibanje je prav glede tega oblikovalo stališča, ki niso bila prav nič histerična, ampak so bila utemeljena na zelo izrazitem tisočletnem izkustvu. Verjetno je malo narodov v Evropi in svetu, ki bi imeli tako sorazmerno nedvoumno, tako dolgotrajno izkustvo *prav glede »vprašanj«*, ki so naštetja na začetku članka.

Res je, da nobeno »vprašanje« ne bo nikoli do dna razjasnjeno in da se bo dalo glede vsakega še kaj novega povedati. Toda neka-tera »vprašanja« so bistveno bolj, druga pa bistveno manj jasna

(med zadnja spadajo odnosi podonavskih narodov in narodov Evrope v neposredni sedanjosti in bodočnosti). Eno izmed »vprašanj«, na katero pa je zgodovinsko izkustvo sorazmerno zelo jasno odgovorilo, bolj kot na mnoga druga, je odnos: Slovenci na eni strani in na drugi državno-imperialistični-razredni-raznarodovalni kompleksi Evrope in stare Avstrije. Ta stara Avstrija je imela v svoji dolgotrajni zgodovini vsekakor različne strani in funkcije. Vendar so se kot najbolj pogubne za nevladujoče narode v njej, posebej pa še za Slovence, pokazale tiste, ki so združevale in zaostrovale povezane državno-hierarhične, imperialistične in razredne pritiske. In končno se je ta kompleks pojavljal vse bolj v svoji goloti, vse bolj »osvobojen« drugih strani: zlasti mislim na vsestransko in zavestno germanizacijo v 19. in v začetku 20. stoletja — prav o tem času govori tudi naš buditelj — ki je združevala prav vse omenjene pritiske, in na vključevanje Avstrije v občo nemško imperialistično politiko na začetku 20. stoletja. Hitlerizem je s svojimi skrajnostmi in z načrtom za popolno uničenje slovenskega naroda logičen nasledek prav teh strani stare Avstrije in Nemčije. Ob teh najmanj spornih dejstvih so našli skupen odgovor slovenski ljudje kaj različnih slojev in filozofskih nazorov.

Ni posebne potrebe ukvarjati se z osebnimi motivi tistega, ki krčevito zapira oči pred temi zelo izrazitimi zgodovinskimi izkustvi. Vsekakor je za to najbolj sam odgovoren in nikakor njegovi dobri ali slabi strici, njegovo dobro ali slabo okolje.

Pojav takih proetatističnih, proavstrijskih, prorazrednih stališč pa je vznemirljiv predvsem kot znamenje nekih *občih* idejnih in družbenih sil, nekih *občih* izkustev in odnosov v Slovenskem prostoru.

Ta stališča so nujen nasledek tistega duhovnega podrejanja nekaterih posameznikov novejšim zahodnim filozofskim in sociološkim strujam, ki v Sloveniji vztrajajo, če že ne pri istih stališčih, pa v svoji verniški zanesenosti že kar dve desetletji, ne glede na vse očitne (ne)rezultate. Posebej je poudariti, da pri tem ne gre za medsebojno duhovno oplajanje, za tako odprtost in obenem kritično stališče do novejših zahodnih tokov, ki poskuša izločiti enostransko, izluščiti pozitivno in razviti ob njem svoje lastno mišljenje. To duhovno podrejanje je nastajalo zaradi nekritičnega sprejemanja nespremenjenih delov teh zunanjih tokov, pri čemer je bila večkrat njihova celota nepreučena, in v podrejanju svoje lastne akcije, svoje lastne misli in svojega lastnega življenja tem poenostavljenim shemam. Da bi čimbolj utemeljili to svojo lastno duhovno odvisnost, ki seveda siromaši tudi nje same, saj jih drži pod njihovimi lastnimi možnostmi, nas še zraven prepričujejo, kako smo Slovenci sploh nesposobni doseči višjo mednarodno raven, češ da smo zmeraj bili neizvirni. In da ne bi bilo nič spornega: ali je poprečnemu izobražencu sploh potrebno naštevati pripadnike drugih malih narodov Evrope in sveta, ki niso

zaostajali za svetovno ravni? Nekateri pa nas poskušajo prepričati, kot da je prav Slovencem sploh nemogoče doseči to raven.

Zelo otipljiv primer, kam plove omenjeno duhovno podrejanje — ki ni bilo toliko očitno, ko je šlo za bolj meglene, od stvarnosti odmaknjene filozofske in sociološke ideje, ki so navsezadnje lahko dale ob takratni slovenski zamrlosti še kak pozitiven prispevek — pa so prav omenjena prockravstrijska, prodržavna, prorazredna stališča. V skladu z dosedanjó metodo uvoza nespremenjenih deličev idej iz tujine, buditelj kratko malo izvleče iz zaprašene zgodovine nespremenjeno podobo stare Avstrije z njenimi nespremenjenimi slabšimi — razrednimi, raznarodovalnimi, državnohierarhičnimi, »protibalkanskimi« (= imperialističnimi) — stranmi in nam jo ponudi kot vseodrešujoči vzor (čeprav avtor že leto in dan precej gostobesedno prepričuje Slovence, naj se odrečejo absolutov Človeka, Dobrega, Demokracije, Morale, Slovenstva, SZDL, Humanizma, ostaja sam pri tem v bistvu na isti »absolutni« ravni: prehaja samo od enih — prejšnjih — absolutizacij k drugim absolutizacijam, ki jih je šele nedavno vzljubil: k Razrednosti, Državnosti, Tehniki, Potrošnji, Funkcionalizmu, Modernizaciji, Strukturi). Ali se ne bi bilo bolje spopasti z vsemi absoluti, z vsemi poenostavljenimi predstavami o takih ali drugačnih »vsemogočnih« silah in »vseodrešujočih« obljubah, ki uspravajo in obremene vsakega, pa naj bo Slovenec ali ne, da ne more razviti lastnih sil.

Pri tem pa zaostaja polet te misli nehote celo za politično mislijo sodobnega zahodnega meščanskega centra, za mislijo umerjenega in razumnega konservativizma Zahoda. Novokapitalistični misli je že od velike krize pred štiridesetimi leti jasno (npr. Keynesu), da je celo za njene potrebe in cilje, celo za funkcioniranje sodobnega kapitalističnega gospodarstva nezadostna stara evropska razredna država, da se novokapitalistična država mora ukvarjati z usmerjanjem gospodarskega razvoja, s polno zaposlenostjo, z odpravljanjem skrajnih negativnih posledic samega kapitalizma, da mora prevzeti deloma posredniško vlogo med razredi — če naj kapitalizem sploh še obstane. Tako obliko evropske države, kakršna je bila pred prvo svetovno vojno in kakršna je bila tudi stara Avstrija, je poslalo v muzej meščanstvo samo — razen nekaj povsem nerealističnih habsburških in podobnih fantastov — pa četudi je bila za stare potrebe pravno in organizacijsko tako dobro urejena kot nekdanja Avstrija.

Po drugi svetovni vojni pa se je pokazalo, da tudi državno-kapitalistična oblika — kljub precejšnjemu in stalnemu gospodarskemu napredku — ne zadostuje. Razvoj gospodarske proizvodnje in družbe sta zahtevala nove oblike tudi od tistih, ki si prizadevajo ostati na starih temeljih. Na eni strani pričajo o tem močni delavski, stavkovni in študentski valovi, ki so nedavno pretresli sicer gospodarsko-razvojno še dosti uspešno novokapitalistično Italijo, Francijo in druge države; in na drugi strani težnje inteligentnih predstavnikov meščanstva, kot je bil De Gaulle, ki je uvidel, da danes ne zadostuje

niti sam državno kapitalistični prijem, in napovedal, da je v sedanjih časih nujno uvajati neke sestavine delavskega »soodločanja«. Ali ne kaže vse to, kako močno je zadremala tista misel, ki samo sebe vidi kot novo, smelo in že kar revolucionarno v trenutku, ko vzbuja v življenje staro avstrijsko državo?

Najbolj pa vrta vprašanje, kakšni so tisti novi elementi v družbenih razmerjih na Slovenskem, ki jih oznanja objavljane prockravstrijških stališč. Značilno je, da se objavljane takih stališč zdi včasih pri nas nekaj običajnega in da včasih s takimi stališči lahko že kar prosperiraš, medtem ko socialistična kritika bistvenih slabosti močnih dejavnikov skoraj zagotovo naleti na večje težave.

Še nedavno, še pred nekaj leti — pa tudi že dosti pred tem — bi tudi ostanki meščanske desnice neradi nastopali s prockravstrijškimi stališči, in to ne samo zaradi strahu pred partizansko oblastjo. Potem ko so Slovenci zlasti v dveh svetovnih vojnah in v času okrog njih tako neposredno doživeli imperialistično-razredno nasilje, potem ko so desetisoči slovenskih fantov in mož padali nesmiselno zlasti v prvi in delno v drugi svetovni vojni za tiste, ki so jim že držali nož na vratu, in za tiste, ki so jim pri tem pomagali — po vseh teh hudih skušnjah bi vsakdo, ki bi branil imperialistično-razredne in raznarodovalne strani stare Avstrije in Nemčije, sam sebe moralno onemogočil v slovenskem političnem prostoru. Zato so tedaj molčali tudi tisti posamezniki, ki so na tihem žalovali za staro Avstrijo.

Kaj se je zdaj premaknilo v slovenskem prostoru, da poleg v njem prisotnih nedvomnih socialističnih sestavin Austria rediviva tako mirno potuje? Očitno so se poleg vseh še živih naprednih sil in poleg stare skrajne desnice morale pojaviti še kake druge težnje, saj ta desnica nima posebne moči. Nova možna sestavina je tisto potrošništvo, ki zajema precej širok krog in ki v bogastvu materialnih dobrin ne vidi le sredstva za človeško življenje, ampak najvišji cilj, kateremu naj se vse človeštvo podreja. To potrošništvo, v kateremkoli sloju se že pojavi, je seveda precej slepo za navidezno »oddaljene« življenjske dileme, posebej pa si rado z lepšimi barvami prepleseka tiste dele sveta in tista zgodovinska razdobja, v katerih bo, tako meni, našlo več potrošniškega sorodstva. Ravnodušnost do stališč, ki gledajo nazaj, pa ima nekaj novih možnosti tudi zaradi ravnanja nekaterih odgovornih posameznikov v novem času. V zaostrenem spopadu z režimom stare Jugoslavije, s Hitlerjem, s Stalinom in z revščino se je vsiljevala načelnost odgovornim plastem kot biti ali ne biti, uspeti ali ne uspeti — čeprav tudi tedaj načelnost ni bila popolna. Ko pa so se te skrajne nevarnosti malo umaknile, so se posamezniki začutili bolj varni na svojih mestih. Zazdelo se jim je, da za varovanje in krepitev teh mest ni tako hudo, če se malo spogledujejo s to ali ono »enostranskostjo« ali pa če vsaj zamiže pred njimi — da bi bili čimbolj sprejemljivi kandidati za vse. Odtod v naši deželi kar precej nepotrebnega kompromisarstva, nedoslednosti, nenačelnosti, včasih tudi posamezni pojavi gnilobe — kar

vse drobi tudi tisto mero in vsebino enotnosti, ki je danes možna, čeprav hočemo in prav zato ker hočemo temeljito odpraviti birokratsko, lažno enotnost.

Naj nam dovolijo, da smo zaradi teh pojavov nekateri vsaj malo zaskrbljeni in da mislimo, da je ta skrb utemeljena v življenju, ne v dogmah.

Taka površna dogma je stališče, da se narodi in manjše skupine tope pred našimi očmi v svetovni tehnološki revoluciji in da so zgodovinski zaspanci tisti, ki jih resno skrbi za slovenski ali katerikoli drug narod. Po vsem, kar kaže dosedanje zgodovinsko izkustvo, in po vsem, kar vemo o človeku in človeštvu, lahko precej zanesljivo sodimo, da se ne bodo prav nikoli uresničile vizije o kakršnekoli — ali »tehnološkem« ali »gospodarskem« ali naivno »humanističnem« — spajanju vseh ljudi v tako popolnoma harmonično in mirujočo vsečloveško celoto, znotraj katere bi zginile vse manjše plodne človeške skupine in razlike med njimi. Vsaj približno človeško urejeno človeštvo bo vedno vsebovalo neko — lahko veliko bolj giblivo kot danes — notranjo razčlenjenost in se bo vedno merilo tudi po tem, kakšen bo v njem odnos večjih skupin do manjših. To merilo velja tudi za sodobne odnose med širšimi mednarodnimi skupnostmi in posameznimi narodi, med večjimi in manjšimi narodi, saj vidimo, da nove oblike podrejanja še vedno ogrožajo celo tako velike in razvite narode, kot so Francozi, Angleži — in kaj ne bi nas.

Morda še ne visi čisto v zraku staro Prešernovo, Levstikovo, Cankarjevo, Njegošovo opozorilo: da se je življenjsko nujno upreti vsakemu duhovnemu, političnemu, gospodarskemu in vojnemu podrejanju, — pa naj izhaja taka težnja ali iz vzhodne ali zahodne smeri ali iz nas samih, da je bolje celo biti trenutno poražen v posamezni, toda neizbežni bitki katerekoli vrste za nacionalno svobodo in za še globlje, toda enakopravno mednarodno sodelovanje, kot pa se vdati — saj bi bil celo tak poraz izhodišče in moralni kapital bodočega življenja naše skupnosti.

Pot se pričinja — potovanje je končano

Psiholog in sociolog jemljeta vsakega posameznika kot poseben primer. Družbena vrednost takšnega obravnavanja človeka je v tem, da ugotavlja in definira osnovne emocije in motive človekovega vedenja in da potem izračuna neko približno srednjo vrednost, »standard«, »normalnost« reagiranja v določeni situaciji, kar omogoča politikom, da s pomočjo pravnikov in ekonomistov programirajo bolj ali manj stabilno rast dane družbe oziroma uspešno zavarovanje obstoječih tendenc.

Ali pa more človek jemati samega sebe le kot poseben primerek svoje vrste? Situacija, v kateri se znajde, je enkratna, neponovljiva, čeprav so mogoče kulise iste. Čas njegovega bivanja je omejen. Najmanjša neprevidnost, najmanjši spodrsrljaj, včasih napačna beseda lahko usodno preusmerijo njegovo življenje. Njegove možnosti so enkratne. Dostikrat se napačnega ne da popraviti. Se torej more odpovedati osebnemu, subjektivnemu doživljanju in konstituiranju sveta? Ali ni mogoče, da se nauči na pamet neke obče priznane resnice, s srcem pa nekih drugih, ki prihajajo z onimi navzkriž? Ali more sprejeti tisto anonimno srednjo vrednost, imperativ demokratične ideologije, najvišji dosežek psihologije in sociologije, ki mu politik prilagaja svoje manipulacije, za imperativ svojega vedenja? Ali ni pravzaprav prisiljen, da se odloča, da izbira vedno znova, pa četudi le za brezskrbno prepuščanje toku časa?

Za politika, psihologa, sociologa, pravnika, ekonomista je smrt starčkov na Kozjanskem samo poseben primer. Za tistega, ki umre, pa čeprav na poseben način, pa se s tem vse konča. Za politika, psihologa, sociologa se s tem konča samo poseben primer. Označi ga s šifro in vtakne v predal. Za tistega, ki umira, pomeni smrt konec sveta. Za znatnost je to samo dejstvo.

Človek ne more iti čez to, kar doživlja. Niti ne more živeti po nekih obćih imperativih, načelih, resnicah, če jih ni razsvetlilo neko pretresljivo spoznanje. In to toliko manj, kolikor mu kršenje teh načel omogoča večji užitek. In še toliko manj, kolikor se zaveda, da njegovo vzorno vedenje ne bi nikogar zavezovalo. In če že vedenje nikogar ne zavezuje, pa razni članki v časopisih, pesmi, itd. še toliko manj. Tako individualno vedenje kakor tudi članke, pesmi, ipd. je navsezadnje moč obravnavati kot poseben, posamezen primerek. Kako takšno dogajanje obravnavamo, je pač odvisno od našega doživljanja sveta. Naše doživljanje sveta pa je

omejeno z dometom našega komuniciranja s pojavi okrog nas, s naravo in prehojeno zgodovinsko potjo človeštva. Omejenosti dostikrat nismo sami krivi.

Človek ne more čez to, kar doživlja. Če pa so možnosti njegovega komuniciranja omejene, če živi v družbi, ki je uradno razglasila vse ideale o vsestranskem razvoju slehernega posameznika sedaj in tu za nedosegljive ter uveljavila nekakšno standardno uniformirano vedenje v proizvodnji in potrošnji kot temeljni pogoj tiste družbe, v kateri naj bi bili vsi kar najbolj zadovoljni — če se sprijazni s temeljnimi pravili igre v tej družbi — potem sebe in drugega v vsakršni boleči situaciji lahko obravnava le kot poseben, osamljen primer, nasproti srednji vrednosti, standardu. Standardna pravila igre pogojujejo torej tudi vsakovrstno diferenciacijo, v kateri posameznik doživlja sebe kot izolirano, osamljeno in nesrečno bitje.

Filozof doživlja svet drugače. Človek, to je svet človeka, država, družba (Marx), kozmos (Fromm), eksistenca. Filozofsko se pravzaprav niti ne bi dalo izreči tegale stavka: Človek filozofu nikoli ne more biti primerek, objekt. Človek je subjekt. Filozof ni ideolog, noče vladati drugim. Hoče se pogovarjati z drugimi. Najti hoče govorico, logos sveta, Besedo. Hoče vedeti. Gre mu za tisto prvo, temeljno, za iskro v srcu, za rojstvo ognja, ukradenega bogovom, ki je princip akcije, spremembe, delovanja, rasti, dopolnjevanja, iniciative, moči, energije, življenja. Podobno doživljajo pesniki.

Toda ali smo sploh še možni izreči iskrene besede? Ali nas naša lagodnost, da si ogledujemo, če sploh si in če še to ne le za zabavo, vedno ista javna občila, ki razlagajo različne probleme vsak dan na isti način, ter naša domača in šolska vzgoja ne pripravijo do tega, da verjamemo v takšne javne, standardizirane resnice, da postanejo naša čustva in naše vedenje standardna, uniformirana, da te začne preganjati dolgčas in da se ti navsezadnje zazdi, da je končni cilj naše civilizacije omama in da je rešitev (sprostitvev) tvoje osebne situacije opijanje, protestiranje, samomor, skratka, neodgovorno izživljanje.

Ali smo se sploh še zmožni pogovarjati kot osebe, kot ljudje? Ali se je sploh še potrebno pogovarjati, če so pravila igre jasna? Pri čem smo in kaj se nam še obeta? Ali lahko tržno orientirano sociološko in psihološko obravnavanje človeka (obravnavanje vsakega človeka posebej kot primerka, individualna stimulacija, ipd.), vrednotenje človeka po tržni vrednosti (koristnost za družbo), ne pa po osebni (občutek lastne vrednosti), imenujemo graditev družbenega reda na ljudskih množicah?

Graditi na ljudskih množicah bi pomenilo graditi na subjektih, ki komunicirajo med seboj kot enakovredni subjekti, kot osebe z zavestjo o skupni usojenosti in odgovornosti do bivanja, ne pa kot zasebniki, ki sleparijo drug drugega z lepimi besedami, ki se na račun svojega privilegiranega položaja lahko v škodo drugih okoriščajo s pravili igre in ki jih drugi skrbe le takrat, kadar so sami ogroženi, ko niso več sposobni obvladovati pravil igre, popredmetenih odtujenih človeških moči, kapitala. Takrat se sklicujejo na izolirane posameznike. Izolirani posamezniki, ti primeri in primerki človeške vrste, ki nimajo več nikakršnega občutka osebne, lastne vrednosti, pa pravzaprav ne morejo ogroziti nikogar. So pač izolirani. To je Nietzschejev poslednji človek, ki samo še mežika v svet in se prostovoljno prijavlja k psihiatru.

Sedanje oblike komuniciranja posameznikov med seboj ne zado-
stujejo. Dobro bi bilo spremeniti odnos med sredstvi obveščanja in po-
sameznikom. Poskusil bom pojasniti, zakaj.

Zakaj je na primer neki moj kolega govoril z isto resnostjo (ali ne-
resnostjo) in navdušenjem kot o ženskah, popivanjih, o barvah, o treh
stopnjah v zen budizmu, o svoji želji, da bi vzel lopato v roke in pre-
kopal celo njivo, tudi o tem, kako bi užival, če bi bil v tistem trenutku
vkopan v kaki ameriški bazi v Vietnamu ter užigal z minometom v
džunglo?

Uvodne dileme: Revolucionarni zanos in potrošniški račun

V šole sem hodil v obdobju vsesplošnega treznjenja, kar se tiče naiv-
nega revolucionarnega zanosu in idealov. Zato se mi ne zdi niti potrebno
dokazovati tega, kar je sčasoma postalo očitno: da smo potrošniška
družba. Potrošniška družba smo! Kot takšni se nam je posrečilo, da smo
potrošili vse revolucionarne ideale in ves revolucionarni zanos, tako da
nam ostaja le še resignirana vera v stimulacijo dela in stimulacijo po-
trošnje kot temeljnih instrumentov stabilnosti tiste družbe, ki je vključena
v preostali potrošniški svet. Potrošniška družba smo! Toda veliko se
jih še ni iztreznilo. Večina še vedno visi razpeta med razglašeni mi
neizpolnjenimi obljubami revolucije in zmagoslavnim pohodom potroš-
niških načel v praksi, med človekom kot nosilcem osvoboditve in člo-
vekom kot lenim egoističnim bitjem, med lastno vestjo in zunanjo
realnostjo, med svojim srcem in brezsrčnim svetom. Dokazi za to so
statistični podatki o takih brezizhodnih dejanjih, kot so samomori, alko-
holizem, prestopništvo, pisma raznim intimnim rubrikam, pa tudi doga-
janja na literarnem področju (vštevši naše sodobne filmske stvaritve) —
vsa ta nesrečna zavest, ki vidi resnico, pa se boji opredeliti se za to
ali ono stran, ker se ji zdita obe sumljivi, tvegani, in se zato tako ali
drugače omamlja, dokler se more, ker pač ne vidi nobenega izhoda.

In ravno zato, ker je sumljiv tako revolucionarni zanos à la Robens-
pierre ali pa Stalin kakor tudi hladni potrošniški račun zahodne družbe
(beri vsaj »Nezaželeni mir« Leonarda C. Lewina, Mladinska knjiga 1969),
in zato, ker sem prepričan, da obstoječi način obveščanja in komuni-
ciranja pogojuje eno ali drugo ravno toliko, kot temelji v enem ali
drugem, v samovolji aktivista ali v samovolji znanstvenika, sem imel
pred očmi, ko sem poskušal zarisati program svojega morebitnega novi-
narskega dela v okviru kulturne redakcije televizijskega dnevnika, en
sam cilj, kateremu bi bilo res vredno posvetiti svoje delo: to je *Iztrez-
njenje!* In kaj človeka bolj iztrezni, kot osebna stiska, lastna nemoč,
brezizhodnost: spoznanje, da je temeljna resnica obstoječega sveta re-
produkcija stiske, nemoči, brezizhodnosti.

Treznost, smrt in samouresničenje

Z iztreznjenjem mislim to, da človek v svetu prepozna samega sebe
in se zato zgrozi nad samim seboj do tiste stopnje, ko samega sebe,
kakršen je, ne more več prenašati in postane drugačen. Iztreznjeni človek
se razkrinka sam v sebi kot nečlovek. Zato hoče biti človek ali pa
umreti. Iztreznjeni človek noče več prenašati zlaganosti, v kateri živi,

noče več biti zlagan, noče več nebiti, ampak hoče biti, hoče živeti v svoji resnici, pa četudi bi se resnica njegovega življenja kazala kot samouničevalna. Iztreznjeni človek ni obupan človek, ne baranta za drobne koristi, ampak je poln upanja, pričakovanja in volje do velikih dejanj. Iztreznjeni človek je dejanski človek. Dejanski človek svoje življenje ne le živi in potem umre — on preživi svoje življenje. Smrt je samo moment, v katerem se sklene volja njegovega življenja sama s sabo, torej ne nekak absoluten konec, ampak vrnitev k sebi. Smrt je le instrument, ki daje dejanju dokončno in absolutno resnost in veljavo. Zato zanj življenje res nekaj velja le takrat, kadar se giblje na robu smrti, in ravno zato lahko živi drugače. Smrt mu torej ne pomeni več negativnega principa, ampak afirmacijo življenja samega. Njegovo življenje pa je družbeno življenje — on sam je torej družbeno dejstvo. Kot družbeno dejstvo on sam postavlja (predstavlja) laž in brezup za resnico neke družbe, ali nasprotno: postavlja sebe kot resnico in upanje v zlaganost, neresničnost neke družbe. Človek je resnica družbe ravno tako, kot je družba njegova resnica. Zato lahko rečemo, da je življenje iztreznjenega posameznika usodno odvisno od iztreznjenja družbe (večine) ravno zaradi tega, ker je iztreznjenje družbe odvisno od iztreznjenja posameznikov.

Po tej logiki, ko edinole soočenje s smrtjo daje človeškim dejanjem dokončno in absolutno veljavo, pa tudi drži, da človek mora veljati in se izkazati za človeka le v družbi, ki ga neprestano preizkuša v soočanju s smrtjo, kot temeljno resnico sveta, ne pa v družbi, ki mu to resnico prikriva in mu obljublja (če mu že ne more zagotoviti) bolj ali manj varno staranje (naravno preminevanje) kot nagrado za pokorščino življenjske volje določenemu načinu vedenja. Bistvo le-tega pa je v prilagajanju samovoljnemu (objektivnemu) gibanju kapitala. Ko pa človek tako postane privesek mrtvih objektivnih stvari, izgubi vso veljavo.

Samoprevara revolucionarnega zanosa: Grupna in obča stiska

Bistvo naše sedanje stiske pa je ravno v tem, da je po zmagi v oboženem upor (nasilju) zmagoviti revolucionarni zanos z vsakim korakom vse manj verjel, da prilagaja sebi objektivne okoliščine, in vse bolj spoznaval, da se mora on sam prilagajati objektivnim okoliščinam. Bolj in bolj se je moral odpovedovati osebnim željam in hotenju ter sprejemati objektivna merila. In to toliko bolj, ker je ta revolucionarni zanos sebe prepoznal kot grupni (to je: parcialni) zanos, ker je izhajal iz grupne stiske, ne pa iz obče družbene. (Stiska celotnega slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov je bila časovno omejena z bojem in zmago nad okupatorjem.) Izhajal je iz dejstva, da nekateri nimajo druge lastnine kot sami sebe, svoje delovne zmožnosti in moči, da so zato v bistvu odrezani (odtujeni) od narave, od svojega anorganskega telesa — da morajo torej prodajati sami sebe drugim, če hočejo reproducirati svoje anorganske telo. Toda ta problem je reševal tako, da je te proletarce napravil za solastnike, samoupravljalce (delničarje) proizvodjalnih sredstev ter jih s tem povezal z naravo. Toda lastninski princip kot tisti princip, ki ločuje človeka od človeka, oziroma omogoča med ljudmi postvarele blagovne odnose, je ostal nedotaknjen. Tu je revolucionarni odnos klonil in privolil v objektivno urejanje odnosov med ljudmi, na tržne zakonitosti, na zakone kapitala — na takšno urejanje, v katerem

človek nima in ne more imeti nobene veljave, na nečloveško urejanje (na urejanje zunaj človeka).

Sedanja stiska revolucionarnega zanosa torej izhaja iz njegove samoprevare. Samoprevara pa je v predpostavki, da je mogoče človeka osvoboditi, če ga napraviš za lastnika. Lastništvo oziroma solastništvo pa pomeni samo odpravo ravni posebne grupne stiske, kar pomeni, da je stiska postala na višji ravni obče družbena. Obča stiska pa je prvi pogoj obče osvoboditve.

Stiska revolucionarnega zanosa? Smrt in polno življenje

Toda obča stiska je premalo za osvoboditev človeka. Potreben je revolucionarni zanos. Revolucionarni zanos pa je v stiski. Bistvo te stiske smo prepoznali kot samoprevaro, ki je izhajala iz njegovega samorazumevanja osvoboditve kot lastništva proizvodjalnih sredstev. Ta usodna zmota je izhajala iz temeljne opredelitve grupnega subjekta, ki je bil odprt za smrt kot svojo temeljno resnico, kot proletariata: kot *nelastnikov*.

Po smrti boga kot smrti transcendence (onstranstva) pa je smrt prevzela vse vsebinske opredelitve tega absolutnega in dokončnega, kar prisiljuje človeka, da se polašča vsega človeškega (nebeškega) že na tem svetu. Revolucionarni zanos in vsa velika dejanja gre torej razumeti iz neposrednega soočenja subjekta z dokončnim in absolutnim — to pa je danes smrt. Razumeti pa ga je treba v smislu brezkompromisnega, dejanskega življenja iztreznjenega posameznika. »Smrt človeka iz sveta ne iztrga, marveč ga nanj dokončno priveže. V luči smrti se človeku svet razkrije kot edini prostor njegovega bivanja, kot vse, kar mu je sploh dano. To posebno razmerje med človekom in smrtjo in metafora, ki ga podaja, ima erotične poudarke, kar ne more pomeniti drugega kot naravnost usodno, erotično zavezanost svetu. Ali z drugimi besedami, obsedenost od smrti je hkrati potreba po polnem življenju ... Smrt obrača človeku oči k življenju, ona mu življenje šele odkrije.« (Dušan Pirjevec, »Smrt in akcija«, »Problemi«, 69—70.)

Naša končnost postavlja pred nas torej zahtevo po polnem doživljanju sveta, ali kar je isto — popolno odgovornost samemu sebi kot odgovor absolutnemu: odgovornost za vse osebne compromise, za vse zlagane osebne sporazume s svetom, za neavtentičnost, nepristnost, za neskladnost med svojo lastno besedo, strastjo, in dejanjem, za vsako neizkoriščeno možnost, za vsako opuščeno priložnost. — To pa postavlja našo samovoljo v središče sveta in ji ga izroča na milost in nemilost. Naša samovolja pa je toliko močnejša, kolikor pomembnejše mesto zavzema v obstoječih družbenih strukturah.

Avtentičnost kot samovolja in komunikacijski medij kot medij treznjenja

Nujno potrebno je torej, da se organizira tak komunikacijski medij, ki bi nas soočal z utelešeno samovoljo, z razliko med govorjenjem in realizacijo, in ki bi kot enakovredno priznaval sleherno samovoljo. Samo komunikacijski medij, v katerem je dejansko vsaka samovolja enakovredno zastopana, lahko iztrezni človeka in omogoči sporazum o osvoboditvi. (Kajti pokvarjenost ni več pokvarjenost, ko postane razumljiva in resnica bistva, principa sveta samega. Če boga ni, je vse do-

voljeno, če smrt je, je mogoče vse, vštevši smrt in prikrivanje smrti kot resnice, ki zahteva od življenja polnost. V samem temelju sveta je opravičena igra, ki omogoča najbolj umazano izigravanje.)

Zakaj naj bi igral komunikacijski medij pri vsesplošnem treznjenju takšno vlogo? Zato, ker naj bi bil človek za nas največja vrednota. Priznanje, da je za nas največja vrednota, pa pomeni, da je vrednota za sebe — to je, da mu je dopuščeno, da išče izhod osebne stiske, na način, vreden njega samega, da mu nihče nima pravice ničesar vsiljevati. Saj stvarnost sama ljudi prisiljuje (jim vsiljuje) k določenemu ravnanju. Zato je treba posamezniku omogočiti sporazumevanje z drugimi, postavljanje v jasno, evidentno, stvarno situacijo, ne pa v situacijo, ki je grupno ali institucionalno manipulirana. Naj ponazorim: ali bi bilo dejanje Jana Palacha smiselno, če bi Čehi lahko svobodno komunicirali med seboj? Samosežig Jana Palacha je bilo zadnje edino dejanje komuniciranja prezrtega iztreznjenega posameznika na družbeni (v nasprotju z zasebno) ravni. Bil je poziv k iztreznitvi v resnici. Če beseda ni meso, mora meso postati.

Pomen komunikacijskega medija je v tem, da sooča razliko med besedo (deklaracijo, programom) in dejanskim dogajanjem. In kadar postane razlika tako grozljivo velika, da ne moremo več najti nobene resnične zaveze (zavezanosti) med besedami in stvarnostjo, med obljubljenim odrešenjem ali vsaj skromnim zadovoljstvom in enolično brezizhodno potrpežljivostjo z urejanjem stvari od zgoraj, po izbrancih, ki smo jih sami izbrali (ker se sami nimamo za sposobne) — kadar postane ta razlika grozljivo velika, **SE ČLOVEK IZTREZNI** — postane človek in ne privoljuje več v nikakršne kompromise, celo do te mere, da spozna kot afirmativen princip svoje življenjske volje (samouresničevanja) smrt samo.

Komunikacija ali manipulacija: osebna stiska

Pri soočanju razlike med besedo, ki ostaja samo na papirju, in besedo, ki postaja meso, pa nastajajo težave. Ob dejstvu, da današnji komunikacijski medij v SLUŽBI obstoječega uporablja »sodobne« metode manipulacije (npr. absolutni komparativ v politiki: poveličevanje napredka kot nekaj absolutnega in občega ter prikazovanje težav kot nekaj prehodnega, posameznega in zasebnega, torej objektivno utemeljeno preziranje posameznika; sklicevanje na zunanjega ali razrednega sovražnika, na nenormalnost in podobno), s katerimi briše tisto grozljivo razliko ter slepi in slepari človeka, in ob dejstvu, da se človek-človeček kar dobro počuti in najlaže sprošča, če je opit (s potrošniško ali institucionalno ideologijo), je jasno, da je individualna pot v iztreznjenje (samopostavitve v resnico) povezana z veliko mero osebne zavzetosti in celo s hudimi osebnimi krizami. Pot v iztreznjenje je zanesljiva in nevarna. Zato je še najvarneje ne iti na pot, utemljujoč to svoje prilagajanje s predpostavko, da je pač treba živeti.

Saj navsezadnje: ali ni moja osebna stiska le moja zasebna stiska? Ali nisem jaz in vsakdo sam kriv, če se počuti osamljenega, žalostnega, v depresiji? Zakaj pa nisem tak kot drugi, ki so čisto zadovoljni in srečni? Zakaj sem drugačen? Ali ne izvira moje počutje le iz bolnega stanja mojega organizma, ki se ga da zdraviti s tabletami? Ali ne izvira

moje počutje le iz nekaj predsodkov, ki se jih da odpraviti s psihoterapijo ali pa z elektronskim aparatom, ki ti ga vgradijo v možgane? Ali ne bi bil srečen, če bi se odrekel vsega zasebnega (samega sebe), če bi pokazal dobro voljo, da bi postal tak, kot so drugi, drugačen, drug človek? Saj so drugi vendar srečni! Zakaj bi moral biti jaz izjema?

Sreča drugih: »Skoraj popolnost« in premišljevanje kot osebna krivda

Oglejmo si torej srečo teh drugih! Vprašajmo se, kako je možno njihovo zadovoljstvo, kako so možne njihove velike radosti in drobne jeze. Oglejmo si to samo po sebi umevno samorazumevanje in jasno nam bo postalo, da je res samo moje zasebno premišljanje krivo, da jaz v tistem svetu, v katerem drugi najdejo (srečajo) sami sebe, sebe ne morem najti (srečati) in sem zato nesrečen.

Kaj iščejo in kaj najdejo, da jih takšen svet zadovoljuje? Če iščejo hrano, jim je vsaj v zahodnem svetu omogočeno, da si napolnijo želodce; če iščejo bitje, s katerim bi se sparili, jim sedanja seksualna ideologija pomaga s tem, da odpravlja vse tovrstne predsodke; če hočejo zadostiti svojemu družabnemu nagonu, jim potrošniška družba omogoča premostiti njihovo neduhovitost in neiznajdljivost, njihovo puščobnost in praznost, njihovo nesproščenost in neumnost z vrsto družbenih ritualov in družabnih prireditvev. Če so v zadregi, ker si kaj osebnega, vsebinskega nimajo »več« povečati, lahko strežejo s »senzacionalnostmi« in domisleki, s katerimi jih pitajo komunikacijska sredstva, lahko se zasanjajo ob magnetofonu, lahko se izdivjajo ob beatu ali kakšni polkolonialni vojni ali v demonstracijah, mogoče jim je pobegniti s svojimi iluzijami vsako leto vsaj za nekaj časa v kak turističen ali od vsakdanjosti odmaknjen kraj, ker so tako omejeni, da ne vidijo, da je tudi to, kot tudi nevsakdanji ljudje, ki bi jih želeli srečati, vključeno v eno in isto vsakdanjost. Omogočeno jim je aktivno ali pasivno sodelovanje v raznih športnih prireditvah in rekreacijskih igricah... Ali torej ni storjeno vse, da bi bili človekovi občutki in strastni vsak dan znova potrjeni v predmetno čutni obliki? Treba je imeti samo denar. Denar pa ima lahko vsakdo, kdor dela družbeno potrebne predmete, dobrine. Če kdo dela več kot drugi, če dela bolje in če zna prodajati, ima tudi več denarja. Za to skrbijo objektivne tržne zakonitosti in demokratična družbena ureditev, ki bedi nad njimi. Seveda se tudi v tem carstvu same božanske pravice dogajajo nepravilnosti. Toda dejstvo, da se včasih kakšen krivec izmakne kazni, dokazuje samo nujnost njene oblasti. To je oblast, ki je potrebna samo zato, da se ni vsakemu človeku posebej ukvarjati z vsakim problemom, kar mu omogoča, da lahko več prostega časa porabi za zabavo — demokratična oblast, ki je pozorna na najmanjšo potrebo svojih podložnikov in katere dejavnost je javna, da jo podložnik lahko kontrolira. To je pravzaprav samoupravna oblast, ne glede na to, ali je to demokratični centralizem ali strankarski parlamentarni sistem. Vse je urejeno. Vse je skoraj popolno.

Zdi se, da premišljevanje ni več potrebno. Treba je samo zagrabit, uživati... Če pa človek premišljuje, ko to ni več potrebno, občuti to kot nekakšno osebno krivdo, greh, nekaj, kar ga odmika od drugih. Zato je nesrečen.

Tako smo se spet zapletli v vprašanje osebne stiske. Ali sem sploh normalen? Vse je tako popolno, vse mi je na voljo, samo majhne pomanjkljivosti so, posamezne napake, toda stvar absolutno napreduje — jaz pa sem nesrečen, ko nimam nobene objektivne pravice do tega. Ne, jaz že nisem normalen. Moram k zdravniku po tablete, moram k psihiatru — ali pa moram premisliti vse še enkrat od začetka, pogledati stvar še z druge strani... Toda za to ni časa. Če se začnem ukvarjati s temi zasebnimi problemi, ne bom več na tekočem z razvojem pop glasbe ipd., ne bom več mogel izpolnjevati študijskih obveznosti, izpadel bom iz tekme za ta ali oni položaj, ne bom utegnil osvajati lepih deklet, ki prihajajo tja in tja na počitnice, drugi se bodo ponašali s tem, sploh ne bom več zmožen z drugimi begati od veselja do veselja, postal bom nezanimiv, neaktualen, zastarel, odtujen, nedružaben, osamljen, zmerjali me bodo s kmetom, puščavnikom in lenuhom. Med drugimi nekaj veljaš le, če znaš igrati njihove igrice vsaj tako dobro kot oni, sploh pa, če znaš zaigrati bolje ali če jih naučiš kakšne nove. Življenje je tako preprosto in veselo, svet je skoraj popoln — torej nič čudnega, da premišljevanje utruja, ločuje in onesrečuje. Zdi se, da za razmišljanje ni časa in da je skoraj odveč. Človek se mora vendar nekoč zresniti, dozoreti: misliti mora na hladilnik, stanovanje, ženo, otroke. Kaj je zdaj odgovor na mojo osebno stisko? Ali to, da za razmišljanje ni časa ali da ni več potrebno, ker je svet na voljo pridnim rokam in zdravi pameti? Vse tako kaže, da obstaja v tej družbi nekakšna ostra napetost med premišljanjem in družabnostjo potrošnika, med osebno in med družabno orientacijo, med samozatiranjem duhovne dejavnosti osebe na račun družabnega nagona in narobe; samozatiranjem družabnega nagona družbenega bitja na račun duhovne dejavnosti osebe. Ali pa ni ta napetost, sprtost, zgolj osebnega značaja? Ali ni nenormalna? Ali ne izvira iz tega, ker ne gledam realno, objektivno na obstoječe težave in možnosti? Če sistem ni izdelan do popolnosti, še ne smem jemati te sprtosti tako tragično? Ali ni nepopolnost samo možnost, da se pokažejo moje ustvarjalne zmožnosti? Saj je vendar večina čisto zadovoljna in prilagojena! So oni zadovoljni, ker se uveljavljajo v mejah svojih možnosti in sposobnosti, jaz pa bi se rad uveljavil bolj, kot pa mi moje sposobnosti in objektivne možnosti dopuščajo? So drugi ravno prav skromni, jaz pa preveč ambiciozen? Mar občutek lastne vrednosti določa mnenje drugih o meni ali moje mnenje o sebi? Je mar sploh важно, kaj menijo drugi o meni ali jaz o drugih? Saj je vse bolj ali manj urejeno. Važno je, da je človek sit, da ga ženske ne gledajo postrani in da je dobrodošel v veseli družbi. Glede tega ne more biti nobenega spora. Ali ni lepo živeti tako, da malo premišljuješ, se malo zabavaš, malo delaš, vsakega po malo, pa gre. Med nami in sistemom (oblastjo) ni nobenega spora. In če kaj je, je to samo nesporazum.

Ali pa je to res? Ali se kot ljudje v tej majhnosti (vsakega po malo) čisto ne izpraznimo, izgubimo, potrošimo? Ali ni to ta resnica, laž tega zadovoljstva. Potroši se vse (če je to vse) — nič nam ne ostane! Obseden od smrti, hoče človek vse, a vse se mu izmika nekam v daljave. Tako se upanje nadomesti z brezupom, namesto zadovoljstva najdemo nezadovoljenost. Toda ob vsem tem veš, da si to ti, ki se je znašel v tej praznini, kjer ne ločiš resnične potrebe od racionalizacije in drugih meha-

nizmov bega. Misli te začno preganjati in bežiš. Le kam drugam moraš kot nazaj v začarani krog. Vedno moraš biti na begu, kajti ko zastaneš, te dohiti misel lastne stiske. Boš bežal do konca, boš poskušal skozi misel svoje stiske premisliti pot v prostost?

Lažna dilema o realni in nerealni stiski

Ne glede na to, ali je stiska realna ali nerealna — stiska je! Iz tega počutja pa se človek rešuje, kakor ve ali zna, na izbiri ima pač dovolj možnosti: nekateri se prilagajajo, nekateri kolnejo posamezne nepopolnosti sistema, nekateri se alkoholizirajo, nekateri iščejo bolj ekstremnih izhodov, nekaterih se lotijo duševne ali pa psihosomatske bolezni, ipd. Toda z vsemi takšnimi reakcijami sistem računa: saj so tu potrošne dobrine, demokracije, policija in zdravniki. Za vse je poskrbljeno. Sistem se legitimira z uspešnostjo do take mere, da še pomanjkljivosti rabijo poveljevanju.

Ali ni ravno ta samopoveličujoča neodgovornost, brezmadežnost, nedolžnost, objektivnost, popolnost, samozadostnost laž principa sistema samega in resnica moje stiske? Temu sistemu sem nepotreben in odveč kolikor razmišljam. V tem sistemu imam smisel (sem koristen) samo, kolikor trošim in kolikor se trošim. Nobenih vsebinskih odnosov ni več, oziroma kolikor jih je še, so nenormalni in neracionalni. Kako bi si sicer razlagali vprašanja, s katerimi se je srečal Dušan Rebolj v knjigi »Kako informirati samoupravljalce«: »... sestanki ... niso ... uspeli ... kako bi pritegnili udeležence k sproščenemu in odkritemu razgovoru, kako bi jih motivirali za sodelovanje ... ali niso znali ustrezno izraziti, primerno oblikovati tistega, kar so hoteli povedati ... ker jih mnogo ne zna jasno misliti in se jasno izražati ... ker ne poznajo osnovnih silnic, ki vplivajo na uspeh sporočila ... ker niso sposobni prilagoditi svojih sporočil interesom in spoznavnim sposobnostim sogovornikov itd.«

Znanost: objektivnost in samozatiranje subjektivitete

Ampak kako naj se preprost človek sproščeno in odkrito udeležuje razgovora, ki je kaj več kot izpoved neposredne potrebe ali pripovedovanje o športnih rezultatih in o tem, kako je položil kakšno žensko, če pa je temeljni kriterij vsake sprejemljive trditve v potrošniški družbi praviloma objektivnost. Preprost človek kot potrošnik je objektivni do te mere, da postaja objekt oblasti. On sicer čuti svoje subjektivne potrebe, ker pa je objektivni, priznava tudi objektivne težave. Za reševanje objektivnih težav pa sta najbolj kompetentni znanost in oblast. Znanost zato, ker nima nobenih subjektivnih predsodkov (razen metodoloških omejitev), oblast pa zato, ker je pravzaprav postavljena od tega preprostega človeka, zaradi družbene delitve dela, in zato tudi pooblašča, da namesto njega OBJEKTIVNO (vzajemno z znanostjo) ureja njegove objektivne težave, ki ravno toliko pripadajo njemu kakor sistemu, v katerem igra vlogo vijaka. Objektivni princip opravičuje to samoupravno zagato preprostega človeka — to samozatiranje lastne subjektivitete — ter obenem samovoljo znanosti. V potrošniški družbi ni niti ljudske oblasti niti diktature nad ljudstvom, niti človeka ni več. Potrošniška družba je en sam račun.

Človeška stiska je torej razumljiva: kolikor še nismo sence, kot tista bitja v mitološkem Hadu, pa umiramo strašne smrti. Zato mora potrošniška družba umreti strašne smrti.

Institucije: Postvarjenje medčloveških odnosov in zavrženost človeka — pohod brezčutnosti

Vsa naša razmerja, naši odnosi so objektivno urejeni. Objektivno so pogojene različne plače, objektivno je pogojena socialna diferenciacija. Ker so ti naši odnosi objektivno urejeni jih pač lahko in verjetno celo najbolje rešujejo institucije. Tako se naši odnosi institucionalizirajo, človek do sočloveka ni v nobenem vsebinskem, notranjem, subjektivnem odnosu več. Človek ni več odgovoren za sočloveka v stiski, je brezbrizen, brezčuten, brez krivde, brez vesti, brezmadežen, nedolžno jagnje. Človek je za človeka le še stvar, ki jo uporablja v igri, pri delu, v postelji, v vojni. Stvar in človek sta postala eno in isto v kraljestvu znanosti in institucij — v potrošniški družbi. Potrošniška družba ne skrbi za človeka, ampak samo zase, zato da bi se kapital lahko oplojal v človeški krvi brez večjih ali manjših zapetljajev, da bi bilo delo institucij bolj ali manj nemoteno. Kapital in institucije komunicirajo sami s seboj, posameznik nima s kom. Človek je sam, osamljen, zavržen kakor Kajn. Sočloveka ni več, samo stvar je še, objektivna, primerljiva, izmerljiva stvar. Brezčutnost je na pohodu (filmi, stripi, Vietnam, Biafra, umor Sharon Tate itd.). Uboj ni več uboj, samo sprostitev zavrženih je. Rop ni več rop, samo zabava in lahek zaslužek zavrženih je.

Smisel komunikacije na ravni osebne stiske: temelj komunikacijskega medija, upanje

Če je torej popolnost tega potrošniškega sistema res povezana s takšnim grozljivim razčlovečenjem in če nam komunikacijska sredstva ne prikazujejo objektivne medsebojne pogojenosti te grozljive razlike med to »popolnostjo« in razčlovečenjem, potem je treba v imenu tistega človeka, ki naj bi bil naša največja vrednota, zahtevati drugačen način poročanja: poročanje, ki bo potrošnike treznilo, ne pa jih opijalo, takšno poročanje, da se bo potrošnik zgrozil nad lastno ideologijo, nad ideologijo požrešnosti in neodgovornosti, nad svojim kanibalizmom. (Odnosa med potrošniki v razvitih deželah in v nerazvitih se nismo posebej dotaknili.) Osamljena, v kakem provincialnem listu objavljena interpretacija še ne pomeni nobene dejanske komunikacije.

Nasproti hladni in preračunljivi znanstveni ideologiji je torej treba postaviti tisti posebni občutek osebne stiske, v katero je znanost spravila človeka. Institucionalizacija odnosov in skrajna objektivacija pomenita konstituiranje brezsrčnega in brezdušnega sveta. Ali pa more človek živeti brez srca in brez duše?

Zato je treba namesto vsiljevanja hladnega znanstvenega računa in »senzacionalnih« ter »moralnih« zgodbic človeku priznati pravice in obenem omogočiti komunikacijo na ravni osebne stiske (ki pa jo je treba ločiti od samovolje aktivista, ki zmerom govori v imenu drugih). Ali človek pač ni vsaj enakovreden formuli? Ali ni to edini način, da se omeji ubijajoča hladnost in neodgovornost znanosti in institucionalizacije (birokratizacije)? Ali se ne da najbolj preprosto rešiti ta problem tako,

da se zabeleži sleherna subjektivna stiska v posamezni samoupravni enoti, da se publicira ter da se stiske z različnih samoupravnih enot zbirajo v čitalnicah? Vsekakor bi bil to bolj avtentičen pogled na stisko, kot pa nam ga lahko dajejo politični pamfleti, aktivistične zgodbe, razne ankete, pa tudi umetnost nasploh.

Samo tako bi objektivno spoznali razliko med realno stisko in navideznim zadovoljstvom ter omogočili komunikacijo in onemogočili manipulacijo. Do takrat pa lahko samo rečemo, da komuniciranja med ljudmi skoraj ni in da cvete manipulacija z njimi ter da sklicevanje na objektivnost, znanost, strokovnost rabi temu, da bi se samovolja teh znanstvenikov, strokovnjakov in ideologov, ki jih podpirajo, postavlja nasproti preprostemu proizvajalcu kot objektivna zakonitost (zakon). Kaj morejo samoupravljalci v takšni situaciji drugega, kot da molčijo ter verujejo v svoj strokovnjaški vodstveni kader in v denar ter da v situaciji, kjer ni pogojev za boljši zaslužek, izsiljujejo višje plače — pooblaščenim pa jim že tako ugodijo, da je mir pri hiši (zaradi politične stabilnosti); ker pa se takšna praksa pokaže za uspešno, postaja iz individualnega domisleka splošno družben način za reševanje tovrstnih problemov. V potrošniškem sistemu tudi tako imenovana solidarnost ne more imeti nobene človeške vsebine, ker rabi le stabilnosti sistema.

Komunikacija iztreznjenega človeka, ki samega sebe razume kot subjekt, ki samega sebe proizvaja, kot samoproizvajanje sveta, je poslednje upanje nečloveka, poslednja vera v Vstajenje človeka.

Brezup in sprostitev potrošnika: vse je mogoče, groza

Za konec naj dodam še to, da mi je kot potrošniku obstoječi svet tako samorazumljiv, da popolnoma razumem ameriške vojake, ki so sodelovali pri pokolu v Song Myju. Še več — zdi se mi, da je bilo to zanje lahko samo sprostitev, ne pa grozodejstvo. In to, da jaz in mogoče še kdo drug ta pokol tako občuti, je tisto najbolj grozno — ne pokol sam — kar človeka stisne v srcu, da se vpraša: kako je to mogoče? In vendar je mogoče!

Brezmadežni so ljudje le še na literarni ravni ter tisti, ki umirajo, govoreč resnico. Ljudje, ki ostajajo na literarni ravni, torej niso brezmadežni, ker za resnico niso pripravljeni umirati — za trideset srebrnikov spreminjajo resnico v artikel. Kot potrošnik je torej še mogoče pisati — kot človek nič več!

Bučarjevo »Dinamično pojmovanje . . . «

(Polemika)

Članek tovariša F. Bučarja¹ je zelo zanimiv zaradi tega, ker obravnava nekatera temeljna vprašanja našega družbenopolitičnega sistema v preteklosti, sedanjosti in v prihodnosti. To, kar je v prispevku za vsakogar sprejemljivo, je pojmovanje družbenopolitičnega sistema kot dinamične entitete, kot stvari procesa. To kajpak za sodobno politološko obravnavanje ni nekaj novega, ni tako izviren prispevek, da bi ga znanost šele morala spoznati ali priznati. Prav tako ne bi mogli trditi, da je to gledanje nekaj novega tudi za obravnavanje našega družbenopolitičnega sistema, ki ga v političnih dokumentih in v znanstvenih razpravah pojmujejo kot pojav v razvoju in katerega gibanje spremljajo zato, da bi ga lahko tudi usmerjali (čeprav so bili v povojni zgodovini tudi poskusi, da bi ta razvoj zaustavili).

Z drugimi bistvenimi stališči, pa najsi so še tako spodbudna za razmišljanje, se ne morem strinjati.

V tem pogledu štejem za bistveno stalno avtorjevo omenjanje »članic federacije« (str. 280, 281, 283, 286, 287, 288), ko govori o republikah. Govoriti o republikah kot o članicah je z znanstvenega stališča seveda možno. To nas takoj spomni na terminologijo in razprave, ki so bile značilne za klasično (zlasti nemško) pravno teorijo, v kateri obstaja ostra razmejitev med federacijo in konfederacijo, med zvezno državo in zvezo držav. V konfederaciji, v zvezi držav, zares obstajajo članice, medtem ko jih v federaciji ni, marveč lahko govorimo le o federalnih enotah.

Da misli naš pisec prav na konfederacijo, je videti tudi iz rabe termina »zveza« (str. 282, 284, 288) in »suverenosti republik« (čeprav govori o tem zadnjem bolj kot o želenem kot pa že uresničenem).²

Seveda je težko razsojati o konceptiji nekoga le po terminologiji, ki jo uporablja. Toda ko pridemo do predloga za enodomni parlament, ki naj bo sestavljen po partitetnem načelu iz enakega števila predstavnikov republik-članic, je takoj jasno slehernemu, celo najbolj skromnemu po-

¹ France Bučar, »Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema« »Teorija in praksa«, št. 2, 1970.

² Njegovo razmišljanje o suverenosti ni speljano do konca. Z obžalovanjem govori o dejstvu, da je v določenih (sedanjih) okoliščinah težko govoriti o suverenosti republik; »S tem dejansko uvajamo institucijo federacije kot države, katere podložniki so tugi republike. Govoriti v takih okoliščinah o suverenosti republike je tveganje, ki ne prenese preskusa stvarnosti.« (Str. 287, podobno tudi na str. 285.)

znavalcu pravno-politične teorije, da je avtor mislil prav na konfederacijo kot »novi« model družbenopolitičnega sistema (zato tudi »dinamično pojmovanje« v naslovu prispevka).

Na institucionalni ravni je piščeva koncepcija zelo jasna (v nasprotju s teoretično konceptualizacijo, kot bomo videli kasneje). Zaradi tega ga bomo citirali: »Predvsem zvezna skupščina ne more zastopati jugoslovanskega ljudstva neposredno. Zato pa ni nikakršne potrebe niti možnosti za neposredno predstavnštvo. Zveza potrebuje skupščino, ki bo imela samo en dom. V tem domu pa na podlagi popolne paritete nastopajo prek svojih delegatov republike in se sporazumevajo o skupnih interesih, stališčih, ukrepih in za uveljavljanje teh interesov.« (Str. 284.)

Čeprav se naš avtor sklicuje na presežnost dileme med konfederacijo in federacijo in na samoupravljanje (str. 285—6), moramo vendar ugotoviti, da je mislil na tipično konfederacijo, na njen »idealni tip«.

Začel bom z ugotovitvijo, da načenja tovariš Bučar velike zadeve. Ne gre za usklajevanje konkretnih institucionalnih in političnih rešitev s proklamiranimi načeli. Nasprotno: v pretres jemlje tudi načela in institucionalne rešitve ter delujoči sistem.

Katera načela pravzaprav načenja? Najbolj neposredno obravnava zadeve, ki zadevajo zvezno, federativno obliko naše ureditve, svoj izziv pa naslavlja tudi na samoupravno vsebino našega družbenopolitičnega sistema. To je popolnoma razumljivo, saj so vsi deli sistema organsko in tesno povezani.

Seveda izražati dvom o osnovnih načelih in dejanskem delovanju političnega sistema ni nič slabega, če je to jasno izraženo, če ni ogrnjeno v plašč legitimnosti, kot da se v bistvu nič ne spreminja, kot da se danost prilagaja nečemu, kar že obstaja, le da je še neizoblikovano.

V čem je dejanska razlika med nazori tovariša Bučarja ter načeli, iz katerih izhaja naš družbenopolitični sistem, njegova filozofija ter dokumenti, iz katerih je oblikovan — predvsem v programu ZKJ in ustavi SFRJ?

Če naj kolikor se da plastično prikažemo to razliko, bi najbolj ustrezalo, če izhajamo iz načela suverenosti, subjekta suverenosti. V miselnem okviru tovariša Bučarja se mnenje o tem, ali je republika ali federacija subjekt suverenosti, najvišja oblast, nagiba seveda v korist republike, avtor želi, da bi bila to republika (loc. cit., str. 287, 285).

Za koncepcijo našega družbenopolitičnega sistema je to lažna dilema, te dileme sploh ni. Ustava ne izhaja od državnih ali teritorialnih enot niti od družbenopolitičnih skupnosti kot možnih nosilcev suverenosti najvišje, vrhovne in z ničemer omejene oblasti. Tako pojmovanje je značilno za prusko-sovjetsko pravno šolo, ki se je vedno pokazala kot birokratska koncepcija, birokracija pa vedno kot njen dejanski družbeni predstavnik. Ta koncepcija je uveljavljena v družbenih ureditvah z izrazito etatističnimi odnosi in prevladujočo družbeno vlogo birokracije.

V nasprotju s tem izhaja ustava SFRJ iz združenega proizvajalca, iz delovnega ljudstva in ljudstva kot edinega nosilca suverenosti. »Delovni ljudje in narodi Jugoslavije uresničujejo svoje suverene pravice...« (Zadnji odstavek I. poglavja Temeljnih načel.) »Delovno ljudstvo je edini nosilec oblasti in upravljanja družbenih zadev.« (71. člen, 1. odstavek.)

Gre torej za socialno koncepcijo suverenosti, ki potence oblasti zožuje na realne ljudi in njihove skupine, ne pa na abstraktne entitete, na entitete, ki so v odnosu do človeka abstraktne. Ta koncepcija prihaja od

Rousseauja in se prek Marxa razteza do sodobne demokratske teorije in prakse.

Potemtakem gre za redukcijo suverenosti na zgodovinsko nastale družbene skupine in le v tem smislu lahko govorimo o suverenosti naroda: ne naroda kot skupine v nacionalističnem pomenu, pač pa naroda kot dejanske skupine.³

Suverenost države ali katerekoli druge abstraktne entitete bi pomenila negacijo suverenosti ljudstva, odtujevanje izvirne suverenosti.

Delovni človek se združuje (»asociacije« poudarjajo prostovoljnost tega dejanja) v širše skupnosti, med katerimi je komuna-občina temeljna skupnost, pa v republike in federativno jugoslovansko skupnost. Federalizem se sklada s to koncepcijo, ne pa tudi republike kot države, kot trdnjave etatizma.

V skladu s tako pojmovano samoodločbo človeka je tudi organizacija oblasti in samoupravljanja. Taka organizacija ne fetišizira nobene družbenopolitične skupnosti, ker so to le skupnosti prostovoljno združenih delovnih ljudi in občanov, v katerih uresničujejo nekatere svoje politične pravice; te skupnosti niso entitete, ki bi živele neodvisno od delovnih ljudi, ki so se v njih združili.

Res je, da je ena izmed teh skupnosti razglašena za temeljno: to je komuna-občina. »Samoupravljanje občanov v občini je politični temelj enotnega družbeno-političnega sistema.« (Ustava SFRJ, čl. 73, prvi odstavek, glej tudi člen 96.) Komuna je temeljna družbenopolitična skupnost, ker se lahko v sorazmerno tako majhnem okviru, ki pa je obenem primeren za samostojen razvoj družbenih dejavnosti, najprimerneje razvija samoupravljanje. V teh okvirih je možen najbolj učinkovit vpliv občanov na sprejemanje odločitev. Volilni sistem kot ključni element sleherne politične ureditve je tako postavljen, da se volijo delegati-poslanci po dokaj zapletenem postopku v občini, z neposredno udeležbo volivcev kot občanov in delovnih ljudi. To predpostavlja preseganje vseh ovir, vseh vmesnih členov, ki bi se lahko vsiljevali, posredovali in »reprezentirali« to originarno voljo.

V obeh smereh konstituiranja skupščinskega sistema, po liniji obče-političnega predstavništva (izbira političnih delegatov občanov) in po liniji predstavništva družbenega dela (izbira delegatov združenih proizvajalcev v zборе posameznih področij dela) — poteka ta proces v občini, kjer je v največji možni meri dosegljiv občanu in delovnim ljudem. Vsakršno prenašanje konstituiranja političnega sistema v neakšne »višje« kolektivite, ki so po naravi stvari mnogo bolj abstraktne ko realni posameznik, pomeni odtujevanje njegovih političnih potenc. Takih tendenc se še nismo otresli in v tem kontekstu je treba brati tudi članek tovariša Bučarja.

Gre torej za boj, ki naj omogoči delovnemu človeku družbeni vpliv na vseh ravneh, kjer se odloča o njegovem delu in proizvodu dela: od sveta delovne organizacije (ali delovne enote) pa do federacije oziroma zvezne skupščine, v kateri je ustrezni zbor njegove delovne dejavnosti. Ob tem si lahko seveda zastavimo vrsto vprašanj o resničnem vplivu zborov delovnih skupnosti, zlasti kar zadeva odnos eksekutive do njih; lahko bi trdili, da bi morali imeti ti zbori večji vpliv in močnejše ingerence; da so zdaj ti organi še vedno bolj zbori samoupravljanja kot pa

³ Jovan Đorđević: »Novi ustavni sistem«, Beograd, 1964, str. 554.

oblast oziroma da se je politična oblast v tem pogledu še premalo pretopila v samoupravljanje.

Poleg družbenopolitičnega zbora in zborov delovnih skupnosti na ravni federacije je v skupščini še en organ, ki je danes izredno pomemben: zbor narodov. V njem so enako zastopane republike, ne pa delovni ljudje. Obstoj tega zbora je treba vsekakor pripisati zgodovinskim okoliščinam, ne pa samoupravnemu značaju našega družbenopolitičnega sistema. V bistvu gre za nujnost, da se ustrezno izrazijo in se izžive pod nekdanjo hegemonijo tlačene nacije.

V sedanjem zgodovinskem obdobju in pri sedanji institucionalni strukturi ima ta zbor nedvoumno pozitivno vlogo: v sistem vnaša specifičen politični pluralizem, organizirano, legitimno oblikovanje političnih stališč in interesov, kar vse daje družbi, ki je v svojem bistvu še pretežno politična oziroma v kateri se politično še ni dovolj prelilo v samoupravno, v neposredno dejavnost družbenega odločanja delovnih ljudi, svojevrstno izvirno demokratsko politično življenje.

Isto velja mutatis mutandis tudi za institucijo republike.

Vendar pa bi pomenilo premočno poudarjanje, absolutiziranje in fetišiziranje tega elementa družbenopolitičnega sistema poskus reducirati ves sistem le na ta element, kar pa lahko ocenjujemo kot korak nazaj k političnemu življenju meščanske civilizacije in kot omejevanje razvoja integralnega samoupravljanja. V času, ko samoupravni odnosi še niso postali na vseh področjih prevladujoči družbeni odnosi in ko si z vsemi močmi prizadevamo, da bi to uresničili, prinaša tak poskus tudi določeno družbeno nevarnost.

Samoupravljanje se ne more razrešiti na globalni družbeni ravni tako, da bi se namesto delovnih ljudi republike medsebojno »samoupravno dogovarjale« (str. 287), prenesle odločanje nase. Tako odločanje lahko imenujemo karkoli že, najlaže je uporabiti termin, ki mu daje družbeno legitimnost, kot je to storil tovariš Bučar.

Toda če s samoupravljanjem razumemo prizadevanje, da združeni delovni človek vpliva na sprejemanje družbeno pomembnih odločitev na vseh ravneh, potem nikakor ne moremo privoliti v to, da bo federacija »sodelovanje republik-članic«, v kateri bo predstavništvo poosebljeno v republiki, ne pa v delovnem človeku; te oblike tudi ne moremo imeti za samoupravne. To bi pomenilo tudi neenakost delovnih ljudi in občanov, ker bi bila pariteta edino načelo organiziranje skupnosti (zato pri Bučarju izraz skupnost tudi zgine in ostane samo »oblika skupnega sodelovanja«), neenaka števila ljudi bi imela enako zastopstvo — če lahko sploh še govorimo o predstavništvu delovnih ljudi.

To nas pripelje do zadnjega stališča v njegovem prispevku, ki bi ga rad razčlenil. »S tem, da so se narodi Jugoslavije združili v skupnost — federacijo, namreč niso ustvarili nove nadnacionalne skupnosti, ampak obliko skupnega sodelovanja.« (Str. 282). Logična jezikovna razlaga tega zapletenega stavka je precej težavna. Narodi Jugoslavije so se združili v skupnost, vendar ne v skupnost, ki bi preseгла te narode oziroma nacije. Kakšna je ta skupnost narodov, ki ne preseže njihovega mehaničnega števila? Opomnimo naj, da standardno sprejeti pomen besede skupnost (skupina v pravem pomenu) označuje skupino ljudi in ožjih skupin, v katerih potekajo vsi družbeni procesi, materialna proizvodnja dobrin, proizvodnja ljudi, politična in duhovna vrhnja stavba v najširšem pomenu. Če primerjamo prva dva dela stavka, lahko sklepamo, da so jugoslovanski narodi ustvarili neko čudno skupnost, ki v bistvu niti ni skupnost.

Če pa primerjamo prvi in tretji del stavka, potem lahko ugotovimo, da sta si ta dela v očitnem nasprotju. Ko pravi v prvem delu, da so se jugoslovanski narodi združili v skupnost, v tretjem pripiše, da so ustvarili »skupno sodelovanje«, kar je mnogo manj kot skupnost: to je medsebojno prepleten tip odnosov *med* skupnostmi, ne pa znotraj nje.

Drugi in tretji del stavka nista v protislovju, sta skladna celota: »...narodi Jugoslavije... namreč niso ustvarili nove nadnacionalne skupnosti, ampak obliko skupnega sodelovanja.«

Te nekoliko daljše razčlenbe stavka sem se lotil zato, ker sodim, da je stavek pomemben in da je v njem avtorjeva »teoretična« zasnova institucionalne rešitve, kakršno predlaga. Opravičilo za to najde v oceni zgodovine, kjer trdi, da narodi Jugoslavije niso ustvarili skupnosti, ki bi presegla njihov enostaven seštevek, ter uporablja pri tem termin, ki ga danes pogosto rabijo za označevanje hegemonizma (»nacionalni«), kar naj bi pri bralcih izzvalo odpor proti skupnosti.

Vendar pa nam prav zgodovinska dominanta dokazuje, da so naši narodi Jugoslavije svojo avtohtonost prav v obliki skupnosti, ki je presegla njihovo samozadostnost: »Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije kot najvišje in edino pravo predstavništvo narodov Jugoslavije odloča... da se Jugoslavija zgradi na demokratičnem federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov...« In dalje: v odloku drugega zasedanja AVNOJ je govor o Jugoslaviji kot »skupni domovini vseh njenih narodov...« Podobne citate lahko najdemo tudi v povojnih ustavnih in drugih političnih aktih, zlasti pa v uvodnih stavkih temeljnih načel ustave. Iz tega je videti, da so se jugoslovanski narodi docela nedvoumno izrekli, da hočejo živeti v skupnosti, ne pa da so ustvarili »obliko skupnega sodelovanja«.

Če se povrnem k stališčem, s katerimi sem v začetku ocenjeval članek tovariša Bučarja, lahko na koncu zapišem, da je možno velika zgodovinska vprašanja vedno znova načenjati, ne da bi jih kdaj do kraja razrešili. Vendar se tega lahko lotevamo le tako, da jasno povemo, da znova odpiramo neko dilemo — ter da v celoti upoštevamo zgodovinska dejstva.

Moje pripombe so potemtakem bolj metodološke narave.

Dodatne utemeljitve v Tankovi kritiki

Tanko v svojem »Odgovoru F. Lipovcu« (TiP, št. 11—12, 1969) navaja nekaj dodatnih razlogov in osvetljuje še dodatno tudi metodo, s katero je prišel do svojih ugotovitev glede mere uspešnosti in njene spremenljivosti. Seveda pri tem posega čez meje področja, ki ga obravnavamo v našem članku »Dohodkovna mera kot stvarna mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu« (TiP, št. 6—7, 1968) in se nanaša tudi na našo knjigo »Mere uspešnosti«, ki pa je šele v pripravi za tisk. Zato se lahko tudi naši odgovori gibljejo samo v okviru kritiziranega članka. Taki dodatni razlogi in pojasnila so po našem mnenju predvsem:

- Tankova metoda opredelitve »sredstev«,
- utemeljevanje nujnosti profitne mere z razlago Marxovih predvidevanj o socialističnem gospodarstvu,
- utemeljevanje z našo ekonomsko politiko in
- utemeljevanje, da se v produkcijskih razmerjih nič ne spremeni, če se uspešnost začne izražati s profitno mero (str. 1727, zgoraj).

Poleg tega pa še dodatno tudi pritruje nekaterim stranem naše razlage mer uspešnosti:

- da je v določenih okoliščinah gospodarjenje tudi samo gospodarjenje z delovno silo, ne pa tudi z gmotnimi sredstvi (str. 1714, spodaj, seveda zavito v njegovo terminologijo);

- da je rezultat gospodarjenja v naših razmerah lahko dobiček (ali dohodek), s čimer priznava, da se lahko mera uspešnosti spremeni kot posledica spremembe dejavnikov mere (str. 1713);

- da so v dohodkovni meri tudi upoštevana »sredstva« (ker je dohodek zmanjšan za obresti na vložena »sredstva«), samo ne »na način, kot se upoštevajo v tržnem gospodarstvu« (str. 1717), in zaradi tega ne zadosti (str. 1718, spodaj). S tem pa odpade glavni argument njegove kritike, češ da v dohodkovni meri niso upoštevana »sredstva«, kar je kritika kvalitete mere, ki pa se s tem novim priznanjem spremeni v kritiko kvantitete dohodkovne mere. Razlika izhaja, kot bomo še videli, iz razlike med gospodarjenjem »sredstev« in gospodarjenjem »s sredstvi«. Več o tem vprašanju pa je povedano v naši knjigi in zato o tem tu ne bomo govorili;

- končno pa zdaj dopušča tudi nekoliko gospodarskega razvoja, ki se izraža v spreminjanju obsega in strukture sredstev, od nabiranja sadežev do sodobne industrije (str. 1715), česar sprva ni priznaval. Sicer pa je njegov »Odgovor« tak, da si najbolje odgovarja samemu sebi.

Tanko poskuša dokazati, da se mora tudi v gospodarstvu s socialističnimi značilnostmi uspešnost izražati s profitom, izmerjenim z vloženim kapitalom, to je s profitno mero. Zaradi tega potrebuje ugotovitev, da je gospodarjenje vedno gospodarjenje s »sredstvi«. Zato je zanj med vprašanji v razpravi najvažnejše: *ali socialistični proizvajalci gospodarijo s sredstvi ali ne?* Za nas pa je poglobljeno vprašanje, ki je precej širše od Tankovega: *ali se mera uspešnosti spremeni, če se spremenijo dejavniki mere?* V »Odgovoru« navaja dodatne dokaze za svojo osnovno trditev, da je gospodarjenje vedno gospodarjenje s »sredstvi«. Ti dodatni dokazi pa temelje na BESEDI »SREDSTVA«, ki jo uporablja ZA TRI RAZLIČNE POJME (TiP 1969, str. 1713 in dalje). Najprej uporablja to besedo v smislu materialnih sredstev. To so GMOTNE STVARI, kot so zemlja, surovina, izdelek, orodje in podobno. Vsakdo se bo seveda strinjal, da s temi stvarmi gospodarimo, in zares bi čudno izgledal tisti, ki bi trdil, da z njimi ne gospodarimo, ali celo, da z njimi ni treba gospodariti. Vendar pa dobi ta pojem pri Tanku pomenski različek, brž ko ga razširi tudi na denar. Saj denar ni nujno gmotna stvar, neposredno, enako kot surovina; lahko je samo zapis v bančnih knjigah. Samo zelo abstraktno vzeto, je denar vedno tudi neka gmotna stvar ali pa je gmotna stvar, če si denar vedno predstavljamo kot bankovce ali drobiž, ki ga nosimo v žepu. Pa dobro, ali je ta drobiž v mojem žepu neko sredstvo, neka gmotna stvar, ali pa je samo neka ideja ali pa morda delo? Vsakdo bo odgovoril, da je to pač sredstvo, gmotna stvar. In vsakdo bo tudi pritrdil, da s temi sredstvi gospodari. V tem primeru pa denar kot gmotno sredstvo niti ni več abstrakcija, temveč prav vulgarno, vsakdanje dejstvo, čeprav moramo pri tem prezreti, da v gospodarjenju največkrat nimamo opravka s takim denarjem. Prezremo tudi, da obenem pojmujeemo denar zelo abstraktno (kot zlato) in obenem zelo konkretno (kot drobiž in bankovce). Če bi bili vestni in bi skušali pojmovati denar samo v enem smislu (kar je v teoretski razpravi tudi nujno), pa bi prišli do ugotovitve, da denar ni gmotna stvar na isti način kot surovine, orodje, izdelki in podobno. Ne, neka stvar postane denar, če začno vse druge stvari meriti z njo svojo vrednost; seveda, snovi nimajo vrednosti same po sebi, niti je ne merijo same z drugimi stvarmi, temveč delajo to ljudje, ki take stvari imajo, njihovi lastniki. Denar je sicer zaradi tega gmotna stvar, ki pa predstavlja neko razmerje med ljudmi. Nihče pa tudi ne bo dejal, da so razmerja med ljudmi isto kot gmotne stvari. Za Tanko pa so! Zanj je denar prav tako gmotna stvar, kot so gmotna stvar surovine in podobno. Vendar se tudi v tem primeru še vedno lahko strinjamo s Tankom, da so vse to gmotne stvari, sredstva, toda samo v zelo površinskem in vulgarnem pomenu. Toda če hoče Tanko ostati pri površinskih stvareh, naj potem ne skuša teoretizirati, kajti teorija mora razjasniti povezanost stvari, ki se skriva za njihovimi pojavnimi oblikami. To pa ni možno brez abstrakcije. SREDSTVA so pri Tanku torej v prvem pomenu GMOTNE STVARI, kot so NEPOSREDNO DANE v vsakdanjem življenju. V tem pomenu bi bilo bolje uporabljati kar besedo stvari ali pa gmotne stvari.

Toda Tanko ne ostane pri tem pomenu pojma sredstva, temveč uporabi besedo za popolnoma drug pojem, ko pravi: »...s sredstvi kot z materialnimi (naturalnimi) sestavinami procesa... čimbolj racionalno gospodarimo, potem je logično, da so v prvotnih družbah ljudje najprej

gospodarili s sredstvi, ki jih je takrat sestavljala ... samo njihova delovna sila« (za razpravo nepotrebna mesta označil s ...; F. L.). Tukaj pa pojmuje sredstva metodološko, torej kot nekaj, kar rabi za uresničitev nekega smotra, cilja. Kajti delovna sposobnost človeka vendarle ni neka gmotna stvar, tako kot železo, gnoj ali pa meso. Tudi se ne spreminjamo, da bi že kak teoretik trdil, da je znanje gmotna stvar. Pač pa je znanje, delovna sposobnost, torej tisto, kar imenujemo delovna sila, sredstvo človeku za dosego njegovega smotra v gospodarjenju. Toda beseda sredstvo ima v tej zvezi popolnoma drug pomen kot v prvem primeru. Tukaj uporabi Tanko besedo SREDSTVO v smislu sredstva ZA SMOTER, torej v metodološkem smislu, ne pa v smislu gmotne stvari. V tem smislu smo uporabili to besedo v ekonomski teoriji v Jugoslaviji prav mi v knjigi »Mere uspešnosti« (prvo poglavje), ker smo ugotovili, da pisci uporabljajo besedo sredstva v smislu gmotnih stvari, pri tem pa imajo v mislih sredstvo za smoter. Po našem mnenju je raba besede sredstvo v tem smislu tudi edino pravilna.

Seveda se Tanko tudi zaveda tega dvojnega pomena besede sredstva, saj je v našem delu razložek dovolj jasno poudarjen. Oba pojma pa združi, ker se tudi zaveda, da delovna sila ni nikakršna gmotna stvar, s tem da izenači materialno, gmotno z naturalnim (v citiranem odstavku). Kajti delovna sila, zanje je vsekakor naturalna stvar (v nasprotju z vrednostjo), ni pa gmotna. Če pa reče, da je gmotno isto kot naturalno, je s tem postala delovna sila sredstvo kot gmotna stvar, obenem pa so s tem skupaj z delovno silo postale tudi vse gmotne stvari sredstvo za smoter. Toda s temi zamenjavami pojmov, skritimi za isto besedo, Tanko še ne more preskrbeti dokaza za to, da se uspešnost gospodarjenja vedno izraža s profitno mero, s profitom, izmerjenim s kapitalom. Zadoščajo samo za »dokaz«, da je vsako gospodarjenje gospodarjenje s sredstvi. Da bi prebredel to zadnjo težavo, pa uporabi besedo sredstva še v tretjem pomenu. Pri tem dopušča, kot smo videli, da so ljudje v prvotnih družbah gospodarili samo s svojo delovno silo, kar pa je vendarle bilo le gospodarjenje s sredstvi, seveda v tem drugem pomenu (str. 1714, spodaj).

Tretji pomen, pojma sredstva vidimo pri Tanku tam, kjer govori o sredstvih, pojmovanih »kot vrednostne danosti, ko se razvije denarno gospodarstvo« (str. 1714, odstavek 3). Pri tem popolnoma zamolči dejstvo, da je vrednost samo razmerje med ljudmi v gospodarjenju, ne pa enostavna tehnika računanja, kot skuša prikazati. Toda to tukaj ni niti pomembno, ker je, vsaj upajmo, vsakemu bralcu dovolj jasno. Ker je za Tanka vrednost samo računsko-tehnični pripomoček za seštevanje različnih naturalnih sredstev (delovne sile, orodja, zemlje, surovin) in ker so ta sredstva po njegovem prvem pojmovanju gmotne stvari, to zdaj tudi ostanejo, samo da so seštete in izražene v eni količini. Toda, ker je v to enotno količino všteta tudi vrednost delovne sile, je ta enotna vrednostna količina kapital, kot je že zdavnaj znano iz ekonomske teorije. Toda Tanko se izogiba tega izraza. Zanj so tudi to samo sredstva, gmotne stvari izražene v denarju ali pa celo, še bolj zamotano, kratko malo denarna sredstva. Po tem tretjem pojmovanju so torej SREDSTVA za Tanka isto kot KAPITAL. Prvi dve pojmovanji besede sredstva sta dejansko samo metodološka pot k dokazu, da je kapital samo — navadna sredstva, ne pa družbeno razmerje v gospodarjenju. Ker je kapital po definiciji vrednost, ki proizvaja presežno vrednost, je tudi edino prava mera uspešnosti gospodarjenja kapitala profitna mera: profit, iz-

merjen z vloženim kapitalom, čigar nasledek je. Kapital mora biti v imenovalcu. Zato Tanko popolnoma logično ponovno zahteva, da mora mera uspešnosti upoštevati sredstva v takem pomenu, v kakršnem se v tržnem gospodarstvu sicer upoštevajo, to je upoštevati jih mora v imenovalcu (str. 1717, odstavek 2). Samo s pristavkom, da se po njegovem mnenju mora na ta način izražati uspešnost tudi v socialističnem gospodarstvu, ker je tudi to gospodarstvo, kot vsako gospodarjenje, le gospodarjenje s sredstvi.

Na ta način Tanko lahko poljubno »žonglira« z besedo »sredstva« in s tem lahko dokaže prav vse, npr. celo to, da bi v socializmu morali biti ljudje sužnji, saj so delovna sila, ta pa je materialno sredstvo (na str. 795, 4. odstavek spodaj, izrečno pravi: materialne dobrine — material in delo). Besedo SREDSTVA pa uporablja v ta namen v treh pomenih, in sicer kot 1. GMOTNE STVARI, 2. SREDSTVA ZA SMOTER (pravilno) in 3. kot KAPITAL (za kar bi moral uporabljati ta izraz). Zaradi tega se tudi mi popolnoma lahko strinjamo z njim v tem, da je »vsako gospodarjenje, gospodarjenje s sredstvi«, pojmovanimi na drugi način. Ni pa nujno vsako gospodarjenje gospodarjenje s sredstvi, pojmovanimi na prvi način (kot Tanko sam priznava, str. 1714, spodaj), še manj pa je vsako gospodarjenje gospodarjenje sredstev, pojmovanih na tretji način, to je kapitala.

Glede uporabe tretjega pomena pojma sredstva, moramo pripomniti, da se Tanko tudi izraža nesprenito, tako da tudi ta način izražanja lahko zapelje v zmoto. V kapitalističnem načinu gospodarjenja gre namreč za gospodarjenje kapitala, kapitalist pa je samo poosebljenje teženj kapitala. Zaradi tega je bolje reči GOSPODARJENJE KAPITALA in ne gospodarjenje s kapitalom. Seveda pa si kapitalist, lastnik kapitala, predstavlja, da je kapital pod njegovo oblastjo in on z njim gospodari, ne pa, da mu kapital popolnoma ukazuje, kako mora gospodariti, če hoče ostati kapitalist. Zaradi tega si kapitalist predstavlja, da on »gospodari s kapitalom« po svoji volji, ne pa, da je njegovo gospodarjenje samo »gospodarjenje kapitala«, ki ga on sam zavestno izvaja. Če bi se Tanko izražal natančneje, bi tudi zanj ne moglo biti nobenega dvoma, da vendarle ni vsako gospodarjenje gospodarjenje kapitala, ali če uporabimo njegov izraz za kapital, GOSPODARJENJE SREDSTEV. Seveda pa potem tudi ne bi bilo njegovega »dokaza«. Toda samo v primeru »gospodarjenja s sredstvi« v tretjem smislu se uspešnost nujno izraža s profitno mero!

2. Vendar moramo, resnici na ljubo, povedati, da za zmedo v zvezi s pojmi »sredstva« ni kriv zgolj Tanko. To besedo namreč uporabljamo dejansko tudi v vsakdanji rabi za označevanje vseh treh pojmov in poleg tega še nekaterih drugih. Seveda pa je teoretik dolžan razlikovati pojme, če tudi so označeni v vsakdanji rabi z isto besedo. Kaže, da smo začeli na široko uporabljati sredstva sprva samo v zvezi z ekonomskim pojmom proizvodnih sredstev (in potrošnih sredstev ter sredstev za delo ali delovnih sredstev), ki jih pojmujejo naturalno in materialno, torej kot gmotne stvari. Te stvari pa se v bilanci podjetja izkazujejo vrednostno, torej ne več naturalno, in so izkazana v aktivih. Govorimo pa kljub temu še vedno o »sredstvih«, poleg tega pa ta pojem raztegnemo celo na celotno bilančno aktivo, v katero pa vštevamo tudi postavke, ki sploh nimajo naturalnega niti gmotnega obličja, kot so razne terjatve ali pa denar na žiro računu. Ta »sredstva« pa potem delimo še v osnovna

sredstva in v obratna sredstva, s čimer še bolj zamotamo prvotno podobo. Na pasivni strani bilance pa imamo vire sredstev. Toda pogosto tudi o virih govorimo kot o sredstvih (gospodarskih organizacij), čeprav so samo lastninska stran sredstev iz aktive; govorimo, na primer o lastnih sredstvih podjetja, mislimo pa pri tem na sklade podjetja. Seveda pa sta to dva dodatna popolnoma različna pomena pojma »sredstva«. Zaradi tega bi bilo bolje uporabljati za označevanje postavk v bilančni aktivni besedo **PREMOŽENJE**, za označevanje postavk iz bilančne pasive pa morda »lastnina« (ali pa »glavnica«¹).

Potem bi imeli osnovno in obratno ali krožeče premoženje, v pasivi pa družbeno lastnino podjetja in dolžno lastnino. Kaže, da je Tanko svoj prvi kot tudi tretji pomen pojma »sredstva« konstruiral prav izhajajoč iz bilance, bilančnim postavkam »sredstev« pa je hotel dati prvotni pomen, kot so ga imela »sredstva« v izrazu proizvajalna sredstva. Toda beseda »sredstvo« je v tem izrazu celo pravilno uporabljena v smislu sredstva za smoter; saj rečemo sredstva za proizvodnjo. Seveda pa imajo »sredstva« v tem pojmu za podlago res gmotno obliko.

Besedo »sredstva« uporabljamo tudi za označevanje glavnice naših podjetij, hoteč s tem označiti, da ta glavnica ni kapital, ker ne vsebuje kapitalističnega razmerja. In zato uporabljamo to besedo tudi za označevanje bilančne pasive, ki je v bilancah kapitalističnih podjetij izkazana kot lastni ali kot tuji kapital. Toda v teoriji glavnica ne vsebuje kapitalističnega razmerja samo, če kapital ne kupuje delovne sile na trgu, če torej delovna sila ni poleg proizvajalnih sredstev in izdelkov del kapitala. Tanko pa je ta nenatančni pomen pojma sredstva še razširil tudi na primer, ko je delovna sila vključena v ta »sredstva« in jih je zaradi tega edino pravilno imenovati »kapital«.

Takšno izražanje nam v vsakdanji praksi še nekako rabi, brž ko pa preidemo na področje ekonomske teorije, pa ima takšno nenatančno izražanje lahko porazne posledice, kot smo videli zgoraj. V teoriji ne moremo več uporabljati tako nenatančnega izražanja, ki je pomanjkljivo celo za praktično rabo.

2. Teoretski razlog

Tanko se v svojem odgovoru sklicuje na mnenje F. Černeta in I. Lavrača, da je Marx menil, da v socializmu ne bo tržnega gospodarstva, da bo socialistično gospodarstvo centralistično urejeno, in da je Marx razvil delovno teorijo vrednosti za blagovno produkcijo, načelo delitve po delu pa za neblagovno, naturalno produkcijo prve faze socializma. Tanko precej pikro pripominja, da je to tako jasno, da o tem sploh ne bi bilo treba več razpravljati (str. 1724). S tem skuša podpreti svojo trditev, da se nismo upravičeno sklicevali na Marxovo mnenje, da v socialističnem gospodarstvu ne bo veljala profitna mera, preprosto zato ne, ker je Marx menil, da bo socialistično gospodarstvo naturalno, brez samoupravnih teles in celo brez denarja, in da je zaradi tega za Marxa tudi ugotovljena dohodkovna mera, ki nedvomno izhaja in temelji na tržnih razmerjih, prav tako kapitalistična kategorija kot profitna mera (str. 1725). Ta argument je za Tankovo kritiko *izredno*

¹ Kaže, da je v slovenskem jeziku že prišlo do diferenciacije besed v zvezi s pojmom »kapital«, ki označuje družbenoekonomsko kategorijo, »glavnica« pa pojavno.

bistven, medtem ko smo ga mi omenili predvsem zaradi tega, ker smo menili, da se Tanko ima za marksista (vsaj po naslovih njegovih del in pogostnem sklicevanju na Marxa), pa mu bo sklicevanje na Marxovo teorijo olajšalo razumeti obravnavani problem.

Stvar je namreč v tem, da se vsaka teorija verificira na podlagi predvidevanj, ki so na njej zgrajena in iz nje izvirajo. Taka predvidevanja zaradi tega predstavljajo sam vrh neke teorije in pokažejo, koliko je pravzaprav vredna. Marxova ekonomska teorija pa se po Tankovem mnenju in po mnenju teoretikov, na katere se sklicuje, končuje s predvidevanjem birokratskocentralističnega in administrativnega, naturalnega sistema gospodarjenja. Takšen sistem gospodarjenja pa, prvič, kot so mnogi naši teoretiki že ugotovili, sploh ni poseben način gospodarjenja, temveč bolj sistem ekonomske politike. Drugič pa je tak sistem, kot smo prav tako že ugotovili pri nas, za moderno gospodarstvo, z razvitimi proizvodjalnimi silami, sploh nemogoč in družbeno neučinkovit zaradi pojava birokratizma. Na podlagi take razlage Marxove teorije pa lahko potem napravimo še tri logične sklepe. Prvič, če je Marxova teorija v svojem končnem dosežku, v predvidevanju novega načina gospodarjenja, praktično odpovedala, potem kot teorija ni prestala praktične preizkušnje in se je izkazala vsaj za neuporabno. Zaradi tega je edino umestno nadomestiti Marxovo ekonomsko teorijo s kakim dobrim delom iz meščanske ekonomske vede, ki nam bo šele omogočilo pravilno razumeti gospodarske procese in bomo šele potem sposobni pravilno tržno gospodariti. Drugič, če nas je praksa prisilila opustiti administrativno-planski sistem gospodarjenja, potem to pomeni, da smo s tem opustili tudi socializem, vsaj Marxovega. Sprejemamo torej sodobno visoko razvito obliko blagovne produkcije in s tem sprejemamo tudi vse institucije, ki so za to obliko značilne; ta oblika pa je kapitalistična. In tretjič, možno je edino kapitalistično tržno gospodarstvo, ali pa centralistično planski socialistični sistem. Drugih možnosti, če smo realni, sploh ni; pri tem pa tak socialistični sistem pravzaprav niti ni način gospodarjenja, temveč zgolj sistem ekonomske politike. Z ustrezno socialno politiko pa tudi lahko omilimo negativne posledice kapitalizma. Vsi trije sklepi so izredno daljnosežni, tako daljnosežni, da bi jih lahko sprejeli samo na podlagi temeljitega in vsestranskega znanstvenega proučevanja in široke znanstvene razprave, ki nikakor ne bi smela biti zgolj formalnost; vsekakor pa kratek članek ali pa trditev še tako velike marksistične avtoritete za ta sklepe ne zadošča.

2. *Mi smo v svojem raziskovanju ubrali drugačno pot.* Namesto da bi brez konca razpravljali o tem, kakšen mora biti način gospodarjenja na podlagi Marxovih predvidevanj, kar se nam je zdelo ne samo brezplodno, temveč podobno sholastikom, sklicujočim se na biblijo, da se sonce vrti okrog zemlje in ne narobe, smo se rajši obrnili k raziskovanju naše prakse gospodarjenja. Pa smo si rajši zastavili konkretno vprašanje: ali se je spremenila in kako se je spremenila mera uspešnosti gospodarjenja, ker so se nekateri določujoči dejavniki mere uspešnosti gospodarjenja vsekakor spremenili in to vsekakor v socialistični smeri, kot je predvideval Marx? Taki spremenjeni dejavniki pa so vsekakor: podružbljenost proizvodjalnih sredstev in delovna sila kot aktivni subjekt gospodarjenja. Vprašanje nas je zanimalo čisto praktično v zvezi s vprašanjem, kako izboljšati uspešnost gospodarjenja naših delovnih kolektivov in omogočiti popolno sprostitev in izrabo vseh gospodarskih potencialov v naši kon-

kretni družbi. Vprašanje pa ima seveda precej širši teoretski pomen, ki presega meje samo enega načina gospodarjenja. No in, kot smo poročali v kritiziranem članku (TiP, št. 6—7, 1968), se je izkazalo, da se je mera uspešnosti spremenila v obliko, ki smo jo poimenovali dohodkovna mera. Spremenjeni dejavniki mere so torej povzročili tudi spremembo mere uspešnosti in torej tudi načina gospodarjenja. Obenem pa smo tudi zelo jasno poudarili, da si je možno vse pojave, iz katerih smo izvedli s svojo metodo dohodkovno mero, predstavljati tudi kot navaden odklon od zahtev ekonomske racionalnosti, in to smo celo večkrat poudarili tudi v kritiziranem članku (TiP, 1968, str. 983, predzadnji odstavek itd.). Tako si tudi Tanko pojasnjuje te pojave in tako si jih pojasnjuje tudi marsikdo drug. Torej, če bi še mi ubirali isto pot, s tem ne bi povedali nič novega, ničesar dodali k človeškemu spoznanju. Naš dodatni glas bi bil samo še glas več v zboru glasov, da je naše gospodarjenje neracionalno, pomen bi imel samo v razmerju glasov, torej politični pomen. In edino glede tega nam lahko Tanko zameri. Mi pa menimo, da je dragocenejše novo spoznanje kot pa govorjenje o neracionalnosti. Empirično ugotovljena dohodkovna mera pa je novo spoznanje in povrh vsega še zelo pomembno. Dokazuje poleg drugega, da Tankov teoretski razlog za njegovo konstrukcijo ne obstaja. Ker smo mi empirično dobili rezultat, ki bi ga po omenjeni razlagi Marxove teorije ne mogli pričakovati, pomeni to, da si mesta v Marxovih delih, na katera se sklicuje Tanko, razlagamo drugače! Kako?

3. Vsekakor je mogoče Marxova predvidevanja socializma razlagati tako, kot je spredaj povedano. Vendar je pri tem treba upoštevati tudi Marxovo (in ne samo njegovo, saj je to splošna znanstvena zahteva) mnenje, da je mogoče predvideti samo osnovno smer razvoja, ne pa tudi, kako se bo ta splošna smer v prihodnosti konkretizirala. Če pa upoštevamo tudi to (pa četudi Marx sam ne bi tega izrecno povedal), potem je razlaga Marxovih predvidevanj, na katero se Tanko sklicuje, sicer možna, NI PA EDINO MOŽNA! Je ena od mnogih možnih razlag. Res pa je, da je najbolj v skladu z administrativnim, centralistično-planskim sistemom gospodarjenja na podlagi državne lastnine proizvajalnih sredstev. Tista razlaga je torej lahko *samo ena od mnogih možnih hipotez*, s katerimi lahko *razložimo Marxova predvidevanja*. Takšno vrednotenje Marxovih predvidevanj pa ni samo vsekakor bolj strpno kot sprednje, temveč tudi bliže praksi in, če hočete, tudi bolj v skladu s temeljnimi znanstvenimi zahtevami.

3. Ekonomsko-politični dokazi

V oporo svoji konstrukciji navaja Tanko v svojem »Odgovoru«² še vrsto ekonomskopolitičnih ukrepov, ki naj bi potrdili njeno pravilnost ali pa pomanjkljivost dohodkovne mere. Vendar ekonomsko-politični ukrepi ne dokazujejo niti enega niti drugega.² Vendar pa jih naštejmo, kot jih

² Dokazujejo pravzaprav samo to, da nas skuša Tanko s tem navajanjem politično diskvalificirati in z nami tudi dohodkovno mero, kar v »Odgovoru«² sicer tako gostobesedno očita nam, čeprav v naši »Kritiki«² (TiP, str. 1332) nismo mogli odkriti ničesar takšnega, razen njegovega lastnega stavka iz »Merila«² (TiP, 1969, str. 802), da bi bil prireditel odговор na to vprašanje usoden za socialistično družbo (str. 1340). Torej meni Tanko, da, če on uporabi ta stavek, potem ni to poskus politično diskvalificirati nasprotnika (to je: F. L.), če pa Lipovec od njega prevzame ta stavek, pa to je poskus

navaja Tanko, obenem pa zberimo ponavljajoče se argumente v skupine istih argumentov.

Prvi dokaz se nanaša na zaposlenost delovne sile. Tanko pravi: »In ta sredstva so še tako zelo omejena — danes vsekakor precej bolj kot delovna sila — saj govorimo o brezposelnosti ljudi, ne pa sredstev.« (str. 1716). Na drugem mestu pa iste argumente izoblikuje izrazito ekonomskopolitično, ko pravi: »Tako smo postopoma priznavali vse kategorije socialističnega blagovnega gospodarstva, od trgovine do bank, trga kapitala in trga delovne sile, tega danes celo z inozemsko intervencijo.« (Str. 1725.)

K temu bi pripomnili samo to, da je Tanko zelo enostranski, če meni, da je v našem gospodarstvu samo problem brezposelnosti ljudi, ne pa tudi problem brezposelnosti sredstev. Prav nasprotno je res. Saj ne moremo imeti za smotno v času hitrega tehničnega napredka, če se osnovna sredstva v naši industriji izrabljajo pretežno samo v eni izmeni (izmenski koeficient 1—18) in če so sredstva za delo v eni izmeni izrabljena 60 do 80 %. Še manj normalno pa je, če so sredstva za delo prav v največjih in novih podjetjih slabše izrabljena kot pa v zastarelih. Na ta problem pa smo opozorili že zdavnaj, in sicer prav v zvezi z raziskovanji dohodkovne mere. In to še takrat, ko se je brezposelnost ljudi še skrivala v obliki »socialnega prezaposlovanja«. Poleg tega bi pripomnili, da za zdaj še nimamo kake izdelane socialistične ekonomske teorije. Zato tudi ne moremo govoriti o socialističnem trgu kapitala, socialističnem trgu delovne sile, socialističnem blagu — delovni sili in podobnem; seveda s to izjemo, če ne vzamemo katerikoli učbenik meščanske ekonomije in vsaki

politične diskvalifikacije (to je: Z. Tanko). Nam se zdi to dvojna logika. In kaj bi dejal Tanko, če bi tudi mi začeli pozivati socialistično državo, ali more dovoliti npr. izražanje uspešnosti s profitno mero ali spreminjanje ljudi v blago delovno silo? Kako bi to označil, kakšno etiketo bi nalepil takšnemu pisanju? In vendar je že njegov prvi članek poln takšnih namigovanj in sklicevanj (str. 792—807). Za nas je problem zgolj znanstven in ga zaradi tega tudi obravnavamo samo s tega stališča, in še to predvsem s satlišča metode. Njegov »Odgovor« pa je sploh natrpan s podobnimi političnimi namigovanji in se že kar naravnost obrača celo k posameznim organom socialistične države (str. 1716). Pogosto tudi popolnoma preobrne našo misel, kot na primer tam, kjer pravi, da napadamo tistega, ki se z našo razlago ne strinja, »za nasprotnika socializma, Marxa, Smitha in ne vem še koga oziroma zagovornika kapitalističnega načina proizvodnje« (str. 1716). Toda takšnega napadanja v našem članku nismo mogli najti. In kaj naj rečemo k temu, da Tanko skuša prikazati, da se z njegovimi stališči strinja tudi IX. kongres ZKJ, sindikati, 9. plenum CK ZKS (str. 1723)? Kaj bi rekel on, če bi se mi sklicevali v prid našim ugotovitvam na stališča političnih organov. Vrhunec v svojem dokazovanju pa doseže z ugotovitvijo, ki izzveni že kar kot grožnja, v kateri pa je spet skrito tudi za Tanko značilno zamenjevanje pojmov: »Na drugi strani pa imamo 'teorije', ki se za stvarne argumente, bodisi iz teorije ali pa iz prakse, sploh ne zmenijo. *Splendid isolation!* pred stvarnimi in izredno pomembnimi problemi socialistične družbe, ki si ga seveda lahko privoščijo le *izbrancje*«. (Str. 1723; oboje podčrtal F. L.) Najprej sam razvija nekakšno »teorijo o subjektivno sposobnih« (str. 801), kar je zdaj v »Odgovoru« zavil v mnogo sprejemljivejši izraz »najbolj odgovorni del družbe« ali pa celo »zavestne družbene sile«, kar je seveda nekaj čisto drugega kot tisto, o čemer je govoril v »Merilih«. Toda za Tanko je sploh značilno, da zamenjuje pojme, skrito za istim izrazom, ali pa uporablja različne izraze za isti pojem. Toda na ta način seveda z njim ni možno razpravljati. Pomembna pa je ta pripomba Tanko tudi zato, ker prikrito izzveni v grožnjo, da bomo, če bomo še nadalje razvijali naše ugotovitve, izolirali v družbi, kar pomeni najbrž še precej več kot to, da ne bomo imeli nobenih samoupravljaljskih pravic. Seveda pa Tanko ni edini, ki uporablja tovrstne dokaze!

obravnavani kategoriji pripišemo spredaj besedico »socialistični«. Toda s tem nismo ničesar dodali k človeškemu znanju!

Drugi tak dokaz pove Tanko takole: »Edini tabu, ki je še ostal za prihodnje priznanje, je pravzaprav samo še mera dobička, saj smo dobiček priznali že v zakonu o dohodku.« K temu bi pripomnili samo, da, če se ne motimo, je bil eden od pobudnikov tega zakona Roman Albreht, čigar pojmovanje dohodka (brez odbitka obresti) je Tanko pripisal nam. Če se ne motimo, so pobudniki utemeljevali potrebnost takšnega zakona s tem, da je treba zavarovati dohodek kot kategorijo, v kateri se skriva naš osnovni proizvodni odnos. Malce čudno pa je, da potem Tanko pravi, da je s tem zakonom spet priznan profit. To bi vsekakor terjalo dodatno pojasnilo prizadetih.

Tretji dokaz se nanaša na pojav nelikvidnosti (str. 1720 spodaj in 1716 predzadnji odstavek): »Ali morda lahko razumemo, da ti namigi lete na našo zvezno vlado, ki si zlasti danes zelo prizadeva, da bi z ukrepi ekonomske politike dosegla, da bi socialistični proizvajalci bolj racionalno gospodarili s sredstvi?« Tanko s tem polemizira z našo ugotovitvijo, da je Tanko obrnil stvarni problem socialističnega gospodarjenja — kakšna je dejansko mera uspešnosti gospodarjenja v gospodarstvu s socialističnimi značilnostmi? — v problem, ki bi se, preveden iz Tankove v našo terminologijo, glasil: kako je treba spremeniti dejavnike mere, da bodo ustrezali profitni meri (kot edinemu racionalnemu kriteriju za presojanje upešnosti kapitala)? (Str. 1340.) Po eni strani skuša tu Tanko namigniti, kot da bi zvezna vlada izvajala Tankove ideje, kot jih je razložil v svojem »Merilu« (str. 792), po drugi strani pa, da smo mi nasprotniki zvezne vlade. Ta obrat pa temelji na njegovem zamenjavanju pojma sredstev v prvem pomenu s pojmom sredstev v tretjem pomenu. Kajti niti za gospodarjenje s sredstvi v prvem niti v drugem primeru ni nujno, da bi uspešnost izražali s profitno mero; to je nujno samo, če gre za sredstva v tretjem pomenu, za sredstva kot kapital. Tedaj pa gre pravzaprav za gospodarjenje kapitala, ne pa za gospodarjenje s kapitalom. Zmeda v zvezi s pojmom »sredstva« torej Tanku rabi za to, da lahko vsakogar, kdor gospodari s sredstvi kot gmotnimi stvarmi ali pa s premoženjem, razglasi, da gospodari s kapitalom in izraža uspešnost s profitno mero, ne pa z dohodkovno mero. Seveda pa je tak način za resno strokovno razpravo nesprejemljiv. Pri tem še popolnoma prezre zvezo s svojim četrtilim dokazom. Četrtili dokaz se nanaša na obresti. Dolži nas, da za nas ni važno vprašanje, zakaj naše gospodarstvo ne prenese večje obrestne mere na družbena sredstva kot 3 %, dejansko pa še manj (str. 1719). Na drugi strani pa vprašuje: »Ali so tudi obresti na družbena sredstva, ki jih tako zmagoslavno vleče na dan, ko se hoče braniti pred očitkom, da ne upošteva sredstev, rezultat načina gospodarjenja ... ali pa so instrument, ki ga je predpisala država in ki ga morajo proizvajalci, ne glede na to, kaj menijo o meri dohodka dr. Lipovca, upoštevati in se tudi pri svojem gospodarjenju v določeni meri po njem ravnati?« Nadalje pa se vprašuje, ali sploh moremo pričakovati, da bi si proizvajalci sami predpisali obresti, ki bi jim oteževale gospodarjenje? Toda že na naslednji strani odgovarja sam sebi na to vprašanje, ko pravi, da v primeru, če so sredstva last podjetnika (torej po Tanku razvitega blagovnega proizvajalca), ta uporablja obresti na kapital kot obračunsko strokovno kategorijo, da bi v obračunu dobička prikazal minimalno akumulacijo kot stroške kapitala (str. 1721). Torej Tanko priznava, da so z obrestmi upoštevana vložena

proizvajalna sredstva tudi v delitvi in tudi s tem v dohodkovni meri. Toda te obresti so porazno nizke, ker jih baje gospodarstvo višjih ne bi preneslo. Toda zakaj nam potem očita, da na dohodkovno mero sredstva prek obresti premalo vplivajo (str. 1718), če pa so obresti prenizke? Kar pa se tiče »zmagoslavnega vlečenja na dan«, pa nam tega res ni treba šele zdaj, ker smo jih privlekli na dan vsaj že pred petnajstimi leti, Tanko pa jih je v svoji kritiki dohodkovne mere menda »zmagoslavno« izpustil šele pred pol leta. Potlej pa se seveda zaman vprašuje, kako to, da za ravno tako dobrega gospodarja velja tisti, ki manj akumulira in več deli na osebne dohodke, kakor tisti, ki ravna nasprotno. Toda na ta problem opozarjamo že vsaj od 1961. leta. Razlog pa je v tem, da se kot dohodek pojmuje vsa novo ustvarjena vrednost in ne le dohodek kolektiva, to je po odbitku obresti.

Skratka, Tankovi ekonomsko-politični dokazi so v tem, da prikazuje, kot bi naša ekonomska politika samo izvajala Tankov ekonomsko-politični program. To pa ni naša stvar; svoje mnenje o tem naj povedo prizadeti nosilci ekonomske politike, ki jih Tanko nekatere celo izrecno navaja!

4. Sprememba produkcijskih razmerij ali ne?

Končno se Tanko sprašuje: kaj nas še ovira, da ne bi priznali še zadnje ekonomske kategorije razvite blagovne produkcije — mere dobička, potem ko smo že priznali dobiček, delitev osebnega dohodka na plače in na delež iz dobička pa tudi izredno pomembnost sredstev? (Str. 1726, odstavek 2.) Meni, da samo predsodek! In izzivalno vprašuje: kako bi se »produkcijska razmerja med ljudmi spremenila«, če bi vpeljali v naš gospodarski sistem mero dobička? Ali še bolj konkretno, kaj se je spremenilo v naših »produkcijskih razmerjih med ljudmi«, ko smo z novim zakonom o dohodku vpeljali dobiček? (str. 1727.) Nadaljuje: v tržnem gospodarstvu lahko bistveno spremene »produkcijska razmerja med ljudmi« samo taki instrumenti, ki bi odtuževali sredstva socialističnim proizvajalcem in s tem vplivali na oblike prisvajanja in upravljanja (prav tam). Kajti po Tanku se socializem kot gospodarski sistem od kapitalizma razlikuje samo po tem, kdo upravlja proizvodnjo, kdo upravlja trgovino, banke itd., kdo si prisvaja presežno vrednost ustvarjalnega dela — ali so to združeni socialistični proizvajalci ali pa so to od proizvajalcev ločeni lastniki produkcijskih sredstev (str. 1716, odstavek 4).

Seveda, če bi bila profitna mera samo računska kategorija, kot hoče prikazati Tanko, potem se ne bi spremenilo nič. Toda stvar je v tem, da profitna mera ni samo računska kategorija, temveč tudi praktično vodilo v gospodarjenju, ki pa rabi tudi kot vodilo za vedno vnovično vzpostavljanje takih produkcijskih razmerij med ljudmi, iz katerih tudi izhaja kot iz svoje družbenoekonomske predpostavke. V prvem primeru se ne bi tudi nič spremenilo v gospodarjenju z gmotnimi stvarmi, v drugem primeru pa bi se spremenila tudi razmerja med ljudmi. Nikakor ne bi moglo ostati upravljanje v rokah delovnih kolektivov v celoti, temveč se bi nujno vse bolj prenašalo na vse ožje skupine »managerjev«. Ti bi tudi razpolagali s presežno vrednostjo in tudi prilaščanje potemtakem ne bi ostalo v rokah neposrednih proizvajalcev, kot misli Tanko. Vendar, če bi hoteli, da bi profitna mera delovala učinkovito, ne bi moglo ostati samo pri tem.

To Tanko zelo dobro vidi za administrativni sistem gospodarjenja, ko pravi: »... svobodna je lahko samo tista družba, ki priznava človeku, da je svoboden lastnik svoje delovne sile. Ni močnejšega dokaza za to, kot je državno birokratično obdobje..., za katero lahko rečemo ne samo to, da so bile vse materialne dobrine v lasti (upravljanju) družbenobirokratičnega aparata, temveč celo delovna sila vseh ljudi.« (Str. 1726, zgoraj.) In kaka bi bila razlika, če bi namesto državnega aparata kupoval delovno silo vseh ljudi podjetniškobirokratični aparat? In ali je človek še svoboden lastnik svoje delovne sile, če to proda? Ali ni potlej lastnik njegove delovne sile kupec? Pa potlej, tudi po Tanku, taka družba ne more biti svobodna.

Sicer pa je jasno: če mera uspešnosti ne bo takšna, kot ustreza nosilcu gospodarjenja, bo njegovo delovanje tako utesnjeno, da bo sčasoma prenehal biti nosilec, to pa bo postal tisti, ki mu taka mera ustreza. Če pa bo hotel nosilec razviti svoje gospodarjenje in se uveljaviti, bo moral tudi uspešnost izražati drugače!

V to smer kaže tudi Tankov »Odgovor« s svojimi prikritimi grožnjami in zavitim namigovanji, da so tisti, ki ne mislijo tako kot Tanko, stalinisti in maoisti in da je to celo tud Marx (str. 1727, prvi odstavek).

Jože Smerdu

Še o »meri uspešnosti gospodarjenja«

Z velikim zanimanjem zasledujem polemiko o meri uspešnosti gospodarjenja. Mislim, da je to eno izmed ključnih vprašanj in da je od odgovora na to vprašanje odvisen nadaljnji razvoj našega gospodarstva (in s tem seveda tudi naše družbe kot celote). Ni namreč možno učinkovito razvijati našega gospodarstva brez pravega odgovora na to vprašanje.

Neposreden vzrok za to, da se oglašam pa je pripomba redakcije.¹ Pripomba je namreč tako stereotipna (naj mi bo odpuščeno, če rečem bobu bob), da sem se pošteno razjezil. Po mojem mnenju je bistveno le eno vprašanje, in sicer: kakšna bi morala biti oziroma je mera uspešnosti gospodarjenja v samoupravni socialistični družbi. Če pa je po mnenju redakcije res ostalo »odprtih še mnogo vprašanj, ki so pomembna za obravnavano snov«, potem bi bilo prav, da bi jih vsaj nekaj navedli. (S tem bi olajšali začetek obsežnejše razprave.) Končno menim, da je nesmiselno pozivati kogarkoli k razpravi. Mislim, da bi morali pove-

¹ TIP, 11—12, 1969, str. 1728.

dati svoje stališče nosilci ekonomske politike, predvsem pa vodilni strokovnjaki na tem področju. Ker v pozivu k razpravi ni omejitve, glede tega, kdo se je lahko udeleži, bom v nadaljevanju skušal razložiti svoje stališče.

Pomembnost uspešnosti gospodarjenja in s tem tudi mere uspešnosti gospodarjenja ni sporna. Mero uspešnosti gospodarjenja lahko na splošno izrazimo z razmerjem² učinki/sredstva.

Glede na to, kaj razumemo s posameznim pojmom, pridemo do znanih mer:

- produktivnosti (količina proizvodnje/število zaposlenih),
- ekonomičnosti (količina proizvodnje/stroški) in
- rentabilnosti (dobiček/poslovna sredstva).

Ne nameravam se zadrževati pri vseh mogočih različicah teh mer (razmerja v oklepajih sem navedel bolj kot primer). Večina naših ekonomistov se zadovolji s tem, da upoštevajo vse tako imenovane »enotne kazalnike poslovnega uspeha«.

V kapitalističnem svetu je, če govorimo o uspešnosti gospodarjenja posameznega podjetja, brez dvoma mera uspešnosti celotnega procesa gospodarjenja profitna stopnja. (Namesto tega izraza lahko uporabimo, ker ima »profit« slab prizvok, izraz stopnja oziroma mera dobička.) Dr. Lipovec navaja³ pravilno, »da kako drugače sploh ne bi mogli izražati uspešnosti gospodarjenja, četudi bi si kdo še tako želel iz kakršnihkoli razlogov, da bi meril uspeh na kakšen drug način. Vsak tak poskus bi se končal v spoznanju, da vsak drug način merjenja uspešnosti (pri takih dejavnikihih mere) izraža samo kakšen parcialen aspekt uspešnosti, ne pa uspešnosti celotnega procesa gospodarjenja«.

V nasprotju s takšnim mnenjem večine pa nekateri⁴ trdijo, da celo v kapitalizmu ni cilj gospodarjenja maksimalizacija profita, češ da zahodna mikroekonomska teorija vse bolj odstopa od klasične in neoklasične funkcije cilja. Vzroke za to moramo baje iskati v dejstvu, da morajo »teoretiki« čedalje bolj upoštevati »dejansko vedenje« subjektov odločanja.

Tem in takim »teoretikom« pri priporočil, da preberejo izvlečke, ki ju je objavila »Ekonomska politika«⁵ o posvetovanju, katero je organizirala generalna konfederacija italijanske industrije. Iz teh izvlečkov izhaja, da je »praksa« vsaj zaenkrat še daleč od tega, da bi sprejela tako »revolucionarne« ideje, namreč, »da bi moralo podjetje oziroma podjetnik iti za tem, da ne maksimira profita«. Potemtakem je to posvetovanje ocenilo take ideje za nesmisel! Generalna konfederacija italijanske industrije je vsekakor zadosti pristojen organ, da pove, kaj je cilj njenih članov — ali maksimalizacija profita ali kaj drugega!

Ravno tako se nekateri »teoretiki« sprašujejo: Ali se mera uspešnosti gospodarjenja spremeni, če se spremenijo družbenoekonomski odnosi, konkretno, če imamo namesto kapitalističnega gospodarskega sistema tržno gospodarstvo z delavskim samoupravljanjem? To vprašanje pa lahko formuliramo tudi takole: Kakšno mero uspešnosti gospodarjenja si mora

² Glej npr.: dr. Ivan Turk, »Sintetično presojanje uspešnosti poslovanja«, »Nova proizvodnja«, 4/1969, str. 104—108.

³ TiP, 6—7/1968, str. 975.

⁴ Draga Stepko, »Kriteriji vrednotenja podjetniških investicijskih odločitev«, str. 24. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, januar 1970.

⁵ »O profitu i njegovej maksimalizaciji«, EP 924, str. 46—48, in EP 925, str. 54—55.

»izbrati« naša socialistična družba, da bo lahko čimbolj uspešno napredovala?

Ugotovimo lahko, da naši »teoretiki« niso enotni glede tega, kaj je oziroma kaj naj bo smoter gospodarjenja naših gospodarskih organizacij. D. Stepko ocenjuje⁶ takole: »medtem ko vedno več teoretikov meni, da je cilj in pobuda gospodarjenja neposrednih proizvajalcev dohodek, pa drugi trdijo, da je smoter gospodarjenja akumulacija oziroma profit.« Na naslednjih straneh se avtorica opredeli za kriterij »dohodek na zaposlenega« (tako kot dr. Lipovec).

V isti študiji tudi omenja (na str. 39), da dr. Horvat meni, da je maksimiranje dohodka na zaposlenega veljalo kot motiv gospodarjenja v našem ekonomskem sistemu le nekako do leta 1960, medtem ko je v sedanjem obdobju cilj gospodarjenja akumulacija, ter da omenjeni avtor (dr. Horvat) meni, da kljub podobnosti v ravnanju našega in kapitalističnega podjetja ni podobnosti tudi v istovetnosti družbene vsebine. Dr. Lipovec trdi, da je mera uspešnosti gospodarjenja odvisna od »dejavnikov mere« in da se mera spremeni, če se »dejavniki mere« spremenijo. V našem družbenoekonomskem sistemu je po njegovem mnenju »dejanska« mera uspešnosti gospodarjenja dohodek na zaposlenega. Sodi, da je v svoji knjigi z logično dedukcijo dokazal, da sprememba nosilcev gospodarjenja in lastnine proizvodnih sredstev nujno povzroči tudi spremembo mere uspešnosti gospodarjenja.

Z. Tanko pa v svoji kritiki oziroma odgovoru dr. Lipovcu trdi, da velja tudi za naš gospodarski sistem ista mera uspešnosti kot v kapitalističnem sistemu, torej mera dobička. Po njegovem je gospodarjenje vedno gospodarjenje s sredstvi.⁷ Mimogrede naj omenim, da naša ustava navaja, »da gospodarijo s produkcijskimi sredstvi v družbeni lastnini neposredno delovni ljudje v lastnem interesu in v interesu družbene skupnosti«, oziroma (II. poglavje, člen 9, točka 4) — »samoupravljanje v delovni organizaciji obsega zlasti pravico in dolžnost delovnih ljudi, da odločajo o uporabi družbenih sredstev in o razpolaganju z njimi ter jih gospodarsko smotrno uporabljajo, da se doseže čim večji učinek za delovno organizacijo in družbeno skupnost«. To pomeni, da celo naša ustava tako rekoč predpisuje uspešno gospodarjenje s sredstvi!

Tako kot dr. Horvat meni Z. Tanko, da mora biti družbena skupnost zainteresirana predvsem za akumulacijo (ker je akumulacija osnova za modernizacijo in širjenje proizvodnih zmogljivosti oziroma sploh osnova za družbeni razvoj) in da zato družba ne more prepustiti delitev dohodka popolnoma prosto posameznim gospodarskim organizacijam (tako kot menijo avtorji dohodkovnega sistema). Nadalje Z. Tanko trdi, da, če vzamemo dohodek, upoštevamo nekaj, kar še ne predstavlja rezultata gospodarske organizacije, ker še ni izvedena delitev dohodka, oziroma da je delitev dohodka sestavni del gospodarskega procesa in da je zato končni rezultat oziroma učinek gospodarjenja lahko le dobiček.

Ker pravimo, da so pri nas proizvodna sredstva družbena last, ne pa last posameznih delovnih kolektivov, je (vsaj meni) popolnoma

⁶ D. Stepko, »Kriteriji vrednotenja...«, str. 35.

⁷ Če pa je gospodarjenje vedno samo gospodarjenje s kapitalom (tj. sredstvi — op. S. J.), potem je mera dobička edino možno merilo gospodarjenja. Dr. Lipovec (TiP, 8—9/1969, str. 1338).

razumljivo, da bi se morala »družbena lastnina« izražati prav v tem, da bi družba določila delovnim kolektivom mero uspešnosti gospodarjenja in pogoje delitve dohodka, ki bi bili odvisni od »te mere« (tj. rezultatov gospodarjenja), ter jih vgradila v naš gospodarski sistem. Dokler to ne stori, pa res lahko ugotavljamo, da so proizvodna sredstva bolj »last proizvajalcev« kot pa družbena lastnina. Preprosta življenjska resnica je, da v večini primerov proizvajalci skrbijo predvsem za svoje osebne dohodke in da jih količina družbenih sredstev, ki jih za to uporabljajo, in akumulacija njihove gospodarske organizacije bolj malo zanimata, ker jim pač družba to dovoljuje. Zato je »dokazovanje«, da si socialistični proizvajalci postavljajo za poglavitni smoter maksimiranje dohodka na zaposlenega, prej dokaz o tem, da naša družba ni določila pravih odnosov pri izkoriščanju družbene lastnine, kot pa dokaz, da je »dohodkovna mera stvarna mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu«. V resnici je to kvečjemu merilo pomanjkljivosti našega družbenoekonomskega sistema (dokler ne bo naša družba uvidela, da je nujno usklajevati koristi posameznikov — posameznih kolektivov — z interesi družbene skupnosti).

Vsi tisti (naj mi ne zamerijo), ki menijo, da obstaja »dejanska« mera uspešnosti gospodarjenja, »ki jo lahko ugotovimo, če analiziramo ravnanje naših gospodarskih organizacij«, žive v utvarah, ki se jih morajo čimprej znebiti. »Dohodkovni sistem« v slabem pomenu besede, tj. ko lahko gospodarske organizacije dele dohodek neodvisno od rezultatov gospodarjenja (pa naj jih merimo s kakršno koli mero), v resnici omogoča takšno »usmerjenost« gospodarskih organizacij.

Eden od »argumentov« dr. Lipovca, ki po njegovem mnenju govori v prid mere dohodka, je »dejstvo«, da naši proizvajalci zavestno oziroma nezavestno »ne upoštevajo vloženih sredstev (kapitala)«, kar kažejo slabši koeficienti obračanja vloženih sredstev v primerjavi s kapitalističnimi podjetji. V resnici pa je to posledica slabše organizacije dela, nestabilnega gospodarskega sistema (npr., ker podjetja zanesljivo ne vedo, ali bodo lahko dobila — uvozila — ustrezen reprodukcijski material takrat, ko ga bodo potrebovala, in imajo zato večje zaloge) itd., ne pa tega, da »naši proizvajalci ne upoštevajo vloženih sredstev«. Res pa je tudi, da so pač, ker so do kreditov sorazmerno lahko prišli, večinoma izbrali pot najmanjšega napora.

V »praksi« lahko tudi opazimo, da se razvijajo predvsem tiste gospodarske organizacije, ki imajo veliko mero dobička (zlasti v zadnjem času, ko gospodarske organizacije ne morejo več dobiti dotacij oziroma poljubno velikih kreditov). Težišče razvoja se zato počasi prenaša v korist lastne akumulacije in s tem tudi dobička oziroma mere dobička. Gospodarske organizacije pa, ki imajo veliko mero dohodka, dosegajo to ponavadi z velikimi sredstvi (tipični primer so hidroelektrarne), in čeprav po kriteriju dohodkovne mere »najuspešnejše gospodarijo«, večinoma niso sposobne, da bi same zbrale sredstva za razširjeno reprodukcijo. To dokazuje poleg drugega npr. predpis o obveznem prispevku (vseh gospodarskih organizacij) za gradnjo energetskih objektov.

Osebnostno sem torej mnenja, da je v tržnem gospodarstvu (v kapitalističnem in socialističnem z delavskim samoupravljanjem) mera uspešnosti gospodarjenja lahko le mera dobička. S spremembo nosilcev

* TiP, 6—7/1968, str. 986.

gospodarjenja in lastnine proizvodjalnih sredstev se spremeni le nosilec gospodarjenja in prisvajanja dobička. (Da je treba rezultat gospodarjenja — dobiček — primerjati z uporabljenimi sredstvi, izhaja iz splošnega razmišljanja v uvodu.) Tako dobljena mera dobička zato nima iste družbene vsebine, kot jo ima v kapitalizmu.

Dokler o meri uspešnosti gospodarjenja le teoretiziramo (oziroma se kot nekateri trde, »igramo z besedami«) in nima to nobenih posledic v gospodarstvu, ni niti toliko važno, kaj kdo misli. Hudo pa je, ko se napačni kriteriji začno pojavljati v predlogih, po katerih bi se *morali* ravnati gospodarski dejavniki pri svojih poslovnih odločitvah (kot so npr. že omenjeni »Kriteriji vrednotenja podjetniških investicijskih odločitev«).

Pomanjkljivost »dohodkovnega sistema« je tudi v tem, ker prepušča vprašanje akumulacije delovnim kolektivom. Kljub temu pa se je »dohodek« uveljavil. Po mojem mnenju zato, ker se je večina naših »teoretikov« izogibala (oziroma se še izogiba?) spoznanju o nujnosti družbenega usmerjanja delitve dohodka, zato rajši upoštevajo dohodek — delitev pa prepuščajo gospodarskim organizacijam. Vzroki za takšno ravnanje so predvsem v raznih ideoloških predsodkih. Tisti, ki se zavzemamo za dobiček v našem družbenoekonomskem sistemu, pa predpostavljamo pri tem tudi družbeno usmerjanje delitve dohodka.

Zanimivo je, da je tudi dr. Lipovec spoznal važnost akumulacije⁹ oziroma nevarnost, da se lahko prevelik del dohodka prelije v osebne dohodke. Vendar se tega problema loti na napačnem koncu (kar je razumljivo, ker je privrženec »dohodka«). Predlaga namreč, naj bi vložena sredstva obrestovali po tekoči obrestni meri, iz tako obračunanih obresti pa bi se del lahko zajemal za financiranje nerazvitih področij, medtem ko bi bil preostali del akumulacija podjetja. Želi torej v bistvu zavarovati samo minimalno akumulacijo podjetij. Vprašati pa se moramo, ali je dovolj, če družba zavaruje samo minimalno akumulacijo? Mnenja sem, da ne, ker bi sčasoma večina gospodarskih organizacij dosegala samo to minimalno akumulacijo — drugo pa bi se prelivalo v osebne dohodke.

Razvoj narodnega gospodarstva v celoti najbolj označuje vrednost narodnega dohodka na prebivalca oziroma povečanje narodnega dohodka v določeni dobi v razmerju s številom prebivalstva, enako za kapitalistično kot za socialistično družbeno ureditev. Mislim, da tu ne more biti spora — razen če dr. Lipovec spet ne trdi, da se mora mera uspešnosti gospodarjenja v makroekonomskem smislu tudi spremeniti pri prehodu iz enega gospodarskega sistema v drugega — zaradi spremenjenih »dejavnikov mere«.

Zaradi vsega tega moram, žal, ugotoviti (mislim, da nisem edini oziroma prvi), da naša ekonomska znanost v dvajsetih letih ni mogla nesporno utemeljiti, kaj mora biti mera uspešnosti gospodarjenja v našem družbenoekonomskem sistemu. Zato pa seveda tudi ni zgradila socialistične ekonomske teorije, ki bi izhajala iz načela o racionalnem gospodarjenju z družbenimi sredstvi. Torej tudi o naši ekonomski znanosti najbrž ne moremo trditi, da je bila posebno uspešna.

⁹ Dr. Lipovec, »Prvi pogoj finančnih odločitev — ureditev akumuliranja«, »Naše gospodarstvo«, 6/1969, str. 335—338.

Kultura in politika

I

Malokatero besedo tako pogosto uporabljajo s tako majhno enoznačno natančnostjo kot besedo kultura. V najrazličnejših enciklopedijah ter drugih strokovnih in informativnih publikacijah je na stotine definicij za ta termin. Vendar pa je prav zaradi visokega statusa tega pojma pri ljudeh obče soglasje, kaj naj bi izražal. Nekulturno je sinonim za nizkotnost in človeško iztirjenost. To je tako vsesplošno prešlo v rabo kot zavest in kot norma vedenja, da ni naključje, da je slavní ideolog modernega barbarstva Goebels zelo znan po tem, da je baje izjavil, da takoj zgrabi za revolver, če sliši besedo kultura.

Čeprav vzbujajo politiki in politika pri prebivalstvu vedno sumničenja in odpor, se mi vendar zdi, da ne bi kazalo Goebelsove kritice jemati za izhodišče pri obravnavanju razmerij med pojmom, ki sta v naslovu tega razmišljanja. Čeprav se nobena politika ne odreka manipulaciji, še ne moremo trditi, da lahko vsako politiko enačimo z manipulacijo. Če bi bilo tako, potem bi lahko kaj hitro sklepali, da se da politično misel in prakso zreducirati na tehniko propagande in dominacije, kar je v očitnem nasprotju s kulturno dejavnostjo; s tem bi našo nalogo zelo poenostavili.

Med ovire na poti teoretične konfrontacije teh dveh pojmov spada okoliščina, da je politika, ki je osredotočena na tekoča dogajanja, nujno usmerjena k prihodnosti, medtem ko je kultura mnogo bolj navezana na tradicijo in preteklost. To pa zaradi tega, ker večji del kulture vsakega ljudstva ni plod takrat živečih, marveč prejšnjih generacij. Zato jo obravnavajo pretežno retrospektivne discipline, kot so: kulturna zgodovina, arheologija in antropologija, ki zaidejo ob objektivno znanstvenem zapisovanju in opisovanju vsega, kar se je zgodilo, zelo redko v neposredno konfrontacijo s politiko. Potemtakem ima večina definicij kulture statičen pomen. Posredujejo nam le presek časovnega kontinuuma ob obveznem naštevanju mnogoštevilnih plasti, tako da se znanstvena misel o kulturi skrči v predstavo

o »skladni celoti, ki zajema spoznavanje, verovanje, umetnost, običaje, navade in druge možnosti in dejavnosti, ki jih človek vsrkava kot član družbe« (Taylor). Kljub preciznosti in navidezni vseobsežnosti pa take definicije niso niti najmanj primerne za razumevanje družbenega napredka. Zato mnogo bolj ustreza, če kulturo opredelimo operacionalno in jo predstavimo kot *»celotnost hotenj in prizadevanj v sferi domišljije in mišljenja, s katerimi narod vrednoti in opravičuje svoj obstoj in napredek«* (Fanon). S tem pa že prehajamo na področje družbene dinamike in odpiramo možnost soočanj odnosov med kulturo in politiko.

Težava je tudi v tem, da ima lahko pojem narod, zlasti, če gre za sodobna dogajanja, različno vsebino, čeprav meri navidezno na isti objekt. Ta opomba je toliko bolj aktualna, ker se da z monopolistično uporabo vplivnih sredstev množičnih komunikacij zelo uspešno vzdrževati in krepiti iluzijo o enotni nacionalni kulturi tudi takrat, ko opozicijska gibanja že temeljito zanikujejo obstoječi sistem vrednotenja. Pri tem ne bi kazalo prezreti stare resnice, da koeksistirajo v vsakem narodu različne, včasih celo popolnoma nasprotne kulture. To je povsem naravna posledica razrednega boja, ki ni prenehal, se je pa v novjšem času v nekaterih pogledih tako modificiral, da spravlja v dvom nekatere poprej ustaljene nazore. Zaradi strukturalnih sprememb slabijo bistvena notranja nasprotja v okviru industrijsko najbolj razvitih držav; poleg tega se je ostrina razrednega boja premaknila na črto, ki loči razvite in nerazvite. Zato je seveda trditev, da obstaja v Nemčiji, Angliji, Franciji ali Združenih državah Amerike hkrati ob kulturi buržoazije tudi samostojna in v mnogih pogledih popolnoma drugačna kultura proletariata, mnogo manj prepričljiva, kot je bila v Marxovih in Leninovih analizah. V vseh teh deželah postaja zaradi pojemanja notranjega razrednega konflikta teza o eni sami nacionalni kulturi zdaj mnogo bolj realna in životvorna, kot pa je bila pred petdesetimi ali sto leti. Na drugi strani, v tako imenovanem tretjem svetu, je prišlo prav tako do ustreznih modifikacij. Najbolj očitna sprememba je v težnji, da se korenito pretrga z zahodno kulturno tradicijo ter se gradi na svojih lastnih temeljih. Brez dvoma igra pri tem zelo važno vlogo Kitajska, vendar pa vseh teženj ne moremo zaobjeti s »kulturno revolucijo«; da so vzroki mnogo globlji, v samem položaju nerazvitih dežel, v razmerah njihovega boja, dokazujejo med drugim tudi mnoga dela znamenitih kulturnih delavcev teh dežel, ki so nastala pred kitajsko kulturno revolucijo in po njej in ki imajo v tretjem svetu zelo velik vpliv. V teh delih obravnavajo nacionalno kulturo nerazvitih narodov kot sestavni, integralni del tamkajšnjega boja za svobodo. To je tisto, kar se je zgodilo v Jugoslaviji, v Alžiriji, na Kubi in se danes dogaja v Vietnamu. To so primeri, ko stopata kultura in politika v korak, kajti kulturna ustvarjalnost je izraz teženj in boja domala vsega naroda; in kar je treba še posebej poudariti: avtentična nacionalna zavest, ki raste iz boja za socialni napredek,

ne more biti nacionalizem. Kadar začne preraščati v nacionalizem, je to zanesljivo znamenje krize in propadanja revolucije. Seveda je popolnoma razumljivo, da se krepí tudi odpor proti tujim vplivom — in to ne le pri kolonialnih narodih, ki sicer ne morejo stopiti na svoje lastne noge, marveč je tako tudi pri manjših evropskih in ameriških narodih, ki so se razvili v naročju zahodne kulture. Gre za to, da je velik del tistega, kar danes prihaja pod naslovom kulture bodisi z Vzhoda ali Zahoda, pravo nasprotje boja, ki ga ti narodi bojujejo za nacionalno neodvisnost in družbeni napredek. To so produkti osvajalne politike velikih sistemov, ki jih ponujajo v ovitku tako imenovane množične kulture. Enkrat gre za dirigirano socrealistično proizvodnjo, drugikrat za komercializem močnega trga. Odpor proti tej diverziji ima nacionalno obeležje; saj je to najbolj zanesljiva, marsikdaj pa tudi edino možna pot. Seveda pa bi bilo usodno, če bi se zaradi skepse in negiranja avantgardnega in množičnega docela obrnili k preteklosti, h kulturni zapuščini. Tak preobrat bi bil docela napačen, saj bi zgubili živo zvezo s sedanjimi hotenji in prizadevanji ljudstva, brez tega pa ni kulturne ustvarjalnosti. Umetnost gleda naprej, v imenu boljše prihodnosti negira sedanjost.

Ko uvedemo termin »množična kultura«, prehajajo naša razmišljanja k bistveno drugačnim odnosom med kulturo in politiko. Ti dve ne stopata več vstric, ker se njuna cilja razhajata. Politika se iz integralnega dela ljudskega gibanja spreminja v zasebno, vladajočo sfero, ki kulturo zmaliči, njene institucije pa spreminja v aparat države. Takšna »kultura« je v sodobni družbi najmočnejši pripomoček za manipulacijo z množicami. To je hkrati zelo spretna manipulacija, saj nastopa v imenu množic in proti ločenim elitam. Prav zares se lahko vprašamo, ali smo degradirali Aishila, Beethovna, Gorkega in Krležo, ker smo jih izdali v ceneni milijonski nakladi in jim odprli pot v samopostrežbo in kuhinjo? Mar ni bolje, da so ta dela dostopna milijonom bralcev in poslušalcev, kot pa da so še naprej privilegij maloštevilne kulturne elite? Očitno je to res, vendar pa nastavlja to vprašanje past, ker sprejema oziroma pojmuje umetnost kot dekoracijo oziroma olepševanje in utrjevanje obstoječega. Mar Aishilov Prometej ni pravo nasprotje takega pojmovanja in ali ne velja to tudi za večino vseh velikih umetniških del? Ali ne bomo bliže resnici, če pravimo, da je umetnost veliko oporekanje, da je protest proti obstoječemu v imenu tega, kar naj bi bilo? Mar dela Gorkega in Krleže niso take težnje domišljije in spoznanja, ki so srkale moč iz stikov z ljudstvom in ki so z zanikanjem danega pripravljala generacije revolucionarjev?

Potemtakem se vprašujemo, kaj se dogaja z vrhunskimi dosežki kulture, ko postanejo predmet množične potrošnje. Če se bistveno spreminjata njihova funkcija in smisel, potem res lahko govorimo o njihovem ponižanju. Ker gre pri tem za redukcijo umetniških del na raven potrošnih dobrin, moramo v naše razglabljanje vpeljati raz-

loček med pojmom »kulturna dobrina« in »blago«. Blago je tisto, kar se kupuje in prodaja, kar se porablja, kar se vrednoti po menjalni vrednosti. Kulturna dobrina se ne porablja v tem smislu; ta dobrina namreč izraža bistvena, eksistencialna vprašanja ljudstva in dobe, kar se pa ne da meriti s količino denarja, ki ga odštejemo zanj na trgu. Kulturna dobrina človeka dviga, ga plemeniti, spodbuja k dejavnemu, ustvarjalnemu odnosu, medtem ko je blago potrošna odbrina, ki zadovoljuje le animalne potrebe. Resnične kulturne dobrine imajo trajno vrednost in če imajo v določenem okolju veliko spodbujevalno moč, je prav zaradi tega lahko njihova menjalna vrednost neznatna. Pesem ali umetniški esej o usodnih vprašanjih naroda, ki bi se upirala takrat veljavni usmerjenosti, prodreta dandanes mnogo težje do bralcev kot nekdanj. Prav zaradi tega beže avantgardne gledališke skupine, ki hočejo vzpostaviti razpon med »tem, kar je« in »onim, kar naj bi bilo«, iz gledaliških hiš in ustvarjajo posebne odre v študentskih in bohemskih središčih. Zlivajo se v obči tok upora in protesta, iz katerega nastaja tako imenovana podzemeljska kultura (underground culture). Ta kultura pa ni le izraz teženj siromašnih, marginalnih slojev v metropolah, ki bi hoteli navezati stike z revolucijo v kolonijah, marveč so del globljega, obče človeškega odpora proti aroganci tehnološkega racionalizma, ki — s tem da postavlja človeka v vprego tehničnega napredka — uveljavlja in opravičuje politiko močnih vojaško-industrijskih središč. To, kar v Ameriki označujejo s terminom establishment (pomeni pa stapljanje kulturnih ustanov z organi oblasti), ni le predmet kritik na Zahodu. Tudi v Sovjetski zvezi, kjer zelo spodbujajo tehnični napredek, hkrati pa ohranjajo obstoječe družbene odnose, je spopad med kulturo in politiko neizbežen. Pretenzija politike, da si v takih razmerah prisvaja kot zgodovinsko poslanstvo pravico ukazovati in usmerjati na vseh področjih, je pravi anahronizem; ohranja se le zaradi monopolizma v tolmačenju smisla tistih idej, ki so zrasle iz zmagovitega revolucionarnega prevrata in ki imajo še vedno veliko vplivno moč. Vsak odklon ali odpor, ki ga pokaže ljudstvo v hotenju, da bi kritično ocenilo prehojeno pot in v novih razmerah našlo svojo bitnost, je kaj kmalu podvržen močnim duhovnim in materialnim pritiskom, kakršne so doživljali heretiki za časa absolutne prevlade Cerkve. Vendar pa je ta odpor tako močan, da se ga ne da kratko malo zadušiti; možno ga je le osamiti in potem vegetira v rezervatih, kakršni so tako na Vzhodu kot na Zahodu. Ni naključje, da ima pesništvo Ginsberga in Ferlinghettija notranje intimne stične točke s pesništvom Jevtušenka in Voznesenskega. To, čemur pravijo na Zahodu underground, ima na Vzhodu svoj par v neformalnih skupinah, v katerih krožijo rokopisna dela, ki ne najdejo poti v močno mrežo množičnih občil. Smo torej priče očitnega paradoksa, da v času fenomenalne reprodukcije in difuzije, v kateri so obilno vključene kulturne stvaritve velikih mojstrov preteklosti, ostajajo izvirna sodobna umetniška dela izobčenci. S tem se samo potrjuje Webrova

misel, da je največja umetnost moderne družbe intimna, ne pa monumentalna. Ustvarjalni zanos, ki je nekdanj preveval cele skupnosti, utripa zdaj v majhnih, intimnih krogih, v osebnih človeških situacijah, v pianissimu. To, kar je neposredno, živo in neponovljivo, se izmika okorelim pravilom standardne birokratske procedure. Poleg tega je bistveni notranji impulz te umetnosti kritično transcendiranje obstoječega in je zato ni moč uporabiti za olepševanje in obrambo.

Iz zgornjih razmišljanj torej lahko sklenemo, da je politika najmočnejših etabliranih sistemov v nasprotju z avtentično kulturno ustvarjalnostjo. Ta politika doživlja vse močnejši odpor kultur malih narodov, ki v boju proti hegemoniji velikih centrov nujno krepe prvine nacionalne samobitnosti; po drugi strani pa se spopada ta politika z izzivi nekonformističnih skupin iz vrst inteligence in mladine. Da bi zlomila te proteste, se politika tudi dandanes ni odrekla uporabe grobega fizičnega nasilja. Glede na hitri razvoj sredstev množičnega vplivanja lahko seveda fizično nasilje vse bolj nadomešča z duhovnim nasiljem; vse bolj izrablja tako imenovane manipulativne tehnike, s tem pa je njen položaj v odnosu do opozicije čedalje močnejši. Mass media so glavni vzvod, s katerim družbeno zavest usklajujejo s tekočo politiko in proklamiranimi cilji. Resničnost te trditve potrjuje tudi primer nedavne okupacije Češkoslovaške, pri kateri je bilo prav obvladovanje sredstev množičnih komunikacij ena najbolj kritičnih točk. Prvi ukrepi francoskih oblasti po velikih študentskih nemirih so se prav tako nanašali na personalne spremembe v sistemu množičnih občil.

Poleg fašistične manipulacije, ki prevladuje v odnosih do vietnamskega in drugih kolonialnih narodov, moramo omeniti tudi stalinistično in tržno manipulacijo. Prva je del vseobsegajočega sistema, v katerem sta osebnost in svoboda posameznika skoraj popolnoma zanemarjeni. Notranjega zoperstavljanja taki manipulaciji skoraj ni bilo — deloma zato ne, ker je zrasla iz temeljev revolucionarnega prevrata, deloma pa ne zaradi revščine ljudstva, ki ob težnji po zadovoljevanju elementarnih materialnih potreb ni glasneje izražalo še drugačnih aspiracij. Toda zaradi ekonomskega in kulturnega napredka se razmere spreminjajo. Na dan prihajajo želje, ki so bile doslej latentne in pridušene. Ta pojav je najprej opaziti med kulturnimi delavci, le da nima pomembnejšega učinka na splošne razmere v družbi, dokler ta proces ne zajame še drugih slojev. Zato je intervencija oblasti sprva omejena predvsem na administrativno ukrepanje. Ko pa bo ta proces zajel širše sloje, se bo sistem moral spremeniti, bržkone tako, da bo pojemala moč centra ideološkega pritiska ter se iskala notranja manipulacijska opora v interesih posameznih plasti prebivalstva.

Tržna manipulacija je v primerjavi s stalinistično precej bolj zapletena in subtilna. Stalinistična je odkrita in groba, prilagojena zadovoljevanju nekaterih elementarnih potreb, sicer pa za dušenje uporov uporablja vsa sredstva nasilja. Toda tudi za trg ne moremo

reči, da je nevtralen, čeprav se tako zdi. Trg namreč neprestano reproducira in razširja blaginjo nekaterih na račun revščine drugih. V tem uspeva, vsaj v okviru sistema, s spretnim uporabljanjem manipulativnih sredstev; prav zato posveča tolikšno pozornost delovanju množičnega tiska, radia in televizije. To je pogojeno z notranjo dinamiko sistema, v katerem je neprestano večanje potrošnje glavni pogoj za rast in ekspanzijo proizvodnje. V takih razmerah je poglobljena naloga mass media skržena na komercialno reklamo, ki ohranja obstoječe strasti množic potrošnikov in spodbuja k novim.

Za razumevanje notranjega mehanizma tržne manipulacije je važno, da razlikujemo med *nagonom* in *vrednoto*. Poleg primarnih potreb, tj.: hrane, pijače, seksa, ki so logična posledica kemične strukture telesa, so še sekundarne želje, kot so: tekmovanje, uspešnost in ekspanzivnost. Ob sli po potrošnih dobrinah pa obstaja še tisto, čemur pravimo vrednota; sem prištevamo take lastnosti, kot so humanost, poštenje, pravičnost, plemenitost, človeško življenje. Nagoni so slepo usmerjeni h goli rasti in destruktiji, medtem ko teže vrednote v nasprotno smer. Tržni mehanizem se opira na nagone — ne le na tiste, ki so dani od narave, marveč tudi na nagone, ki jih sam neprestano ustvarja. Razvija na primer tako imenovano *tehnološko lakoto*, ki se izraža v težnji k neprestani ekspanziji proizvodnje in potrošnje. Ta nagon spreminja neprenehno dviganje materialnega standarda v smisel samouresničevanja človeka in postaja s tem močan vzvod gospodarske rasti. V to zvrst štejemo tudi izrabljanje drugih nagonov. Tako poznamo na primer cele industrijske veje, katerih proizvodnja temelji na zadovoljevanju seksualnih nagonov. To seveda ni brez posledic, zlasti kar zadeva položaj žene. Seveda za tistega, ki sodi, da je resnično samo to, kar pelje k uspehu oziroma kar pomaga razpečavati blago, to ni degradacija. Da ženska izgublja sramežljivost, da se njena najbolj intimna zasebnost komercializira, tega ne gre ocenjevati negativno, če pospešuje ekspanzijo proizvodnje. Podobno je s posledicami, ki jih povzroča množično izdajanje stripov, šund literature in kriminalnih filmov. Tovrstna proizvodnja izrablja žejo otrok in mladine po senzacionalnem in avanturističnem. Enake metode uporablja tržna manipulacija tudi v primerih, ko gre za človekovo željo po varnosti, za strah pred sovražnikom itd. Vse te človeške vzgibe spreminja v denar, kar omogoča večjo zaposlitev in proizvodnjo.

Združene države Amerike, ki najbolj uporabljajo tržni mehanizem, so najbolj značilen primer proizvodne učinkovitosti. Ta primer pa prav tako poučno ponazarja, do kako drastičnih posledic pride, če se v *družbi bistveno prevegne razmerje med vrednotami in nagoni v korist zadnjih*. Pri tem nimamo v mislih le agresivne, imperialistične vojne, temveč tudi degradacijo notranjih, temeljnih kulturnih vrednot. Sicer se pa oba pojava medsebojno pogojujeta. To najbolj občuti mladina, ki še ni pritegnjena v ritem tržnega gospodarstva. Mladina vse bolj spoznava da so stvari, kot so: lepota, humanost,

človeško dostojanstvo, docela zunaj sistema, v katerem živi. Mladim ljudem je tudi vse bolj jasno, da morajo puščati te stvari v nemar, če se hočejo po končanem študiju uspešno vključiti v življenje. V tem moramo iskati vzroke za nihanja in upore, ki smo jim v zadnjem času priča. Bohemi, beatniki, beatlesi, Bob Dylon, Joan Beaz in stotine in tisoče drugih — ki so že tu in ki še pridejo — vsi ti protestirajo proti degradaciji človeškega, ki jo prinaša tržni mehanizem na področje kulture, ter s tem na svoj način nadaljujejo tisto, kar sta v preteklem stoletju najbolj uspešno delala Honoré de Balzac in Karl Marx. To niso modni, nepomembni pojavi, marveč upor proti resnični omejenosti sistema; to najbolj dokazujejo tudi surovi pogromi na mladino, ki jih v novem času prirejajo organizirane sile reda. Svežemu izrazu imaginacije in subtilnosti, ki sta obliki kritike in revolta, postavlja nasproti pornografijo in lahko literaturo, ki je prepojena z agresijo in nasiljem; tu ne gre več samo za dobiček, marveč tudi za zavarovanje obstoječega sistema distribucije moči; le tako lahko sistem ustvarja in izvaja nad prebivalstvom psihološko in moralno represijo.

II

Zdaj lahko operacionalni opredelitvi kulture, ki smo jo označili kot prizadevanje na področju domišljije in spoznanja, s katerim ljudstvo ocenjuje svoj obstoj in napredek, dodamo še vrednostno orientacijo kot bistveno vsebino vsake kulture. Ta vsebina praviloma prežema vse oblike družbenega usmerjanja, zlasti pa tiste oblike, ki rabijo za socializacijo mladega naraščaja. Medtem ko je vrednostna orientacija spodbudna za veliko večino prebivalstva, ima vladajoča ideologija funkcijo bolj ali manj realnega programa razvoja družbe. Toda kadar pride do neskladja med programiranimi družbenimi cilji in možnostjo uresničevanja teh ciljev, ko postaja vrednostna orientacija za velik del prebivalstva iluzorna, tedaj sprejme vladajoča ideologija vlogo umetne megle, brez katere niso možna spretna politična manipulativna manevriranja. Meščanski razred je v spopadu s fevdalizmom razglašal svobodo in enakost za temelj pridobitniške etike oziroma tržnega mehanizma. S tem je razgibal velikanske sile in napravil fenomenalen napredek. Kakor hitro pa se je izkazala proklamirana vrednostna orientacija za industrijski proletarijat kot čista utvara, je prišlo takoj do krize, iz katere je nastajal nov sistem vrednot. Proletarska vrednostna orientacija mnogo temeljiteje ogroža dotedanjo, ker postavlja na rešeto vse razrede in tudi svoj razred kot nosilca nove usmeritve; s tem gradi ideologijo, ki od takrat, ko postane integralni del zavesti milijonov izkoriščanih, že pol stoletja iz temeljev pretresa svet. Pa vendar je tudi ta ideologija zabredla v krizo, ki dokazuje, da za veliko idejo ni nič bolj nevarnega, kot če se neustrezno institucionalizira. Očitni dokaz za tako stanje je degradacija proletarske ideologije. Tehnični

napredek se loči od socialnega napredka, pri čemer je zadnji zapostavljen. S tem je zamegljeno dejstvo, da za prehod k novi vrednostni orientaciji ni potrebno le ustvarjanje tehnološke in materialne baze, marveč predvsem *nov način* ustvarjanja te baze. Če tega ni, se kot nadomestki kulture vrivajo sredstva ekspanzije sistema, nastaja prostor za delovanje tistih sil, ki skušajo ustoličiti tehnični napredek kot instrument nadvlade. Z drugimi besedami povedano, med kulturo in politiko nastaja prepad in zato morajo v ideologiji prevladati elementi manipulacije.

Eden izmed teh elementov, ki je zelo pogosto v rabi, je ustvarjanje lažnih dilem. To je črno-bela tehnika izključevanja tretje možnosti — deluje pa tako, da se vsakogar, ki podvomi v boga, takoj porine v naročje hudiča. V praksi se kaže kot politikantska ideologizacija problemov. Tisti, ki ne soglaša z okupacijo Češkoslovaške, sodi po tej logiki med zagovornike zahodnega imperializma, kdor pa opozarja na škodljive posledice blagovno denarnih odnosov v socializmu, bo verjetno prištet med staliniste. Težnja za pravično razdelitev dohodka bo lahko označena za nacionalizem, prav tako kot lahko dobi distanciranje od dejanskega nacionalizma etiketo birokratskega unitarizma.

V problematiki, ki jo obravnavamo, se kaže ta lažna dilema v trditvi, da je treba izbirati le med tehnokratsko, in stalinistično potjo. Z drugimi besedami pomeni to, da je v sedanjih razmerah tehnični napredek mogoč le kot instrument dominacije. S tem je jasno povedano, da bo praksa samoupravnosti, ki bo poskušala postaviti tehnični napredek v službo osvoboditve, vedno pod pritiski z ene in druge strani. To je zelo precizno ugotovil Tito, ko je pred kratkim govoril o tendencah glede uporabe amandmaja XV. Poudaril je, da »upravičujejo poskuse tehnokratske orientacije s tem, da je treba najprej zgraditi močno in moderno gospodarstvo, pa čeprav za ceno stagnacije delavskega samoupravljanja«. V zvezi s tem je še dejal, »da smo skladno z resničnim demokratizmom in avtentičnostjo naše revolucije že zdavnaj zavrgli Stalinovo tezo, da je treba najprej rešiti problem materialnega razvoja in da pridejo šele potem na vrsto vprašanja socialističnih odnosov«.¹

Naša samoupravna usmeritev, ki se razvija v spopadu s stalinizmom, uveljavlja in pogloblja revolucionarno vrednostno orientacijo. Opira se na pobudništvo in ustvarjalnost širokih slojev; med drugim je tudi zaradi tega — ob jasno proklamiranem načelu svobode umetniške in znanstvene ustvarjalnosti — prišlo zelo hitro do oživljanja kulturnih dejavnosti. Spet je nastopilo obdobje skladnega sodelovanja med kulturo in politiko, ki je trajalo vse dotlej, dokler vrednostna orientacija ni prišla pod pritiske z drugih strani. Ob tem naj takoj poudarimo, da bi glede na raven razvitosti države, ki šele prehaja v industrijsko razdobje, dosledno vpeljan tržni mehanizem, ki bi te-

¹ »Politika« 1. decembra 1969, str. 2.

meljil na načelu nagrajevanja po delu (seveda ob nujnih racionalnih korekcijah), ne povzročal močnejših socialnih protestov, pa četudi bi ustvarjal diferenciacijo. Napredovanja si namreč ni mogoče predstavljati kot enakomerno premikanje na vsej črti, marveč vedno kot ustvarjanje prodorov in zavzemanje ključnih točk. To je v naravi stvari same in večina to sprejema. Toda če se dogaja, kar velja tudi za nas, da gredo posamezniki ali cele skupine, ki so docela zunaj tržnega mehanizma ali pa imajo v njem najbolj ugodne položaje, brezobzirno naprej, da opuščajo sleherno disciplino in pravila, ki naj bi veljala za vse druge, je protest nujen. To ni naravna diferenciacija, namreč, da bi imeli več tisti, ki tudi več in bolj delajo, marveč bogatí zaradi izjemnega položaja v sistemu delitve dela in delitve moči. Najgloblji smisel lanskoletnega gibanja študentov je v tem, da je nedvomno, čeprav ne dovolj zavestno, opozoril na kritično ločenost oblasti od ljudstva v navedenem smislu. Lahko opozorimo, da stopnja tega odmika še zdaleč ni tako velika kot v nekaterih drugih državah, v katerih ni bilo demonstracij. Res pa je tudi, da ima vsaka država in vsak sistem svoje lastne pogoje in meje.

Ali iz povedanega sledi, da je blagovno-denarni mehanizem nekaj nevtralnega, kar potemtakem ni lastno kapitalizmu, marveč se ga da skladno vpeljati v socialistično vrednostno orientacijo? Tisti, ki sodijo, da na takó zastavljeno vprašanje lahko brez omahovanja odgovorimo pritrdilno, ne kažejo vneme za temeljitejše razglabljanje o tem problemu, ki je tako zapleten in pomemben, da nanj ni mogoče temeljiteje odgovoriti v okviru naših razmišljanj. Poudariti hočem le to, kar izhaja tudi iz gornjih analiz, da virov konfliktnih situacij, do katerih prihaja v naši družbi, ne smemo iskati predvsem v delovanju tržnega mehanizma, marveč v dinamiki močno zakoreninjenih interesov, ki ta mehanizem ne spoštujejo, vendar pa ga spretno in brezobzirno izkoriščajo. V potrditev tega bi lahko navedli mnenja nekaterih naših znanih ekonomistov, ki menijo, da so vzroki za inflacijska gibanja, pred katerimi smo zdaj, predvsem v ravnanju omenjenih skupin.

Kar pa zadeva trg sam in kar je v neposredni zvezi z obravnavano snovjo, je problem, da trg s svojo lastno notranjo logiko nujno proizvaja določene oblike vedenja, ki so v bistvenih točkah pravo nasprotje našega institucionaliziranega sistema vrednot. Če ne upoštevamo mnogih drugih okoliščin, bo zadoščalo dejstvo, da sta v razmerah svobodnega delovanja trga nezaposlenost in siromaštvo dela prebivalstva popolnoma normalen pojav. Trg je na strani zvitih in uspešnih, neuspeh pa je problem vsakega posameznika. Če to upoštevamo, je več kot očitno, da je tak način vedenja v nasprotju z Marxovo egalitarno ideologijo o varstvu siromašnih in zatiranih. Prav zaradi tega pri nas že odkrito govore, da je taka vrednostna orientacija glavna ovira za hitrejši industrijski napredek, katere pa, kot kaže, ni mogoče odpraviti, ne da bi hkrati spravili v nevarnost celoten sistem samoupravljanja. To vsaj lahko sklepamo iz nedav-

nega odkritega spopada tehnokratske orientacije s stališči najbolj odgovornih političnih voditeljev.

Druga zadeva, ki povzroča v naših razmerah sumničenje in odpor proti tehnokratsko-managerskim prizadevanjem, da bi postali njihovi nazori v politiki države odločujoči, pa je način, kako obravnavajo področje kulture. V tem pogledu se, kot so pokazale dosedanje izkušnje, naši domači zagovorniki neomejene svobode trga prav v ničemer ne razlikujejo od tujih vzornikov, morda jih celo prekašajo; to ni presenetljivo, če vemo, da izražajo težnje našega srednjega razreda, ki je zelo mlad, ki bi pa hotel dohiteti potrošniške standarde svojih zahodnih vzornikov. Z vsemi silami si prizadevajo, da bi razširili blagovne oblike stvari in ljudi na vso družbo v vseh njenih razsežnostih. Njihov etos in stil dominirata na področju kulturnega posredništva, vrivata se med ustvarjalce in potrošnike, prek množičnih komunikacij pa vsiljujejo svoja pravila igre tako prvim kot drugim. Lovci na dobičke se usmerjajo predvsem na animalno potrošniško slo. So odločno proti obdavčevanju in cenzuri šunda, ker bi to, kot pravijo, škodovalo okusu in izbiri široke publike. Medtem ko se z bučno reklamo množično natiskuje cenena, večidel tuja kriminalna in pornografska literatura, mnogi znani domači pisci le s težavo najdejo založnika, ča pa ga že najdejo, ne vedo, ali bodo dobili honorar.²

Če vprašate založnike, zakaj je tako, bodo verjetno odgovorili, da morejo tiskati samo tisto, kar se prodaja. Gotovo je to le polovična resnica, kajti dobro vemo, da so potrebe potrošnikov dejavnik, s katerim manipulirajo tako v tržnih kot v etatističnih razmerah. Tudi argument o nujnosti gospodarske rasti na tem mestu ni vedno prepričljiv. To, da je trg zares potreben, ni nobenega dvoma, vendar pa iz tega ne sledi, da je načelo pritekanja dobička osnovno merilo, ki mora povsod obveljati, na vseh področjih, celo za ceno splošne degradacije osebnosti in spodkopavanja nacionalne kulture.

Razlage za dejstvo, da je vpliv stalinistične ideologije pri nas med kulturnimi delavci zelo šibak, lahko iščemo predvsem v okolnosti, kar je menda samo po sebi razumljivo, da je svoboda nujen pogoj za umetniško in znanstveno delo, stalinizem pa to odkrito zanikuje. Toda trditev, da tudi blagovno-denarni odnosi duše avtentično kulturno ustvarjalnost, na prvi pogled ni prepričljiva. Govorjenje o »svobodni izbiri« in »enakih možnostih« megli položaj, tako da ni popolnoma jasno, ali tudi tu niso možne alternative, ampak da gre za obrambo povsem določenega družbenega odnosa.

Upamo, da je to razglabljanje vsaj nekoliko razjasnilo elemente mistifikacije, in sodimo, da ne bi smeli zaradi nekaterih pragmatških

* V okviru »Razlogove« knjižnice v Zagrebu je bilo po dokaj enotni sodbi natisnjenih v nekaj zadnjih letih relativno največ kvalitetnih domačih del. Vse te knjige so natisnjene brezplačno, se pravi, avtorji niso dobili niti dinarja honorarja. To se dogaja v mestu, v katerem deluje močna »Vjesnikova« založniška hiša, ki je v istem času natisnila in razpečala na vagone šunda.

ciljev zlahka preko Marxovega temeljnega opozorila, da so blaga »formule, ki jim je že na čelu zapisano, da pripadajo družbeni formaciji, v kateri produkcijski proces vlada nad človekom, človek pa še ne obvladuje produkcijskega procesa«. ³ Če torej samoupravljanja ne pojmuje kot ideološke manipulativne komponente, ki nam omogoča vključevanje v mednarodno delitev dela ob ohranjanju obstoječega sistema distribucije moči, če je za nas resnična človeška perspektiva, ki nujno prebija meje meščanskega sveta in po kateri ima naša dežela v svetu zgodovinsko vlogo, potem bi morali med drugim končno spoznati vsaj to, da načelo dobička ne more biti usmerjevalec naših kulturno-prosvetnih ambicij. Če tega ne moremo ali nočemo, potem je naša dolžnost, da opravimo temeljito revalorizacijo obstoječega oficialnega sistema vrednot, kar seveda tudi pomeni, da se moramo znebiti utvar o naši zgodovinski vlogi.

³ Karl Marx, »Kapitale«, I, str. 94, Cankarjeva založba 1961.

Pet vprašanj družbenopolitičnega sistema

Zadnji čas je čedalje pogostejše slišati glasove o tem, da bi bilo treba proučevati aktualna vprašanja političnega sistema. Menim, da je na ta prizadevanja treba gledati z dveh aspektov. Najprej gre za vsebinski aspekt, in sicer za to, kateri je tisti sklop vprašanj, ki so aktualna v sedanjem trenutku in ki bi jih bilo treba preučiti. Drugo pa je potem, kako se jih lotiti. Če se oprimo metode negativne opredelitve, se verjetno vsi bolj ali manj strinjamo, da bi se morali izogibati apriorističnega in »reorganizacijskega« pristopa. Zanj je značilno, da so se njegovi nosilci apriori odločili nekaj reorganizirati. Zato že vnaprej vedo, kaj je treba spremeniti. »Preučiti« jim pomeni pravzaprav »spremeniti«, pri čemer gre običajno vse z veliko naglico: ni časa za analize, ni časa, da bi tehtali posledice sprememb itd. Določene reorganizacijske težnje spremlja iluzija, da je z reorganizacijo moči odpraviti vzroke vsebinskih težav pri delovanju posameznih institucij političnega sistema. Zato bi morali biti vztrajnejši pri uresničevanju sistema, namesto da se že ob manjših težavah lotevamo (totalnih) reorganizacij.

Stabilnost in organska graditev sistema

Menim torej, da je eno izmed aktualnih načelnih vprašanj političnega sistema potreba po njegovi relativni stabilnosti in organski graditvi. Žal so iz bližnje preteklosti znani primeri, ko smo se sprememb lotevali dokaj improvizirano. To se kaže tudi v zakonodaji. Neštete, druga drugi sledeče spremembe zakonskih predpisov nedvomno kažejo na eno pglavitnih slabosti zakonodajnega procesa, namreč na nezadostne in neustrezne priprave pred sprejemom zakonov in na to, da ni bilo poprej izdelanih potrebnih analiz, ki bi opozorile na možne posledice (politične, ekonomske), ki jih bo imel zakon v praksi.

Ob tem je gotovo poučna skušnja s postopkom sprejemanja in uresničevanja 15. ustavnega amandmaja k ustavi SFRJ. Če pustimo ob strani utemeljenost sprememb, ki so vsebina tega amandmaja, je

gotovo vprašljivo, po kakšnem postopku, na temelju kakšnih priprav je bil le-ta sprejet. Značilno je, na primer, da so se šele do brega tri četrt leta potem, ko je bil amandma sprejet, razživele vsebinske razprave o njem: kakšno prakso je sprožil, kakšne rešitve so na njegovi podlagi vnašali v statute delovnih organizacij itd. Pri tem zlasti sindikati opozarjajo, da so mnoge teh razrešitev v bistvu protisamoupravne, ker omejujejo samoupravne pravice delovnih kolektivov in dajejo ponekod oblast v roke ozkim skupinam vodilnih ljudi, da odpravljajo reelekcijo za vodilna delovna mesta, da nesorazmerno podaljšujejo mandatno dobo članov delavskih svetov itd. Da so se te razprave pojavile tako intenzivno ter v takšnem obsegu, da so vanje vključeni vsi družbeno-politični organizmi v državi šele tako pozno, je brez dvoma eden izmed pglavitnih razlogov v prehitrem in premalo pripravljenem postopku sprejemanja 15. ustavnega amandmaja. Vse te pojave oziroma statutarne razrešitve je bilo namreč mogoče predvideti, še preden je bil predlagan sprejem amandmaja, zlasti ker so bili razvidni iz predlogov, ki so bili javno obravnavani (in publicirani) na različnih strokovnih posvetovanjih. Žal pa niti v skupščini niti zunaj nje pred sprejemom 15. amandmaja ni bila izdelana ustrezna pravna in družbeno-politična analiza, ki bi opozorila, *kakšne možne pojave in razrešitve amandma sprošča, katere od njih so politično in pravno sprejemljive in katere niso, ter kakšno pravno in družbeno-politično akcijo bo treba sprožiti, da bo dosežen smisel 15. amandmaja.* (V zvezni skupščini sedaj pripravljajo nek dokument v zvezi z uresničevanjem amandmaja in ga bodo verjetno sprejeli v maju.)

Če amandma ne bi bil sprejet tako na hitro — pri čemer je tudi pravno tehnično nedognan — in bi bile v skupščini izdelane potrebne analize o mogočih posledicah, ki bi jih utegnil amandma glede na prej veljavno ureditev sprožiti, bi njegov smisel lahko uresničili veliko bolj tvorno, ustvarjalno, ker bi se mogočim deviacijam lahko vnaprej izognili (kajti bilo bi jih mogoče predvideti in se pred nekaterimi izmed njih zavarovati) in bi se lahko posvetili graditvi pozitivnega. Namesto tega pa je bila razprava o amandmaju več mesecev prežeta zgolj z opozarjanjem na ekscese, tako da je to včasih že dajalo vtis, kot da zvonimo plat zvona pred nevarnostjo, ki je spričo 15. amandmaja nastala za sistem samoupravljanja. Ob tem je bilo bore malo časa in prostora za *afirmativni pristop*, za popularizacijo pozitivnega, za graditev, ne pa za rušenje. Zato so v marsikateri delovni organizaciji izgubili kompas: vse, kar je v zvezi s 15. amandmajem, se jim ne zdi povsem sigurno, o vsem dvomijo in čakajo na recepte in stališča političnih forumov. Ustvarjena je torej določena pasivizacija organov v delovnih organizacijah. Razen tega so pavšalni napadi na strokovne oz. vodilne delavce, češ da so nosilci reakcionarnih, protisamoupravnih razrešitev v statutih, popolnoma destimulirali in pasivizirali del strokovnega kadra.

Katera so še druga aktualna vprašanja političnega sistema, ki v sedanjem trenutku zaslužijo našo splošno pozornost, seveda ni nesporno. Družbena praksa bližnje preteklosti je postavila v ospredje različne probleme: bodisi tako, da opominja na negativne izkušnje in kliče po spremembi, bodisi da išče vzpodbud in poti za nadaljnji razvoj. Seveda so mogoča različna mnenja, na katerih problemih je težišče in katerim je zato treba dati prednost. Nedvomno bi šele javna razprava lahko pokazala tista vprašanja, ki so s stališča večine (prizadeti in zainteresirani) potrebna takojšnje obravnave. Takšno verifikiranje problemov bi bilo koristno predvsem zato, da ne bi postavljali na dnevni red kabinetsko skonstruiranih problemov in potem tudi za vsako ceno forsirali spremembe.

»Ustavna koncepcija« občine

Zadnje čase se čedalje pogosteje govori o občini oziroma o tako imenovani »ustavni koncepciji« občine. S tem v zvezi je mogoče zaslediti troje mnenj. Prva ugotovitev — večji del je nihče ne zanika — je, da se ustavna koncepcija občine ne uresničuje ali pa da se uresničuje prepočasi. Drugo mnenje — zoper katerega je precej ugovorov — je, da je ustavna koncepcija občine zastavljena premalo realistično, da ni uresničljiva oz. da ostaja ob nekaterih vidikih družbenega razvoja uresničljiva vedno manj. Zaslediti pa je tudi tretje mnenje, ki se zastavlja kot vprašanje: ali je občina v resnici tista temeljna skupnost, v kateri potekajo vsa pomembnejša razmerja, ali pa ni to morda republika?

Ker se dostikrat dogaja, da ljudje pod enakimi pojmi mislijo na različne stvari, bi verjetno kazalo preveriti, ali gre vedno za enako vsebino pojma, ko se govori o ustavni koncepciji občine, ko se govori o neuresničevanju, o neizvedljivosti te koncepcije, ali pa o tem, da ni občina, ampak republika to, kar naj bi bila občina.

V ustavi je občina označena kot temeljna družbeno-politična skupnost na dva načina: s tem, da so konkretno navedene njene funkcije in s klavzulo domneve pristojnosti v njeno korist, kar pomeni, da se v njej uresničujejo vse funkcije družbene skupnosti razen tistih, ki so v ustavi določene kot pristojnost republike in federacije.

Po ustavi (člen 96 ustave SFRJ) se v občini med drugim: zagotavljajo materialni in drugi pogoji za delo ljudi in za razvoj produkcijskih sil; se usmerja in usklajuje razvoj gospodarstva in družbenih služb; se določajo in razporejajo sredstva za občinske potrebe; ustvarjajo pogoji za zadovoljevanje materialnih, socialnih, kulturnih in drugih skupnih potreb občanov; se posamični in skupni interesi spravljajo v sklad s splošnimi interesi itd. Občina je po svojih ustavnih funkcijah temeljna skupnost v pomenu komune. V njej naj bi se razen funkcij oblasti uresničevale vse socialno-ekonomske funkcije, ki zadevajo življenje oz. interese občanov.

Naj gre za mnenje, da ustavne koncepcije občine ne uresničujemo oz. za mnenje, da jo uresničujemo prepočasi, ali pa za dramatično vprašanje, če je ta koncepcija v celoti sploh uresničljiva — v vsakem primeru je treba *ugotoviti vzroke* prvega oziroma drugega in sprejeti politično odločitev — ali pri dosedanjem konceptu nepopustljivo vztrajati ali pa ga dopolniti.

Ob analizi dejanskih družbenih procesov v občini gotovo ne bo mogoče prezreti določenih sprememb pri uresničevanju funkcij občine (na primer zaradi čedalje večjega osamosvajanja delovnih organizacij, zlasti gospodarskih, zaradi nastajanja regionalnih samoupravnih oziroma interesnih skupnosti), na drugi strani pa določenih težav v odnosih med občinsko skupščino in delovnimi organizacijami.

Preučiti kaže, kako se v občini uresničujeta njeni prvi dve omejeni funkciji, po katerih se v občini zagotavljajo materialni pogoji za delo ljudi in za razvoj proizvodjalnih sil ter se usmerja in usklajuje razvoj gospodarstva in družbenih služb. Kar se tiče gospodarstva, je treba upoštevati zlasti tri elemente:

1. ustavno zagotovljena samostojnost in samoupravnost pri upravljanju delovnih organizacij, pri čemer se šteje za protiustaven vsak akt, s katerim bi kršili ustavno določene pravice delovnih ljudi v delovnih organizacijah; 2. dejstvo, da gospodarske organizacije poslujejo v razmerah blagovno-tržnega gospodarstva in da same jamčijo za svoje obveznosti z vsemi sredstvi, s katerimi upravljajo (da torej lahko pridejo v stečaj) in 3. da poslovanje in povezovanje gospodarskih organizacij v razmerah blagovno-tržnega gospodarstva ne priznava občinskih meja — celo ne republiških in državnih, ampak postajajo baza tega povezovanja mednarodne regionalne gospodarske skupnosti oz. svetovni trg. Kakšna je realna pozicija, recimo, občinske skupščine in njenih organov v odnosu do delovnih organizacij, ki obvladujejo večji del trga v republiki oziroma državi in so s kooperacijskimi pogodbami povezane celo s tujimi podjetji? Kako naj občinska skupščina pod takšnimi pogoji usmerja gospodarstvo?

Iz prakse dela občinskih skupščin je slišati čedalje več mnenj, da vpliv družbe na poslovanje delovnih organizacij ni ustrezen, pri čemer opozarjajo na poseben paradoks: delovne organizacije poznajo občino predvsem takrat, ko imajo finančne težave, oziroma takrat, ko jih je treba sanirati (znani so primeri, ko so šli delavci ob prekinitvah dela s transparenti pred občino zahtevati, naj uredi probleme v njihovi organizaciji). Pravijo: občina torej lahko nastopi takrat, ko je že prepozno.

Nekatere občinske skupščine poskušajo usmerjati razvoj gospodarstva tako, da postavljajo različne zamisli integracij (in dezintegracij) delovnih organizacij. Eden takšnih poskusov »usmerjanja« razvoja gospodarstva so tako imenovane »horizontalne« integracije: v občinskem merilu naj bi se združila vsa podjetja iste stroke ali pa sorodnih strok. Želja je, dobiti ekonomsko močno občinsko podjetje

(kombinat), nad katerim naj bi občinska skupščina dobila ustrezen vpliv (tudi s kombinacijami personalnih povezav ipd.). Horizontalna integracija na ravni občine se pojavlja kot antiteza »vertikalni« integraciji, to je takšni, ko se posamezna podjetja povezujejo s podjetji v drugih občinah oz. republikah zaradi potreb sodobne poslovne politike. S horizontalnimi integracijami občinska skupščina sicer izvaja ustavno funkcijo usmerjanja razvoja gospodarstva, objektivno pa to verjetno zavira razvoj gospodarstva, ker partikularni interes, izražen v različnih kadrovskih in finančnih kombinacijah, dejansko onemogoča organsko in na poslovnih interesih utemeljeno povezovanje posameznih podjetij s partnerji zunaj občinskih meja. Ne da bi se podrobneje spuščali v vrednotenje takšne horizontalne integracije, se nam zdi, da objektivno vsebuje nevarnost zapiranja krajevnega tržišča.

V zvezi z uresničevanjem različnih integracijskih načrtov pa prihaja v odnosih med občino in gospodarskimi organizacijami celo do uporabe prisilne uprave, to je do pravnega instituta, katerega namen je povsem drugačen. Dejstvo, da se občinska skupščina oprime celo prisilne uprave zato, da bi izsilila svoj integracijski načrt oziroma preprečila kako drugo integracijo, ki jo želi izvesti delovni kolektiv (tu je uporaba prisilne uprave nezakonita in družbeno-politično nesprejemljiva), lahko opozarja na dvoje: 1. da občinska skupščina verjetno nima na voljo zadostnega in ustreznega ekonomskega instrumentarija, da bi lahko opravljala svojo ustavno funkcijo usmerjanja razvoja gospodarstva in se zaradi tega poslužuje zunajekonomske prisile in 2. da v odnosih med občino in gospodarskimi organizacijami tudi kaj lahko pride do situacije, ko občina izvaja na gospodarske organizacije raznovrstne pritiske in se pri tem oprijema tudi oblik, ki bi jim lahko rekli politična zloraba oblasti.

Analizirati bi bilo treba, ali sta ti dve ugotovitvi točni in kaj bi iz njih sledilo. Med drugim bi kazalo iskati odgovore na vprašanja:

Če občina nima ustreznih ekonomskih instrumentov za usmerjanje razvoja gospodarstva in urejanje gospodarskih odnosov s podjetji, zakaj jih nima in kakšne bi potrebovala? Ali občina sploh lahko usmerja razvoj gospodarstva spričo njegove samostojnosti in blagovno-tržnih zakonitosti razvoja? Če priznamo potrebo, da družba sistematičneje vpliva na gospodarjenje podjetij (in zavodov), ali naj v imenu družbe to vselej opravlja občina? Kdaj in kako bi se uresničeval ta vpliv — ali stalno, tako da se sistemsko zaščiti spodnja meja akumulacije oziroma minimalna vlaganja v razširjeno reprodukcijo, ali pa se naj »družbeni vpliv« omeji le na saniranje (z družbenimi skladi!) podjetij, ki so zašla v težave zaradi slabega in nevestnega gospodarjenja, ki pa znajo slabo gospodarjenje prikazati pred družbo kot politični problem? Ali obstoječe oblike, prek katerih občinska skupščina uresničuje svoje odnose do podjetij in drugih delovnih organizacij (inšpekcijski nadzor, nadzor nad zakonitostjo splošnih aktov, družbeni nadzor), ter posebni ukrepi, ki jih ima na

voljo (na primer uvedba prisilne uprave, možnost razpusta organov upravljanja ipd.), ustrezajo ustavni funkciji občine, ali so dovolj učinkovite itd.? Ali ima s teh vidikov občina ustrezen položaj zlasti do delovnih organizacij, ki opravljajo dejavnost posebnega družbenega pomena? Ali je institut prisilne uprave ustrezno določen in ali bi ga spričo primerov nepravilne uporabe ne kazalo prenesti morda v pristojnost sodišča?

Medobčinsko sodelovanje

Prav tako je bilo zadnji čas v središču razprav *medobčinsko sodelovanje*, zlasti v zvezi z 19. amandmajem k ustavi SR Slovenije. Vse bolj je občutiti spoznanje, da številni problemi, ki naj jih razrešuje občina, preraščajo njene meje in oblike njihovega urejanja, ustvarjajo na tako imenovani regionalni ravni.

Nekateri medobčinsko sodelovanje preveč povezujejo z 19. amandmajem, češ da se je šele z njim formalno odprla pot temu sodelovanju. To seveda ni res, kajti oblike medobčinskega sodelovanja so se uspešno razvijale v okviru dosedanjih ustavnih določil že več let, pravzaprav segajo njih začetki že v čas po odpravi okrajev.

V zvezi z medobčinskim sodelovanjem pa zasledimo tudi dvoje mnenj, na kateri bi kazalo še posebej opozoriti: prvo, da bi bilo treba sprejeti poseben zakon o medobčinskem sodelovanju, in drugo, da sedanje občine ne morejo opravljati svojih funkcij, ker so teritorialno premajhne in bi bilo torej treba razmisliti o teritorialni reorganizaciji občine. Obe mnenji je treba kritično premotriti. Gotovo, da bi ne bilo primerno sprejemati zakon o medobčinskem sodelovanju, ker bi to utesnilo oblike in vsebino sodelovanja in bi po svojih praktičnih posledicah, zaradi uniformiranega institucionaliziranja tega sodelovanja, bilo podobno ponovni uvedbi okrajev. Glede drugega — to je združevanje občin — pa bi se bilo treba poprej vprašati: kako velika (teritorialno) občina bo tista, ki bo uspešno in v lastnem okviru opravljala vse naloge (gospodarske, kulturne, prosvetne, socialne, športne itd.)? Ali mar ne bomo pristali kar na republiko ali pa kvečjemu na petih ali šestih občinah v republici?

Določene teritorialne spremembe so v posameznih občinah verjetno koristne in umestne. Vendar pa načelno z bistvenim povečevanjem teritorialnega obsega občin, in z njihovo ponovno teritorialno reorganizacijo verjetno ni mogoče reševati »ustavnega koncepta« občin.

Samoupravne oziroma interesne skupnosti

Naslednje vprašanje, ki postaja s stališča političnega sistema zelo aktualno (in je povezano tudi s položajem občine), so samoupravne oziroma interesne skupnosti. Ob že obstoječih, na primer,

na področju zaposlovanja, izobraževanja in otroškega varstva, so v teku priprave za ustanovitev takih skupnosti tudi na področju kulture in znanstveno-raziskovalnih dejavnosti. Ponekod pa že razmišljajo, da bi jih ustanovili tudi, na primer, za področje telesne kulture, za področje socialnih služb in drugo.

Zdi se, da nastajajo te skupnosti sorazmerno prehitro in neorgansko, da premalo temeljito ali pa sploh ne analiziramo skušenj in tendenc v njihovem razvoju, ki se že sedaj kažejo, preden se lotavimo ustanavljanja vrste naslednjih samoupravnih skupnosti. Pravzaprav bolj malo vemo, kam nas to lahko pripelje. Pred nami je splošna vizija, ki temelji na načelu, da naj delovni človek vsak na svojem področju upravlja s svojim delom in uveljavlja interese, ki izhajajo iz tega dela, in da je za to primerna oblika samoupravnega združevanja, ki naj bi polagoma nadomestila dejavnost državnih organov. Tako bi delovni ljudje v samoupravnih skupnostih s samoupravnimi dogovori odločali o vseh svojih življenjskih interesih. Empiričnih analiz o delu teh interesnih skupnosti nimamo. Zato so tudi sodbe o njih lahko dokaj subjektivne, pa naj gre za tiste razsojevalce, ki brez rezerve zahtevajo, da se ustanavljanje samoupravnih skupnosti še bolj pospeši, ali za tiste, ki so skeptični glede njihovega delovanja in svetujejo počasnejši potek ustanavljanja.

Nekatera znamenja kažejo, da se je v delu nekaterih samoupravnih skupnosti izpričalo več negativnih tendenc. Poudarjajo, da gre za pojave zaprtosti teh skupnosti, da so nekatere skupnosti odtrgane od baze, da neposredni interesenti nimajo neposrednega vpliva na njihovo delo, da gre za uveljavljanje monopolizma ipd.

Preden bi pospešeno hiteli z ustanavljanjem samoupravnih skupnosti, bi nedvomno morali vsestransko in temeljito preučiti delovanje že obstoječih skupnosti: kaj so v resnici prinesle novega, kako se teoretično zastavljeni koncept uresničuje, kako se je okreplil samoupravni položaj delovnih ljudi, ali neposredni interesenti sedaj dejansko učinkoviteje in neposredneje vplivajo na odločanje o družbenih vprašanjih s teh področij ali pa so, narobe, te skupnosti še bolj odmaknjene od njih in birokratsko organizirane ter cehovsko zaprte, ali je storjenega že kaj več (in kaj je to), kot da delijo finančna sredstva, ki so se prej delila v okviru proračuna, ali prizadeti delovni ljudje in občani vidijo v tej skupnosti resnično samoupravno pridobitev ali pa jih občutijo kot njim odtujeno institucijo, ki posluje na enak način (ali pa morda še manj strokoven), kot so poslovali za ta področja organi državne uprave in podobno.

Samoupravne skupnosti so se doslej ukvarjale pretežno z razdeljevanjem finančnih sredstev, ki so sedaj izločena iz proračuna družbeno-političnih skupnosti in se namensko stekajo v njihov sklad. Zgolj ta funkcija verjetno ni zadosten razlog za obstoj samoupravnih skupnosti (zlasti še, ker se pri tem pojavljajo pomanjkljivosti, kot so se pojavljale pri proračunski delitvi sredstev, pri čemer pa je verjetno zagotovljena nekoliko manjša kontrola javnosti).

Vprašanje je, kam se bo razvijalo vsebinsko delo funkcionalnih skupnosti in kako bo to vplivalo na uresničevanje funkcij občine: ali bo občina na teh področjih ohranila svoje dosedanje funkcije ali jih ne bo — ali se z delovanjem samoupravnih skupnosti njene ustavne funkcije »praznijo« —, ali se bodo njene funkcije modificirale in kako, ter končno, kakšna bodo razmerja občinske skupščine do samoupravnih skupnosti.

Seveda pa obstoj (interesnih) samoupravnih skupnosti kot oblike vertikalne integracije posameznih dejavnosti ne zadeva le občino, ampak tudi druge družbeno-politične skupnosti, zlasti republiko. Verjetno si bo treba bolj prizadevati k sinhronizaciji oblik medobčinskega sodelovanja z oblikami delovanja interesnih skupnosti oziroma z njihovim teritorialnim obsegom, ki se ne ravna po občinskih mejah, ampak ima praviloma regionalni značaj. Medobčinsko sodelovanje bo v odnosu do interesnih skupnosti prav gotovo opravljalo eno izmed svojih pomembnih preizkušenj.

V perspektivi se bo postavilo tudi vprašanje razmerja ustreznih skupnosti do zborov delovnih skupnosti v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Ne gre zgolj za predvidevanje, da bi potem, ko bodo interesne skupnosti zaživele, zbori delovnih skupnosti postali odveč, ampak bi se kazalo ustaviti tudi ob poenostavljenih predstavah, ki vidijo v interesnih skupnostih samoupravljanje, v zbori delovnih skupnosti skupščine pa odtujeno državo (etatizem). Nobene potrebe ni, da bi interesne skupnosti fetišizirali in idealizirali kot končno idealno obliko samoupravne integracije. Narobe: za njihov nadaljnji razvoj bo veliko koristneje, če jih že sedaj realno ocenjujemo in smo realni pri trasiranju njihovega nadaljnjega razvoja ter pri tem upoštevamo tudi možnosti njih birokratizacije, odtujevanja od neposredne baze ter tudi cehovskega zapiranja pred širšim družbenim vplivom.

Delegatski sistem

Med temami, o katerih se zadnje čase več govori, je tudi *delegatski sistem*. Tudi v resoluciji minule prve konference ZKS je rečeno, da se je treba lotiti preučevanja delegatskega sistema. Za sedaj je mogoče ugotoviti, da si pod izrazom »delegatski sistem« vsi ne predstavljajo pojmovno enake vsebine. Ustavnoppravna teorija pod delegatskim sistemom, na primer, razume posebno vrsto posrednih volitev, to je takšnih, ko, na primer, skupščina ožje družbeno-politične skupnosti voli poslance (delegate) v širšo družbeno-politično skupnost. Ta vidik delegatskega sistema odseva tudi v ustavi v načelu občinske delegacije: »člani skupščin okraja, republike in federacije se volijo po načelu delegacije občine kot temeljne skupnosti občanov in delovnih ljudi« (člen 76/IV ustave SFRJ). Zadnji čas pa dajejo v okviru pojmovanj delegatskega sistema vedno večji oziroma izključni poudarek vsebinskim vezem med volivci (volilno

bazo) in izvoljenim predstavnikom (delegatom), pri čemer zanemarijajo način izvolitve delegata oziroma poudarjajo, da delegatski sistem ni povezan z volilnim sistemom.

Seveda volivci (volilna baza) lahko izvolijo svojega delegata za različen čas in z različnim obsegom pooblastil, z različnim mandatom. Lahko ga izvolijo za daljši čas, za vso mandatno dobo predstavniškega telesa (na primer za štiri leta) in z generalnim pooblastilom, da v njihovem imenu odloča o vseh vprašanjih, pri čemer imajo možnost odpoklica — ali pa te možnosti nimajo — že pred iztekom mandatne dobe. Lahko pa ga izvolijo s pooblastilom, da odloča v predstavniškem telesu le o enem samem vprašanju ali pa o določeni vrsti vprašanj, tako, da potemtakem pridejo v predstavniško telo vsakokrat drugi delegati, odvisno od vprašanj, ki so na dnevnem redu. V slednjem primeru govorimo o tako imenovani »fleksibilni delegaciji«. Nekateri delegatski sistem enačijo s fleksibilno delegacijo in zlasti v njej vidijo prihodnost našega skupščinskega sistema.

Vsekakor je najpomembnejše, da se v zvezi z delegatskim sistemom poudarja njegova vsebinska plat, to je odnos med volilno bazo in delegatom, in sicer s stališča, kako je delegat povezan z bazo, kako baza prek delegata vpliva na dogovarjanje v predstavniškem telesu in kako se uresničuje odgovornost delegata do baze. Gotovo pa pri tem ne bo mogoče zanemariti volilnega sistema, kajti takšen ali drugačen volilni sistem oziroma sistem delegiranja neposredno ali pa posredno vpliva na vsebino vezi in na stopnjo odgovornosti med delegatom in volilno bazo. V zvezi s fleksibilno delegacijo pa bo med drugimi vprašanji treba še zlasti preučiti, kako bi to vplivalo na politično odgovornost delegatov in na kontinuiranost ter kvaliteto dela predstavniškega telesa, ki bi ga sestavljali vsakokrat drugi delegati.

Kot (aktualna) vprašanja družbeno-političnega sistema smo navedli pet vprašanj. To pa ne pomeni, da spisek teh vprašanj ni daljši in da vanj ni mogoče vključiti še drugih vprašanj. Aspekt in stopnja aktualnosti zavisita končno tudi od tega, s kakšnega zornega kota ocenjujemo kako vprašanje.

Verjetno bi za vsa vprašanja mogli postaviti enotno ugotovitev: če govorimo o potrebi preučevanja teh vprašanj, to še ne pomeni, da bi morali neogibno uvajati tudi sistemske spremembe, predvsem pa ne takojšnje, nedognane, improvizirane spremembe. S sistemskimi spremembami nikakor ne bi smeli prehitevati. Prej bi morali temeljito preučiti vsestranske posledice, ki bi jih spremembe lahko prinesle, in opraviti potrebne družbeno-politične priprave za vpeljavo nameravanih ukrepov. V prid takšnemu stališču govorijo med drugim skušnje s 15. amandmajem ustave SFRJ.

Odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja*

I. Uvod

Odgovornost je družbeni odnos, ki v pravnem smislu pomeni biti podrejen sankcijam določene pravne norme. Vrsta in sistem pravne odgovornosti sta odvisna od vrste in sistema pravnih norm, pravne norme pa od osnovnih družbeno-ekonomskih razmerij družbene in pravne ureditve. Svobodno in združeno delo, produkcijska sredstva v družbeni lastnini ter samouprava delovnih ljudi torej ne predstavljajo samo podlago družbeno-ekonomskega sistema, temveč tudi temelj odgovornosti v naši socialistični družbi. Odgovornost postaja pri tem temeljni pogoj in element samoupravljanja ter temelj demokracije. V samoupravnem socializmu se mora odgovornost krepiti, saj vsakdo sodeluje pri upravljanju oziroma samoupravi in mora s tem prevzeti nase tudi del odgovornosti, skladno s temeljnim pravnim načelom, da vsakdo odgovarja za svoja dejanja.

Odgovornosti pa ni mogoče opredeliti le pravno oziroma odgovornost ni le pravni problem, temveč sega tudi v vse druge sfere našega življenja. Zato jo je treba osvetliti tudi z drugih plati, tako sociološke, politične, ekonomske in podobno. V tem sestavku bomo probleme osvetlili predvsem s pravne plati. Končno odgovornosti ne moremo pojmovati ločeno od ostalih družbenih odnosov, temveč tako, da je harmonično vključena v celotni družbeno-ekonomski in politični sistem.

V našem pravnem sistemu je zakonsko bolj ali manj že urejena odgovornost delavca kot člana delovnega kolektiva za njegovo delo na delovnem mestu. Vzpostavljeno je tudi načelo osebne odgovornosti individualnega organa upravljanja v delovni organizaciji. Še vedno pa ostaja kot eno bistvenih vprašanj odprto vprašanje odgovornosti temeljev, vrste, nosilcev in možnosti uresničenja odgovor-

* Ta članek obravnava le splošna vprašanja odgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah; posamezne vrste odgovornosti in druga specifična vprašanja te odgovornosti bodo obravnavana v posebnem sestavku, ki bo izšel v prihodnji številki revije.

nosti kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah ter njihovih članov, ki za sedaj še ni razčiščeno (primerjaj npr. izvajanja prof. Borislava Blagojevića, Đorđi Cace itd. na simpoziju o odgovornosti v Opatiji l. 1968). Prav zato odgovornosti v praksi tudi še ni bilo mogoče uveljaviti. Tako v teoriji kot tudi na več simpozijih o odgovornosti (Bled, Beograd, Opatija, Niš), ki so že obravnavali nekatera vprašanja odgovornosti v delovnih organizacijah, so sicer bile nakazane nekatere razrešitve, kar zadeva ureditev odgovornosti kolektivnih organov upravljanja. Dokončnih stališč oz. sklepov pa ni sprejel še nobeden od simpozijev, in sicer zaradi mnogih temeljnih vprašanj, ki so ostajala odprta. Edini zaključki simpozijev so bili, da je treba vprašanja odgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja še naprej preučevati.

Za sedaj stoji pravna teorija (kar dokazuje tudi obstoječa zakonodaja) zvečine na stališču, da je pravna odgovornost kolektivnih organov upravljanja (z izjemo politične odgovornosti) nezdružljiva s sistemom samoupravljanja. Tako stališče utemeljujejo z družbeno-političnimi in pravno-tehničnimi razlogi. Predvsem trdijo, da je samoupravljanje nezdružljivo s kakršnokoli intervencijo države, posebno s predpisovanjem dolžnosti in s sankcijami v primerih kršitve norm. Uspešnost ekonomskega razvoja zagotavlja sama ekonomska zainteresiranost (gospodarskih) subjektov, z administrativnimi ukrepi pa ni mogoče doseči pozitivnih rezultatov. Krepi je treba zavest delovnih ljudi, uvajanje pravne odgovornosti pa bi pomenilo nezaupnico notranjim silam socializma kot sistema. Odgovornost bi delovala negativno tudi na pripravljenost delavcev, da sprejmejo funkcije v samoupravnih organih, ter bi ovirala gospodarsko iniciativo. Navajajo tudi pravno-tehnični razlog, in sicer, da bi uvajanje pravne odgovornosti samoupravnih organov kršilo eno od temeljnih pravnih načel, po katerem »nihče ne more odgovarjati za dejanja tretjih oseb«. Enako obravnavanje članov organov upravljanja z drugimi delavci bi kršilo ne le pravna, temveč tudi moralna načela pravičnosti.

Tako utemeljevanje ima vrsto slabosti. Tudi sedaj je intervencija najširše družbene skupnosti neogibna, kajti blagovna proizvodnja skriva v sebi vrsto nevarnosti, kot so anarhizem, partikularizem, izkoriščanje ekonomsko šibkejših delovnih organizacij, monopolizem, zasebno lastniške in državno-kapitalistične tendence kolektivov in podobno. Premalo zreli družbenoekonomski pogoji nosijo v sebi nevarnost, da bi se lahko družbena lastnina izrodila v neke vrste grupno lastnino, včasih prav zaradi nizke ravni samoupravljaljske zavesti. Ker ostaja krepitev zavesti dolgotrajen proces, je normiranje odgovornosti še vedno neogibno potrebno. Še vedno je tudi treba računati na možnost neskladnosti interesov delovne skupnosti v delovni organizaciji ter družbo kot celoto. Neodgovornost samoupravnih organov za odločitve, ki lahko delovne organizacije pripeljejo v zelo težke situacije, prihaja v neskladje s sedanjo materialno odgo-

vornostjo delavcev za najmanjše napake v proizvodnji. Ker je treba družbeno lastnino vsestransko varovati tudi z zakoni in sankcijami v skladu z načelom, naj vsakdo odgovarja za svoje delo, je torej treba vpeljati pravno odgovornost tudi za člane organov upravljanja, ki bodo odgovarjali za svoje delo in ne za dejanja »tretjih oseb« oziroma organizacije kot celote, podobno kot odgovarjajo ostali delavci pri izpolnjevanju svojih delovnih dolžnosti. Samoupravljanje bo postalo z uveljavitvijo pravne odgovornosti učinkovitejše. Pri tem pa bo treba seveda pretehtati, do kod naj odgovornost sega.

Možne so seveda tudi nekatere negativne posledice uvajanja pravne odgovornosti, vendar te niso take, da jih ne bi bilo mogoče premestiti.

Zvezna ustava izhaja v svojem temelju iz *enotnega položaja delovnega človeka*, ki — osvobojen vezi najemnega dela — v slobodnem združenem delu s produkcijskimi sredstvi v družbeni lastnini oziroma z osebnim delom ustvarja materialne in duhovne dobrine, *ter njegovega neposrednega interesa*. Ker postaja delavec tako proizvajalec in upravljavalec hkrati, saj sta njegova *delovna in upravljav-ska funkcija združeni v enotno družbeno funkcijo*, bi se zdelo smiselno, da je tako odpadla potreba po diferencirani odgovornosti pri istem delavcu za delovne funkcije in za funkcije upravljanja. V praksi omenjeno ustavno načelo povezovanja funkcij še ni uresničeno. Na drugi strani pa zakonodaja že sedaj, čeprav ne ustrezno, upošteva specifičnosti ene oziroma druge funkcije. Odgovornost za delovne funkcije je namreč sedaj že dobro uveljavljena, odgovornost za upravljavsko delo pa še ne, saj je pri tem možna le politična odgovornost, pa tudi to v praksi redko upoštevajo.

Tudi zato je vprašanje ureditve odgovornosti za člane kolektivnih organov upravljanja še vedno oziroma čedalje bolj aktualno — in sicer zaradi odprtih vprašanj odgovornosti oziroma zaradi sedanje neodgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja. *Vsebinska povezava delovne in upravljavske funkcije delavcev*, uresničena v načelih ustave, *sama na sebi potrjuje, da je spoznana potreba po vzpostavitvi vseh vrst odgovornosti tudi za samoupravno delo članov organov upravljanja*. Pojav obstoja odgovornosti delavca za njegovo delo na delovnem mestu ob sočasnem neobstajanju odgovornosti članov organov upravljanja za delo v teh organih bi predstavljal ločitev enotne vloge delavca kot proizvajalca in upravljavca hkrati. Glede na različnost vsebine obeh funkcij pa bo odgovornost lahko deloma specifično urejena.

II. Ustavna ureditev

Pri pravni ureditvi odgovornosti kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah je treba izhajati iz temeljev naše družbene ureditve, kot so postavljeni v ustavi SFRJ in v podobnih določbah republiških ustav. Pri tem je treba upoštevati vse specifičnosti

organov upravljanja. Temeljno ustavno načelo samoupravnih odgovornosti je tisto, po katerem delovni ljudje, ki delajo s produkcijskimi sredstvi v družbeni lastnini, gospodarijo z le-timi »v lastnem interesu in v interesu družbene skupnosti, *odgovorni drug drugemu in družbeni skupnosti*« (uvodni del ustave SFRJ, III. temeljno načelo, prvi odstavek). Ko določa ustava vsebino samoupravljanja v delovni organizaciji, določa to vsebino kot pravico in hkrati kot dolžnost članov delovnega kolektiva z izrecnim pristavkom, da so delovni ljudje *za svoje delo odgovorni* (peti odstavek 9. člena ustave SFRJ). Načelnega značaja je tudi določba o *enakosti pravic, dolžnosti in odgovornosti* skladno z enotno ustavnostjo in zakonitostjo (uvodni del ustave SFRJ, II. temeljno načelo, drugi odstavek). Pomembno ustavno načelo predstavlja tudi ustavna določba o *posebni odgovornosti* nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij — torej tudi članov organov upravljanja kot nosilcev samoupravnih funkcij v delovnih organizacijah (prvi odstavek 86. člena ustave SFRJ).

Z ustavo SFRJ kot tudi z republiškiimi ustavami je glede na nove elemente, ki se tu pojavljajo, oziroma skladno z vsem našim samoupravnim sistemom postavljen princip *samoupravne odgovornosti*. Ta princip je uresničen tudi v postavki, da »svoboščine in pravice uresničujejo ljudje v medsebojni solidarnosti in v izpolnjevanju dolžnosti vsakogar do vseh in vseh do vsakogar« (32. člen, drugi odstavek v zvezi s 34. členom ustave SFRJ). Ustava SFRJ pa vsebuje posamezne določbe o odgovornosti delovnih ljudi, občanov oziroma nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij tudi na drugih mestih.

Že omenjene ustavne določbe o odgovornosti je treba povezati tudi z ustavnim načelom, po katerem so delovne organizacije oziroma delovni ljudje dolžni delati z družbenimi sredstvi kot dober gospodar, po katerem je torej »delovna organizacija dolžna ohraniti nezmanjšano vrednost družbenih sredstev, ki jih upravlja« (tretji odstavek 15. člena ustave SFRJ, 4. točka prvega odstavka 9. člena ustave SFRJ). To pomeni, da so delovni ljudje tudi materialno (in tudi drugače) odgovorni za dobro gospodarjenje z zaupanimi družbenimi sredstvi v skladu z družbenim značajem »lastnine«.

Kolikor torej povežemo med seboj pravkar omenjena ustavna načela in določbe o odgovornosti vseh nosilcev družbenih funkcij, v ustavi opredeljen značaj družbene lastnine, ki ni več klasična lastnina, ter vsebinsko sklenjeno delovno in samoupravno funkcijo delavca, tudi uresničeno v ustavnih načelih, postane očitno, da *ustavno-pravno že obstoji podlaga za uvedbo vseh vrst odgovornosti tudi za člane kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah* oziroma da ustava ne izključuje nobene vrste pravne odgovornosti. Torej odgovornosti za samoupravno delo ni mogoče že vnaprej omejiti samo na politično odgovornost. Vendar pa je ta ustavno-pravna podlaga preveč široka oziroma splošna, da bi brez nadaljnje konkretizacije v zakonih in drugih aktih, tudi samoupravnih, lahko že prišlo

do neposredne uporabe teh ustavnih načel. Tudi sodišča na podlagi določbe 136. člena ustave SFRJ s tem še ne bi imela zadostne opore za neposredno uporabo takih ustavnih določil.

Glede na ustavne obveznosti delovnih organizacij in v skladu z njihovo temeljno funkcijo in pooblastili (povsem samostojno gospodarijo z zaupanim premoženjem) moremo presoditi, da ni mogoče enačiti odgovornosti posameznih nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij v delovnih organizacijah (npr. članov delavskega sveta) in tistih v organih družbeno-političnih skupnosti, kjer je odgovornost, npr. poslancev za delo skupščine ter njenih teles, deloma drugače postavljena in jih ustavne določbe ne morejo zadevati v enakem obsegu (primerjaj npr. drugi odstavek 202. člena ustave SFRJ).

Že več let tečejo priprave — oziroma posamezni organi v federaciji in v republikah dajejo iniciative — za sprejem zakona o odgovornosti nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij, katerega sprejem predvideva tudi zvezna ustava v svojem drugem odstavku 86. člena. Stališča glede vsebine oziroma obsega zakona ter nujnosti njegovega sprejema so deljena. Po nekaterih predlogih naj bi novi zakon določil odgovornost funkcionarjev v zvezni (ali tudi republiški) administraciji, po drugih mnenjih tudi odgovornost članov organov upravljanja v delovnih organizacijah za tiste sklepe, ki povzročijo škodo delovni organizaciji ali družbeni skupnosti. Nosilci javnih funkcij so namreč vse osebe, izvoljene oziroma imenovane za določen čas v kateri koli organ oziroma telo. Vprašanje je nadalje, katere vrste odgovornosti naj bi novi zakon obsegal. Po mnenju nekaterih je odprto predvsem vprašanje družbeno-politične odgovornosti, zato naj bi zakon uredil predvsem te vrste odgovornost, po mnenju drugih pa naj bi zakon uredil tudi nekatere druge odgovornosti. Zagovarja se stališče, naj bi zakon vseboval bolj načelna določila oziroma, po drugem mnenju, konkretne norme o odgovornosti in podobno. Glede na tako različnost stališč še vedno ostaja odprto, kdaj bo sprejet zvezni zakon o odgovornosti in kakšen bo.

III. Subjekti samoupravne odgovornosti

Subjekt samoupravne odgovornosti je lahko le vsak posamezni član kolektivnega organa upravljanja delovne organizacije oziroma le izjemoma (pri politični odgovornosti) tudi organ kot celota. Osnovo odgovornosti mora predstavljati dokazana krivda, zato je razen že omenjene izjeme mogoča le individualna odgovornost posameznega člana. Kolektivni organi upravljanja, v katerih so odgovorni bodisi člani ali izjemoma organ sam, so predvsem delavski svet, nadalje, po dosednji praksi, upravni odbor ter drugi ustrezni organi upravljanja, ki jih ustanavljajo delovne organizacije. Med kolektivne subjekte je treba prišteti tudi vse pomožne (samoupravne) organe kolektivnih organov upravljanja.

Glede na določbe ustave moramo priznati značaj subjekta samoupravne odgovornosti tudi delovnim ljudem, kadar neposredno odločajo na zborih delovnih ljudi v delovnih skupnostih, z referendumom oziroma v drugih oblikah neposrednega sklepanja (prva točka drugega odstavka 34. člena ustave SFRJ).

Kolektivni subjekt samoupravne odgovornosti je tudi delovna skupnost delovne organizacije z manjšim številom članov, ki ob določenih pogojih sama izvršuje pravice in dolžnosti delavskega sveta (tretji odstavek 92. člena ustave SFRJ) oziroma celo upravnega odbora delovne skupnosti (glede na XV. ustavni amandma regulirajo ta vprašanja delovne organizacije same s svojimi samoupravnimi akti).

Subjekti odgovornosti so tudi člani kolektivnega organa v organizacijah združenega dela znotraj delovnih organizacij, tj. v delovnih enotah, obratih in podobno, oziroma sam organ.

Ob tem je treba omeniti, da sestavljajo kolektivne organe v delovnih organizacijah, ki opravljajo dejavnosti posebnega družbenega pomena, tudi zainteresirani občani ter predstavniki zainteresiranih organizacij in družbene skupnosti, ki sodelujejo enakopravno s člani delovne skupnosti pri odločanju o določenih zadevah.

Subjekte odgovornosti je sorazmerno lahko ugotoviti glede na to, da so to organi oziroma člani teh organov, ki meritorno odločajo o določenih vprašanjih. Kot se često navaja, se problem skriva predvsem v odkrivanju vseh ostalih faktorjev, ki vplivajo na sprejem posamezne odločitve. Vendar razrešitev tega vprašanja ne bi smela pomeniti nepremostljive težave pri določanju odgovornosti. Načelno bi lahko govorili samo o vplivih znotraj delovne organizacije (vodilni delavci, strokovne službe in podobno). Delež bi bilo mogoče ugotoviti glede na dejanski vpliv posameznih faktorjev in glede na možnosti posameznega organa pri tem. Faktorji zunaj delovne organizacije (družbeno-politične organizacije in drugi) ne bi smeli imeti vpliva na notranje odločitve v delovnih organizacijah, razen v primeru, ko bi nastopali v svojstvu članov posameznih družbeno-političnih organizacij ali drugih teles, z argumentiranimi stališči, ki bi jih posamezniki prevzeli kot lastna in zato tudi sami nosili vse posledice takih odločitev. Tudi vsi drugačni vplivi zunaj delovne organizacije na odločitve znotraj le-te bi morali biti upoštevani samo glede na teže argumentov. V tem in nasprotnem primeru, namreč, ko bi bila odločitev sprejeta zaradi vplivnosti posamezne osebnosti, bi posledice moral nositi organ oziroma posameznik, ki je soodločal o takih sklepih.

IV. Objekti samoupravne odgovornosti

Ustava SFRJ postavlja načelo odgovornosti pri uresničevanju samoupravljanja za vsakega delovnega človeka ter pri tem določa, da je vsakdo za *svoje delo* odgovoren (peti odstavek 9. člena). Ugo-

tavljanje objektov odgovornosti, tj. za kaj posamezni subjekt odgovarja, pomeni torej določanje področja, na katerem nosilci samoupravnih funkcij delujejo, ter tudi obsega te odgovornosti.

Samoupravna sfera delovanja delovnih ljudi v delovni organizaciji oziroma s tem tudi kolektivnih organov obsega, izraženo splošno, organiziranje proizvodnje, planiranje dela in razvoja, poslovanje, uporabo in razpolaganje z družbenimi sredstvi, urejanje medsebojnih delovnih razmerij, statusna vprašanja in druga vprašanja, naštetá v 9. členu ustave SFRJ. Objekt odgovornosti posameznega subjekta pa je v okviru omenjene samoupravne sfere določen z delovnim področjem takega subjekta. Delovno področje in odgovornost organov upravljanja prvenstveno določa statut delovne organizacije (drugi odstavek 91. člena ustave SFRJ). Torej so nepravilnosti pri odločitvah oziroma kršitve z delovnega področja ter preseganje obsega pooblastil posameznega organa upravljanja podvrženi posameznim sankcijam. Čim bolj natančno bodo razmejene pristojnosti posameznih organov, tem ostrejšé oziroma bolj jasne bodo meje odgovornosti posameznih subjektov, kar je temeljni pogoj za možnost konkretizacije sankcij.

Temeljno vprašanje na tem področju pomeni vprašanje, ali člani kolektivnega organa upravljanja odgovarjajo tudi za slabo poslovanje oziroma, drugače povedano, za *neracionalno poslovanje*. Predvsem je tu treba poudariti, kar često ni jasno, da je neracionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi le tisto gospodarjenje, ki je zunaj okvira normalnega poslovnega rizika. Enotno stališče v teoriji je, da je v primeru neracionalnega poslovanja podana odgovornost za kršitev, to pa le v primerih politične odgovornosti. Stališča, po katerih naj bi za neracionalno delo nastopile tudi druge vrste odgovornosti, pa so redka. Vendar se ob pritrdilnem odgovoru hkrati pojavijo novi problemi, kako namreč definirati, do kod ocenjevati delo kot neracionalno, ter s tem v zvezi problem arbitriranja.

Neracionalnost odločitev je izredno težko dokazati. Pogojene so često od celega spleta okoliščin, ki postanejo jasne v svojem delovanju šele po sprejetju sklepov. Merila, kaj vse je racionalno in kaj ni, še niso postavljena. O teh vprašanjih bi morala odločati predvsem delovna organizacija sama. Kolikor meje med racionalnim in neracionalnim ne bo mogoče zadovoljivo predvideti vnaprej, bo treba odločitev o odgovornosti prepustiti posebnemu arbitru znotraj delovne organizacije, saj so to vprašanja iz izključne pristojnosti delovne organizacije same. Vendar pa bi mogla biti taka arbitražá glede na družbeni značaj družbene lastnine tudi mešana, sestavljena razen iz članov delovne organizacije tudi iz kvalificiranih predstavnikov družbene skupnosti. Kdo naj bi slednje imenoval, po kakšnem ključu, in druga odprta vprašanja pri tem — vse to ni več nerazrešljivo. Arbitriranje pa bi bilo končno kot edino mogoče pri ugotavljanju odgovornosti najvišjega organa delovne organizacije. Pri tem bi morala biti dana možnost iniciative za postopek tudi organom

zunaj delovne organizacije (SDK in podobno), spet glede na temeljni značaj družbene lastnine.

O racionalnosti oziroma neracionalnosti odločitve bi torej lahko sklepala tako delovna organizacija sama kot tudi arbitražna. Tu pa je treba predvsem odgovoriti na vprašanje, ali naj isti organ, ki je odločal o racionalnosti poslovanja, sklepa tudi o odgovornosti posameznih kršilcev, ter, končno, katere vrste odgovornosti lahko pri tem pridejo v poštev.

V omenjenih primerih bo gotovo lahko nastopila politična odgovornost. Le-to bodo uveljavili edinole volivci sami, to pa na podlagi gradiva, ki ga bo že prej pripravila posebna komisija oziroma arbitražna. Odgovornost bo mogoče uveljaviti tako v primerih, ko bo neracionalno poslovanje dokazano, pa tudi (celo) tedaj, ko ne bo povsem dokazano, člani organov upravljanja pa bodo kljub temu izgubili zaupanje delavcev — volivcev.

Tudi materialna odgovornost kot najbolj sporna bi, kolikor bi bila uvedena, lahko nastopila (v okviru in ob pogojih, ki sicer veljajo tudi za ostale vrste odgovornosti) za vse odločitve kolektivnih organov upravljanja, izpričane kot neracionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi zunaj okvira običajnega poslovnega rizika.

V. Odnos med kolektivno in osebno odgovornostjo

Pomembno je dejstvo, da se odgovornost kolektivnih organov kot celote pojavlja le izjemoma (delno pri politični odgovornosti), sicer pa je to praviloma vprašanje osebne odgovornosti članov kolektivnih organov za sklepe kolektivnega organa. Za kolektivno odgovornostjo mora stati osebna odgovornost, sicer se kolektivna odgovornost sprevrže v kolektivno neodgovornost, kar često potrjuje dosedanja praksa. Tu pa se pojavi (predvsem sociološko, pa tudi pravno) vprašanje tako imenovane kolektivne volje oziroma deleža vsakega posameznika pri kolektivni volji.

Vsak kolektivni organ izraža pri sklepih svojo voljo, ki često ni enaka volji posameznih članov takega organa. Vendar pa vsak posameznik na tak ali drugačen način sodeluje pri formiranju te skupne volje, zato je prav, da odgovarja za *svoj del* pri skupni odločitvi.

Zastavlja se vprašanje, kdaj, na kakšen način in pod katerimi pogoji je mogoče člana kolektivnega organa upravljanja razrešiti kolektivne odgovornosti. Ali zadostuje, če posameznik zgolj glasuje proti sklepu ali se vzdrži glasovanja, pa je s tem razrešen vsake odgovornosti za odločitev kolektivnega organa, za skupno voljo organa?

Kolikor bi se hotel posamezni član organov upravljanja izogniti osebni odgovornosti, bi moral najmanj glasovati proti, npr., nezakoniti oziroma škodljivi odločitvi ali pa morda storiti celo več — opozoriti bi moral že pred glasovanjem tudi ostale člane na nepra-

vilnost predložene razrešitve. Če bi se pojavila v razpravi resnejša nesoglasja, potem bi bilo treba sejo ob taki točki prekiniti ter se pred sklepanjem posvetovati tudi z delovno skupnostjo (le-ta bo tudi prizadeta s slabo odločitvijo) oziroma s strokovnimi službami, pri najpomembnejših odločitvah pa tudi s posameznimi širšimi strokovnimi institucijami (npr. instituti).

Če kak član organa upravljanja ni bil na seji, naj bi po mnenju nekaterih v neupravičenih primerih svoje odsotnosti odgovarjal enako kot član, ki se je z nepravilno odločitvijo strinjal (primerjaj M. Vuković, Obvezno pravo, I. str. 206). Ta odgovornost pa bi bila seveda lahko samo politična ali eventualno disciplinska (kršenje discipline upravljanja), nikakor pa ne kazenska ali materialna.

VI. Delitev odgovornosti med posameznimi subjekti, ki vplivajo na sklepe

Prvenstvena naloga samoupravnih organov v delovnih organizacijah je predvsem sprejemanje poslovne politike oziroma določanje ciljev enote, ki jo upravljajo. Pri oblikovanju poslovne politike kakor tudi pri njenem uresničevanju se samoupravni organi močno opirajo na pomoč *strokovnih služb*. Zaradi tesne povezanosti dela organov upravljanja in strokovnih služb (ter drugih subjektov) postaja aktualno tudi vprašanje, kako razmejiti odgovornost med posameznimi subjekti, ki sodelujejo pri samoupravnih sklepih.

Razmerja med strokovnimi in samoupravnimi organi upravljanja so dobro razvidna pri postopku sprejemanja samoupravne odločitve. Ta postopek lahko razdelimo v več faz: prva faza je faza pobude za sprejem sklepa, druga faza je preučevanje mogočih razrešitev in predlaganje ene ali več razrešitev, tretja faza pa je sprejem sklepa. Kolikor večji je pri tem vpliv strokovnih služb v prvi oziroma v drugi fazi, toliko bolj so praktično zožene možnosti arbitrarnega odločanja samoupravnih organov. V praksi imajo strokovne službe odločujočo vlogo v prvi in predvsem v drugi fazi. Ob tem pa je predvsem treba ustrezno urediti tudi vprašanje odgovornosti enega oziroma drugega organa ali službe. Zamislimo si lahko primer, da strokovne službe pripravijo elaborat, v katerem vsi izračuni kažejo na veliko rentabilnost kake naložbe. Na podlagi prepričljivih finančnih pokazateljev organi upravljanja sprejmejo sklep o naložbi. Sklep je pravno in dejansko sklep organa upravljanja, katerega podlago pa predstavlja elaborat strokovnih služb. Kolikor se kasneje izkaže, da je bil elaborat strokovno slabo pripravljen ter da ob pravilni strokovni obdelavi osnovnih podatkov lahko rezultira le nerentabilnost naložbe, potem je treba postaviti predvsem vprašanje odgovornosti strokovnih služb in ne toliko organa upravljanja, čeprav je bila odločitev njegova. Organ upravljanja bi odgovarjal, npr., za površen pregled elaborata, za premajhno preverjanje itd. Vsak od subjektov

odgovornosti bi moral nositi svoj del odgovornosti v skladu z lastnim deležem pri odločanju oziroma z dejanskimi možnostmi.

Da bi lahko razmejili odgovornost, je v samoupravnih aktih delovnih organizacij treba predvsem »normirati« in natančno določiti naloge in funkcije (pravice in dolžnosti ter s tem tudi odgovornost) na posameznem delovnem mestu, v strokovnih službah in v samoupravnih organih. Čeprav življenja nikdar ni mogoče povsem zajeti v pravne okvire, pa bo podrobnejša označitev nalog in funkcij samoupravnih organov ter drugih subjektov odgovornosti v večini primerov omogočila realizacijo odgovornosti.

Strokovne službe so predvsem odgovorne tako za strokovno vsebino predlogov za samoupravne organe kot tudi za strokovno izvajanje sklepov samoupravnih organov. Odgovornost strokovnih služb odpade lahko le v primeru, če samoupravni organi sprejmejo drugačne sklepe, kot so jih predlagale strokovne službe, oziroma če po opozorilu strokovnih služb o problematičnosti takega sklepa ali celo ob odklonitvi odgovornosti za tak sklep in njegovo izvajanje samoupravni organi vztrajajo pri svojem sklepu.

Odgovornost posameznih delavcev, ki delajo v strokovnih službah, je pravno sedaj že urejena. Nanje se nanašajo vse tiste določbe predpisov, ki veljajo tudi za določitev odgovornosti ostalih delavcev v rednem delovnem procesu. Podobno velja tudi za vse posamezne strokovne delavce, ki delujejo v kolegijskih strokovnih organih.

Glede na funkcije, ki jih imajo posamezni strokovni oziroma samoupravni organi, in ob že poprej postavljenih razmerjih med posameznimi subjekti odgovornosti, določenih na podlagi pozitivne ureditve, postane očitno, da je mogoče odgovornost pri samoupravnih organih v delovnih organizacijah postaviti le v redkejših primerih oziroma da je polje njihovega neposrednega delovanja dokaj omejeno. (Drugo je vprašanje, koliko je to tudi pravilno oziroma ustrezno.)

Med faktorje, ki nosijo že po sedANJI zakonski ureditvi razen strokovnih služb (in v njih posamezni odgovorni delavci) del odgovornosti in imajo pomemben vpliv v delovnih organizacijah, moramo prišteti vsekakor *direktorja*. Direktor je prvenstveno odgovoren za pravilno poslovanje delovne organizacije (v tem okviru tudi za delo strokovnih služb), opravlja sklepe organov upravljanja, zastopa in predstavlja delovno organizacijo, razen tega pa tudi nadzira zakonitost dela organov upravljanja. Za svoje delo je odgovoren delovni skupnosti, glede zakonitosti dela organov upravljanja pa je odgovoren tudi družbeni skupnosti.

Temeljni zakon o podjetjih daje v svojem 54. členu direktorju določene pravice v zvezi z zadržanjem aktov organov upravljanja, o katerih le-ta misli, da nasprotujejo zakonu ali splošnemu aktu podjetja. (Analogno določbo vsebuje tudi temeljni zakon o zavodih v svojem 46. členu.) Vprašanje odgovornosti direktorja za zakonitost sklepov organov upravljanja je torej mogoče postaviti le v primeru,

če direktor krši določbe omenjenega člena, če torej ne ukrepa pravočasno in skladno z zakonom. Direktor sme najprej le opozoriti organ upravljanja, ki je akt izdal, o nezakonnosti akta (akt se s tem ne more izvršiti). Če organ vztraja pri svojem aktu, pa je direktor dolžan predlagati pristojnemu državnemu organu, da ta odloči o zadržanju akta. S tem se direktor svoje odgovornosti razreši.

Za zakonitost dela organov upravljanja po obstoječih predpisih odgovarja neposredno samo direktor (organi upravljanja odgovarjajo le politično), katerega odgovornost je že določno urejena. S tem je v pozitivni zakonodaji posredno uresničena tudi odgovornost za zakonitost dela organov upravljanja. Glede na to se zastavlja vprašanje, ali je zunaj te odgovornosti direktorja ter obstoječe preventive sploh še treba urediti tudi neposredno odgovornost organov upravljanja?

Na vprašanje je treba dati pritrdilen odgovor. Temeljni zakon o podjetjih obravnava kot prvo le akte podjetja, ki nasprotujejo zakonu ali splošnemu aktu, ne pa odgovornosti za škodljive ali napake poslovne odločitve, ki torej ostajajo nesankcionirane, kolikor seveda posredno materialno ne prizadenejo vsega delovnega kolektiva. Nadalje gre tu za primere, ko organi upravljanja ne spoštujejo predpisov temeljnega zakona o podjetjih o pristojnosti direktorja. Predvsem pa pridejo v poštev primeri, ko direktor kljub nezakonnosti aktov ne nastopi, čeprav bi moral. Po sedanjih predpisih prevzame v takem primeru odgovornost direktor sam, ne pa tudi neposredni kršilci predpisov, čeprav so znani, kar je v nasprotju s splošno sprejetim načelom individualne, in to krivdne odgovornosti. Vse že omenjeno velja analogno tudi za zavode.

Kolikor bi v prihodnji ureditvi postali tudi organi upravljanja polno odgovorni za svoje delo, bo treba razmejiti njihovo odgovornost od odgovornosti direktorja v skladu z dejanskimi pristojnostmi, ki jih imajo po zakonih ter samoupravnih aktih delovnih organizacij. Ne glede na stopnjo in vrsto odgovornosti direktorja bodo morali organi upravljanja tudi sami neposredno odgovarjati.

Lenin in sodobnost

Lenin, katerega stoletnice rojstva se v tem letu spominjamo, ni bil osebnost, ki bi lahko pred njim stali zgolj z odkritim klobukom. Leninu se tudi ne moremo oddolžiti s tem, da bučno proslavimo njegov spomin ali da iščemo za vsako svoje dejanje potrdilo v odstavkih njegovih del.

Lenin ni samo zgodovinska figura, ki je bila in je ni več. Njegovo ime se v sodobnem svetu tolikokrat izgovarja, nanj se sklicuje toliko posameznikov in gibanj, da se morajo spraševati po bistvu njegovega pomena ne samo tisti, ki skušajo slediti njegovim idejam ali vsaj mislijo, da jim sledijo; Leninovo misel proučujejo tudi tisti, ki nasprotujejo njegovim hotenjem, ki pa kot »politični realisti« morajo razmišljati o oblikovalnih silnicah sodobnosti. Avtoriteta njegovega imena je tako velika, da se v današnjem svetu mnoga dejanja, ki nimajo nič skupnega z bistvenimi intencami izvirnega Lenina, skušajo opravičiti z njim. V imenu obrambe njegovega nauka se uporablja celo nasilje proti narodom, ki iščejo lastno pot v socializmu.

Lenin je sicer v sili videl eno od sredstev preobrazbe zgodovine. Toda v bistvu njegove politične teorije nikoli ni bila niti absolutizacija nasilja niti povzdigovanje kateregakoli sredstva. Kot dialektik je videl tesno povezanost sredstev in ciljev, splošnih načel in praktične akcije. Kot mislec, ki je mislil iz zgodovinskih spopadov, je zaničeval prazne abstrakcije, kot revolucionar je zavračal slepi pragmatizem. Brez revolucionarne teorije ni revolucionarnega gibanja, brez zgodovinsko-praktičnega spreminjanja sveta ni revolucionarne teorije — je bilo njegovo temeljno geslo. Čeprav v njegovem delu politično obzorje včasih prekrije socialno razsežnost, je v svojem temelju in bistvu to delo usmerjeno k socialni revoluciji. Tako so Leninov opus razumeli veliki misleci-revolucionarji, tako so ga dojela pristna revolucionarna gibanja XX. stoletja.

Najbolj tuje bi bilo Leninovi misli, če bi jo jemali kot dogmo, veljavno za vse čase. Lenin je skušal misliti z izhodišč Marxove metode, toda mislil je v konkretnih razmerah svoje dobe. V njegovi

misli so poleg splošnih teoretičnih in metodoloških prvin, ki še danes niso zgubile aktualnosti, tudi sestavine, ki so odmev na izzive posebnih zgodovinskih okoliščin. Izkušnje socialističnih revolucij XX. stoletja so v marsičem obogatile socialistično misel in prakso. Bolj so poudarile nekatere vidike socializma in odkrile nove probleme v svetu, ki se spreminja. Te izkušnje pa so tudi potrdile, da je Lenina misel kot misel revolucije, v kateri se ne podrejajo, marveč emancipirajo narodi, v kateri postajajo izkoriščani razredi subjekt zgodovine in skozi katero naj bi politika postajala stvar vseh — da je taka Lenina misel še vedno pomemben problem sodobnega sveta, zlasti njegove socialistične perspektive.

Teorija in praksa bo skušala svojim bralcem predstaviti, takega živega Lenina. V tej številki objavljamo prispevek (iz *Rinascite*) italijanskega marksista A. Occhettija, ki govori o tem, kako doživljajo Lenina mlade generacije. V tem letu bomo objavili še nekaj sestavkov domačih in tujih avtorjev, ki bodo prikazali Lenina z drugih vidikov.*

Achille Occhetto

Kateri Lenin?

Ali med zbirokratiziranim Leninom in Leninom, abstraktnim simbolom revolucije, v zavesti in praktičnih dejanjih še živi pravi Lenin, teoretik in organizator prihoda delavskega razreda na oblast? To vprašanje nam zastavlja bistveni problem, ki ga moramo rešiti, da bi lahko ocenili delež leninizma v oblikovanju mladih političnih in intelektualnih generacij.

Takoj naj povem, da je po mojem mnenju Lenini kot simbol revolucionarja zelo živ v zavesti mladih generacij, medtem ko je leninizem kot metoda in revolucionarna teorija, predvsem pri tistem delu mladih ljudi, ki je najbolj pritegnil pozornost svetovnega javnega mnenja, to je pri študentskih gibanjih, v odločno manjvrednem položaju v primerjavi z drugimi pobudami, pa naj bodo revolucionarne ali psevdorevolucionarne.

Ni naključje, da je za enega najhrupnejših in najpomembnejših trenutkov eksplozije sodelovanja mladih na prizorišču revolucionarnega boja, za »francoski maj«, značilna skoraj popolna odsotnost kakršnekoli lenini-

* *Teorija in praksa* tudi podpira idejo o organizaciji posebnega simpozija, ki bo obravnaval Helgovo (200-letnico rojstva), Engelsovo (150-letnico rojstva) in Leninovo (100-letnico rojstva). Gradivo s takega simpozija namerava na ustrezen način predstaviti svojim bralcem in širši javnosti — op. ur.

stične komponente. Spontanizem, antikapitalistični idealizem po Marcusejevem zgledu in v bistvu vsa anarhistična stališča so idejne sile, ki so oživljale revolucijo mladih.

Leninistična stališča kitajskega izvora pa so odigrala popolnoma stransko vlogo in so prav kmalu prišla navzkriž z anarhističnim navdihom gibanja.

Ali to morda pomeni, da smo bili priče ponovni zmagi predleninističnih revolucionarnih tokov? Menim, da ne moremo preprosto govoriti o vrnitvi k starim teorijam in stališčem, v zgodovini delavskega gibanja že zdavnaj premaganim.

Če bi bilo tako, bi borbenemu leninizmu zadostoval teoretičen preklc in preprosta ponovna potrditev samega sebe v odnosu do že kdaj odpravljenih primitivnih infantilizmov.

Resnica je druga. Politična napetost novih intelektualnih in študentskih generacij, prisotna v množičnih gibanjih, je izraz zahteve po osvoboditvi, izraz brezupne obrambe človekovih vrednot in njegove *domišljije*, izraz neustavljive težnje po svobodi, je boj proti novim oblikam neokapitalističnega zatiranja in avtoritarizma, proti družbi, ki v svoji hierarhiji oblasti in potrošnje ni mogla in ne more zadostiti zahtevi po uresničenju samih sebe in po sodelovanju, proti družbi, ki vodi nove generacije v upor proti vsem avtoritarnim strukturam.

Kakor smo že večkrat poudarili, razcvet novih anarhističnih teženj v množičnem obsegu ne pomeni zavestne vrnitve k starim ideologijam delavskega gibanja, ampak je prej znamenje pomembne reakcije proti avtoritarizmu zrelega kapitalizma in proti vsem njegovim pojavom zatiranja, razosebljanja človeka in manipulacije z zavestjo. Zato je v isti kolektivni zavesti ponovno vzcvetela nova problematika individua, ki ji ne manjka eksistencialnih poudarkov, prilagojenih aktivnemu političnemu hotenju porušiti vse osovražene ovire in ponižujoče superstrukture (poglejmo samo, kako med parolami prevladujejo tiste, ki so naperjene proti *avtoritarizmu*), ki omejujejo vsakršno svobodo izražanja v osebнем, družinskem in družbenem življenju.

Toda če je *načrt upora* izpričal množično dovzetnost novih generacij za protikapitalistični boj, pa ni bil prav tako jasen tudi *načrt graditve*, graditve, ki bi od upora pripeljala do zavestne uresničitve revolucionarnega načrta, sposobnega uskladiti odločno usmerjenost boja z iskanjem potrebnih političnih posredovanj.

Zavedati se moramo, da je to ločitev ali, če hočemo, še ne sklenjeni zakon z leninizmom. Prav na tem področju ni prišlo do srečanja z Leninom, teoretikom revolucionarne politike. Takoj bi rad dodal, da niti ne bi mogli zahtevati, da bi pri tem srečanju vso pot prehodile samo nove generacije. Naj pojasnim.

S katerim Leninom do srečanja ni prišlo in s katerim se bo tako srečanje lahko uresničilo in se bo moralo uresničiti? Lenin, ki lahko spregovori novim zahtevam in političnim izkušnjam mladih generacij, ni v *abstraktnih shemah* okosteneli Lenin, predstavljen bodisi v mistični obliki tako imenovanih *marksistično-leninističnih* skupin, bodisi v birokratično-poveličevani obliki.

Ta zbirokratizirani Lenin, predstavljen bodisi kot simbol neke statutarne resničnosti in potemtakem omejen glede na svoje notranje napetosti in ustvarjalne možnosti, bodisi kot izraz nekega evangelijskega revolucionarizma, vrnitve k izvoru, stran od deformacij zgodovine in človeštva,

ne more biti občuten kot instrument za razumevanje novih nalog, s katerimi morajo računati mlade politične generacije.

Tako obstaja nevarnost, da bi se v odklanjanju *ortodoksnosti*, ki predvsem na kapitalističnem Zahodu ne more biti več uporabna, izgubila avtentična Leninova misel in bi s plevelom zavrgli tudi zrnje.

V tem kontekstu se torej zaplete intelektualna avantura mladih, stopajočih na razburljivo pot, ki jih s čudovito hitrostjo in lahkoto pelje od vihravih dogodkov anarhičnega in ikonoklastičnega spontanizma v mirni pristan nekega novega mysticizma, v iskanje stranke, ki naj bi zavarovala upravičenost dialektične avanture.

Tako se je lahko zgodilo, da so nekateri po prvih razočaranjih v odnosih z demokracijo, ki se je znašla na mejah spontanizma, in v odnosih z brezbržno intelektualno razuzdanostjo svobodnega izražanja kakršnihkoli misli, logičnih in idejnih diskriminacij, reagirali tako, da so omejili svoje mišljenje na recitiranje Maovih maksim; od odklanjanja vsake organiziranosti pa so prešli k iskanju organizacije s togo disciplino v običajih in notranji hierarhiji vodstva.

Oba pola, pol popolne privrženosti družbeni praksi množic in pol nastajajoče avantgarde v službi ljudstva, vendar ločene od njega, sta se tako v nekaj mesecih predstavila v svojih absolutnih in nasprotujočih si oblikah.

Leninistične postavke, prisotne v reakciji maoističnih skupin na spontanizem, so še enkrat predstavljene kot negacija izvirnosti revolucionarne problematike na Zahodu, torej kot abstraktna pedagogika in ne kot revolucionarna praksa.

Spontanizem družbene prakse in mysticizem organiziranosti se nam torej kažeta kot protislovni obliki, ki pa jima je skupna nerazrešena enostranskost.

Vendar prav začasnost in nestalnost teh izhodišč določata notranjo napetost politične generacije, nahajajoče se v fazi pozitivnega iskanja, ki se še ni dokončno sklenilo ne s porazom ne z zmago svojih lastnih temeljnih zahtev.

V resnici je najpomembnejše, da so povsod, kjer so najzanimivejše in najpozitivnejše pobude intelektualnega in praktičnega iskanja te generacije, očiščene avanturističnih infantilizmov, prišle v stik z izkušnjami delavskega gibanja, kakor na primer med italijansko jesenjo, povzročile ne samo *demokratizacijo* v vodenju boja, ampak so tudi ustvarile temelj za prvo praktično srečanje z leninizmom.

Zdaj se znajdemo pred drugim vidikom problema: določiti moramo pot, ki jo mora prav tako prehoditi tudi leninizem, pojmovan kot revolucionarna metoda in teorija, da bi dosegel tisto pozitivno srečanje, do katerega, kakor smo povedali, ni prišlo.

Predvsem leninizma ne smemo postaviti nasproti novim gibanjem kot pedagogiko, ampak ga moramo predstaviti kot revolucionarno prakso, sposobno upoštevati nov borbeni material, ki ga predstavljajo praktične izkušnje in teoretične postavke novih političnih generacij.

Tu pridemo do mnogo obravnavanega problema odnosa med spontanostjo in zavestjo. Jasno moramo določiti, ali je zavest, in odtod funkcija vodenja in kritike partije, v nasprotju s spontanostjo gibanja in zunaj nje ali pa v tej spontanosti in v stiku z gibanjem leninizem spet najde bodisi svojo pravo vodilno funkcijo, bodisi tiste popravke, s katerimi bo postal zares učinkovit.

Ves problem je v tem: ali je leninizem skupek abstraktnih kategorij, ki jih je treba uporabiti in prenesti na gibanje, ali pa je za leninistično metodo značilno, da iz gibanja in tudi iz elementov spontanosti, prisotnih v njem, izloči tiste nove kategorije, ki so potrebne za razlago in spremembo stvarnosti.

Mnogi, pa naj ga sprejemajo ali odklanjajo, mislijo, da je bistvo leninizma v zahtevi, da od zunaj vnese popolnoma ločeno in trenutku spontanosti nasprotno zavest.

Toda prav tako pojmovana leninistična praksa pelje k birokratizaciji razrednih organizacij, ki objektivno podpira spontanistični in anarho-sindikalistični padec.

Obenem pa tudi v zadnjem času pogoste kritike, uperjene proti slavni leninistični izjavi o *razredni zavesti, vneseni od zunaj*, iztrgani iz konteksta političnega boja, ki ga je Lenin bojeval proti ekonomizmu, in iztrgani iz njegovih prizadevanj za dokončno utrditev znanstvenega socializma, prav tako prispevajo k temu, da bi, v nasprotju z leninistično mislijo in prakso, iz Lenina napravili teoretika partije, ki naj bi bila *ločeno telo*; s tem na čuden način kljubujejo njegovim bistvenim značilnostim revolucionarnega voditelja, ki je svoje izredne sposobnosti dokazal ne samo, kadar je bilo treba v stiku z izkušnjami množic spremeniti pot in smer, ampak tudi s tem, da je množicam omogočil, da so prek svojih organov, sovjetov, prevzele oblast.

Prav s to izmaličeno vizijo Lenina pa se je danes težko spopasti.

Gre torej za Lenina, ki je izraz aristokratskega in zaprtega pojmovanja partije, v bistvu za Lenina, ki bi bil predhodnik birokratskih izroditev tako imenovanega *stalinizma*.

Nasproti tej predstavi so se nove politične generacije gibale večidel v dveh smereh: prva se je vračala k leninistični ortodoksnosti v nasprotju z dozdevnim *revizionizmom* komunističnih partij; drugi se je zdelo nujno popolnoma preseči Lenina, da bi se tako lahko uprla novim in izvirnim zahtevam revolucije na Zahodu: zgled za to je vrnitev k Rosi Luxemburg.

Toda medtem ko se je tako imenovana smer leninistične ortodoksnosti z branjem Lenina, filtriranega skozi Trockega, zelo pogosto omejevala na enostransko vizijo boja za oblast in na mitično posploševanje pojmov *dvojnosti oblasti in neposredne demokracije*, se je linija preseganja, posredno prek stališč Kolontajeve in *delavske opozicije*, omejevala na formalno spoštovanje revolucionarja in na povzemanje njegovih idej, rahlo pobarvanih z luksemburgizmom, operaizmom in anarhosocializmom.

Lahko trdimo, da nobeni od obeh hipotez ni uspelo, da bi v celoti predstavljala antikapitalistično gibanje, o katerem smo govorili na začetku: v odnosu do tega gibanja sta se končno celo postavili v položaj *zunanje avantgarde*, nesposobne ohraniti množični značaj in revolucionarne perspektive.

Kaj je vzrok tega neuspeha? Pravi vzrok je, da si nobena med novimi avantgardami ni konkretno zastavila bistvenega strateškega problema, to je problema izvirnosti revolucije v visoko razvitem kapitalizmu. Pokazalo se je, da niti vrnitev k čistosti leninistične teorije — ki predpostavlja izkristaliziranje teoretičnega dela in preprosto ponavljanje shem boljševiške revolucije — niti predpostavka o preseganju Lenina

ni leninizem kot pedagogika, birokratsko postavljena nad stvarnost gibanja, niso prava pot za rešitev tega problema.

Po našem mnenju smemo reči, da moramo v težavnem in nasprotujočem si približevanju novih generacij leninizmu videti mnogo obsežnejšo problematiko odnosov med leninizmom in revolucijo na visoki stopnji kapitalističnega razvoja.

Znano je, da je ta odnos zgodovinsko zanikala predvsem desnica z znanim socialnodemokratskim omejevanjem leninizma na ideologijo za nerazvite, obenem pa je postal težji in še bolj izpodbijan zaradi dogmatičnih prikazov leninizma, predstavljenega kot abstraktno ponavljanje shem oktohrske revolucije.

Pri obeh verzijah, ki pa ju vseeno ne moremo uvrstiti na isto raven, je končno prišlo do razcepitve v izkušnjah mednarodnega delavskega gibanja, v prvem primeru prek evrocentrizma, ki so mu bili razlogi osvobodilnih gibanj neznani in je delavsko aristokracijo vodil v kolaboracijo in pridruževanje, v drugem prek abstraktnega internacionalizma, ki je nasproti raznim konkretnim stvarnostim postavljaj večne principe in si tako popolnoma zapiral pot k tisti teoretični obogatitvi, ki je edini izhod za rešitev izvirnih problemov pridobitve in izvrševanja oblasti v državah zrelega kapitalizma.

Evrocentризmu in abstraktnemu internacionalizmu, ki smo ju omenili, je sledila teorija obkolitve glavnih mest od podeželja. Vidimo pa, da gre tudi tu za hipotezo zunanje in ne notranje rešitve problema revolucije v kapitalističnih državah; tudi ta hipoteza vsebuje del leninistične resnice, razpade namreč najšibkejši člen verige; toda če bi to hipotezo neupravičeno prenašali iz člena na člen, bi dokončno izginila druga komponenta leninistične hipoteze, to je komponenta revolucije v Zahodni Evropi, ki ni samo kvantitativni, ampak tudi kvalitativni problem v svetovni revoluciji.

Ali je rešitev tega problema danes še možna znotraj leninistične metode in koncepcije? Vprašanje bi nedvomno zaslužilo, da bi ga posebej obravnavali. Toda ni moj namen, da bi nad analizo odnosov med mladimi političnimi generacijami in leninizmom postavil osebni odgovor, ki bi se lahko zdel abstrakten in voluntarističen.

Pač pa bi rad ugotovil, ali objektivno obstajajo možnosti za tako srečanje in ali se v resničnosti gibanj, ki so se v zadnjem času razvila na kapitalističnem Zahodu in posebej v Italiji, pojavljajo leninistične postavke, pa čeprav ne zavestne.

Mimo prej omenjenih videzov in mistifikacij se skušajmo torej približati stvarnosti gibanja, v katerem so nove generacije igrale glavno vlogo.

Rekli smo, da mora leninizem napraviti obračun novega revolucionarnega gradiva, to je bojev zadnjega časa. Vendar pa je treba pogledati, ali moremo v skupku izkušenj, ki ga imamo pred seboj prepoznati zahteve, ki bi jim lahko našli odgovor znotraj samega leninizma.

Mislim, da s tem v zvezi lahko odgovorim, da iz posebnih značilnosti političnih izkušenj novih generacij, ki so dialektično produkt in kritika boja delavskega gibanja in izkušenj socialističnih revolucij, izhaja nedvomna dovzetnost za obnovljeno leninistično zavest.

Menim, da to dovzetnost lahko razberemo iz nekaterih tipičnih elementov političnega vedenja in boja mladih.

Ti elementi so: 1. močna kritična in borbena tendenca, usmerjena v razvoj demokracije v obliki participacije; 2. vizija teorije, močno usmerjene v dejanje, ki se ne kaže samo v kritiki tradicionalne akademske kulture, ampak tudi v tendenci po individualizaciji, kar se še posebej opazi v *parolah*, ki izražajo zahtevo po dinamični sintezi mišljenja, propagande in borbenega gibanja; 3. sposobnost razpoznavanja delnih in spreminjajočih se ciljev v skladu s popolnoma leninistično tendenco, da se odločno oprimemo glavnega člena, kar nam omogoča, da potegnemo za seboj vso verigo in usmerimo vse praktično-teoretično delovanje k uresničitvi namena; 4. izrazita težnja po tem, da bi poteptali vse oblike mistifikacij in se naravnost polastili bistvenih komponent stvarnosti, ki jo je treba spremeniti.

Toda ni dvoma, da v tem iskanju bistvenih strateških elementov, ki sestavljajo okvir, v katerem poteka razredni boj, izginja leninistični odnos med taktiko in strategijo in da ta odnos še ni nanovo prisvojen.

Zato lahko rečemo, da smo navzoči pri oživljanju figur, ki jih je mistificirala meščanska ekonomija, pa zdaj nosijo levičarske maske, figur, vzetih iz reformističnega sociologizma, moralistično spreobrnjenega v revolucionarni ključ. Predstavlja se nam torej *Gospod Kapital*, tako tog, da je bližji negativni kategoriji duha kot zgodovinsko-družbeni formaciji.

Raven kapitala se tedaj pojavlja kot absolutna kategorija. Iz tega sledi, da taktika odigra lahko samo popolnoma stransko vlogo in se uniči v strategiji. Razlika je ista kot med igro tenisa in *pelote*. V ekstremističnih primerih se igra proti kapitalu tako, kakor pri *peloti* igralec meče žogo ob nepremično steno, katere odgovor je že vnaprej določen glede na igralčev udarec: v bistvu gre za voluntaristično tekmo s samim seboj.

V boju proti kapitalizmu pa se, nasprotno, borimo proti nasprotnikom, ki na vsak udarec vedno drugače odgovorijo; igra zares poteka v dvoje in nasprotnikovi premiki zahtevajo tudi taktične ukrepe, čeprav v okviru stalnih strateških pogojev in pravil igre. Vendar pa ni dvoma, da so tudi te ekstremistične zablode reakcija na razne oblike absolutnega takticizma, kjer se pravo vrednotenje končnih ciljev izgublja v priložnostnih in nepopolnih vmesnih dejanjih.

Odtod povzemamo, da mora do srečanja z leninizmom priti predvsem na področju ponovne prisvojitve taktike, ki jo moramo razumeti kot nenehno razvijanje strategije, taktike, ki je edini pogoj za uresničitev tiste bliskovitosti v spremembah boja, ki je iz Lenina napravila stratega revolucije, sposobnega v vsakem trenutku upoštevati nasprotnikove premike. Samo v okviru te osnovne operacije postaja mogoča individualizacija objektivnih pogojev, v katerih je poklican na delo delavski razred v boju proti posebnemu odnosu med *državo* in *civilno družbo*, ki se vzpostavlja na kapitalističnem Zahodu. S tem v zvezi vstopa v igro tisti tip leninistične dialektike posebnosti in splošnosti, s katerim smo se ukvarjali ob drugih priložnostih. Radi bi samo opomnili, da se leninizem v stiku z novo problematiko socializma lahko obnovi in se mora obnoviti.

Dejansko moramo največje težave registrirati tudi in predvsem v zvezi s socialističnim načrtom.

Nikoli ne smemo pozabiti, da si nove politične generacije drugače kakor prejšnje predstavljajo uresničitev socializma, ne zamišljajo si je

niti kot idealizirano teoretično hipotezo, niti kot inspiracijo ob zunanjem modelu. Socializem se postavlja prednje bodisi kot *stvarnost* bodisi kot *to, kar naj bi bilo*; in prav pogosto hipoteza, za katero so se pripravljene boriti, idejno stopa v konflikt s stvarnostjo socialističnih držav. Iz te dialektične napetosti, ki ji je osnova kritičen pretres prejšnjih izkušenj, pa vendar izvira temeljna zahteva, zahteva po ponovni določitvi lastnega socialističnega ideala.

Konkretno, *ideja socializma*, za katero so se pripravljene boriti nove generacije, se ne ujema vedno s stvarnostjo socialističnih držav. V tem je resnični problem teoretične krize cele generacije.

Toda ugotoviti moramo, ali se mora ta kriza — ki po mojem tudi pozitivno izpričuje, da je danes socializem bolj zrel v stvareh in zavesti — razrešiti tako, da pretrgamo s preteklostjo in s socialističnimi državami, ali pa mora najti svojo rešitev v nanovo uporabljenem leninizmu, ki nam bo omogočil razumeti kompleksnost procesa zgodovinske ostvaritve socialistične revolucije v svetovnem merilu. V tem primeru razumevanje ni nasprotje kritike, temveč potrebna določitev kritične zavesti, ki bo sposobna na višjih ravneh spet strniti delavsko gibanje.

Rekli smo obnovljeni leninizem. Taka obnova postaja toliko nujnejša na področju novih problemov, ki jih postavljajo socialistične družbe: še posebej, če upoštevamo, da Lenin ni imel ne časa ne možnosti, da bi nam zapustil izdelano teorijo o prehodni državi v *prehodnem obdobju* in tudi ne dokončne teorije o *politični organizaciji socialistične družbe*. Vendar pa nam je dal metodo, ki je ni več moč prezreti. Brez leninističnega nauka materialistične dialektike, organsko aplicirane na probleme revolucionarne politike, dejansko ni mogoče preseči do zdaj opisanih nasprotij. Obnovljeni leninizem pomeni samo — in to ni malo — leninizem, odprt nadaljevanju teoretične misli: torej leninizem kot metoda in ne kot katekizem.

S tem Leninom srečanje ni samo mogoče, ampak tudi potrebno. Ne samo da se ne sme vse problematike revolucionarnega razvoja v visoko razvitem kapitalizmu prikazovati abstraktno kot zunanjo in nasprotno problematiko, ampak je ta problematika konkretno že našla svojo prvo povezavo v Gramsciju, teoretiku revolucije na Zahodu. Problemi utrjene civilne družbe, razčlenjene znotraj struktur visoko razvitega kapitalizma, iz katerega izvirajo tudi kontestativna gibanja Zahodne Evrope, so v Gramscijevi metodologiji že zavestno premišljeni. To razmišljanje je, čeprav odseva nekatere postavke, ki danes navajajo k ponovnemu odkrivanju luksemburgizma in, splošneje, k vsem problematikam, porojenim iz industrijskih družb, znalo seči do dna splošnemu pomenu sovjetskega Oktobra.

Z nasveti delavcem v Torinu in z *Vprašanjem juga* je Gramsci najzgovornejši simbol tistega razumevanja *različnosti v enotnosti* revolucionarnega procesa, v okviru katerega je leninizem namenjeno, da bo znova oživel kot revolucionarna teorija.

(Prevedla: Jasna Kovič)

Mednarodne integracije in naš položaj

V zadnjih nekaj mesecih sta dva niza dogodkov, domači in mednarodni, razvnela pri nas vrsto razprav o bodočih razvojnih poteh Jugoslavije in Slovenije ter o smeri in vplivu gibanj v prostoru okoli nas. K oživljanju pozornosti, usmerjene k tem vprašanjem, je gotovo prispevala krepak delež posledica debat, posvečenih ekonomski politiki za letošnje leto, srednjeročnim gospodarskim načrtom, dolgoročnim razvojnim konceptom ter prehodu k znanstveno tehnološki revoluciji. Tem vprašanjem je po svoje posvečeno tudi pričujoče razmišljanje.

»Razmišljanje« pravim namenoma, zakaj za razpravo s trdnejšimi izsledki ali sklepi v sedanjem trenutku manjka marsikaj bistvenega, ne nazadnje tudi trdni količinski kazalniki, na katere bi bilo mogoče opreti iskanje bodočih verjetnosti. Izhodiščno vprašanje, ki naj bi o njem razglabljali, se glasi nekako takole: ali so v sedanjem domačem in mednarodnem trenutku za naš mednarodni položaj in za notranji razvoj pomembnejši zunanji ali notranji vidiki? In če tega dvojega morebiti ni mogoče pomensko rangirati, kje so potem na zvezi med mednarodnimi in notranjimi faktorji tiste točke, ki bi jim bilo, če se želimo približati optimalno uravnoteženi mednarodni akciji, treba posvetiti največ pozornosti?

To so od sile ambiciozna vprašanja, ob katerih bo kritičen bralec prejkone zmajal z glavo meneč, da že ob začetku obetajo dosti »teoretičnega« razpravljanja, a malo praktične uporabnosti. Odgovoriti nanja za silo je precej težko, odgovoriti s trajnejšo veljavo skoraj nemogoče. Toda morda se vendar splača razglabljati o njih, ker utegne tako početje če drugega ne dati vsaj nekaj postranskih rezultatov.

Če naj že za začetek prepletemo domači in mednarodni niz dogodkov, se lahko lotimo tega skoraj kjerkoli. Toda v tako širni izbiri nam vendarle ponuja eno najugodnejših priložnosti iskanja skupnih imenovalcev v vrsti jugoslovanskih zunanjepolitičnih akcij, ki so bile izpeljane na primer od začetka letošnjega leta dalje ali pa so še napovedane približno do prihodnjega novega leta.

Omenjajoč samo najpomembnejše moramo sem naprej uvrstiti pot predsednika Tita in delegacije pod njegovim vodstvom po vzhodni Afriki in po arabskih deželah, ki je bila vključena po eni plati v priprave za vrhunsko konferenco neuvrščenih, po drugi plati pa v utrjevanje dvostranskih stikov. Ta akcija se nadaljuje s potovanjem državnega sekretarja Tepavca po Aziji, sledila pa ji bo pot predsednika ZIS

Ribičiča v zahodno Afriko in nemara v Azijo. Navsezadnje naj bi se akcija iztekla v »vrh«, le-ta pa v učinkovitejši nastop neuvrščenih na jesenskem jubilarnem zasedanju generalne skupščine OZN.

Druga skupina podobnih akcij se začena s pogodbenim izidom urejanja odnosov z Evropsko gospodarsko skupnostjo — s stabilizacijo trgovine na kmetijskem sektorju, z odprtjem možnosti za ekspanzijo na industrijskem in v terciaru, skratka z institucionalizacijo enega najvažnejših odsekov v pahljači mednarodnih gospodarskih stikov, ki je bil že predolgo izpostavljen nenadzorovanemu in precej avtomatičnemu nihanju — z deficitom za nas. Kratki in izrazito delovni obisk Mitje Ribičiča, Tome Granfila in dr. Antona Vratuše v Londonu je, kakor kaže, ob dobro preudarjenem času zagotovil, da ekspanzija EGS v širino ne bo šla mimo brez ustrezne resonance v naši zunanji politiki. Obisk zahodnonemškega gospodarskega ministra dr. Karla Schillerja v Beogradu je ponovno potrdil in hkrati potisnil na višjo intenzivnejšo in bolj v podrobnosti niansirano raven odnosov z Zvezno republiko Nemčijo. V isto skupino sodijo tudi napovedani Titovi obiski v Italiji, Belgiji in na Nizozemskem in še nekateri drugi dogodki na premierski ali ministrski ravni. Toda to so seveda načrti, ki niso odvisni le od želja in namenov, temveč hkrati tudi od občih razmer v mednarodnih odnosih. Pridržek je pametno upoštevati, saj sta ne tako davno, sredi let 1967 in 1968, dva nenadna udarca sunkovito elektrizirala strukturo mednarodnih odnosov in prečrtala marsikatero dobro zamisel.

Tretja skupina takšnih zunanjepolitičnih akcij je povezana z utrjevanjem ali vsaj stabilizacijo odnosov z vzhodnoevropskimi socialističnimi državami. Sem sodijo predvsem napovedani obisk predsednika Zveznega izvršnega sveta v Moskvi ter obča stabilizacija in razvoj odnosov z vsemi, ki v tem delu Evrope to žele.

V četrto skupino teh akcij bi lahko uvrstili počasno in brez posebnega hrupa opravljeno, vendar pa pozornosti vredno izboljšavo v odnosih s Kitajsko.

Čemu to naštevanje? Predvsem zato, ker je iz njega razvidno, da se Jugoslavija po dokaj rezkem stališču ob srednjevzhodni vojni v letu 1967 in po ostri politični konfrontaciji z avtorji in eksekutorji češkoslovaškega avgusta — oboje je bilo sproženo s samimi dogodki — spet pomika k poziciji mnogostranskega ravnotežja in k razprezanju stikov z izredno širokim spektrom držav in tendenc. Za to pozicijo so značilni usmeritev k neuvrščenosti, dobri ali vsaj delovni odnosi z vsemi tremi silami velikankami, iskanje trdnega in po možnosti prijateljskega sodelovanja na mejah in še kaj drugega; vsekakor pa takšna pozicija omogoča odprtost na mnogo strani in neprimerno večjo manevrsko sposobnost ter širši izbor možnosti kot kaka druga. Najvažnejše pri vsem tem pa je, da takšna pozicija izjemno ustreza deželi, ki razvija družbo samoupravnega socializma. Tu lahko brez sleherne sence pomisleka rečemo, da je zanjo optimalna.

Vse to sodi nekako med tradicionalne lastnosti in, če hočete, »stalna operacijska načela« naše zunanje politike. Lahko pa bi rekli, da se v prej naštetih akcijah razkriva še nekaj elementov, ki so bodisi razmeroma novi bodisi dosti opaznejši kakor prej.

Predvsem se je močno okrepila gospodarska komponenta te zunanje politike, z njo vred pa nekakšen treznejši, mirnejši, morda hladnejši, vsekakor pa zrelejši stil. V bruseljskih pogajanjih z Evropsko gospo-

darsko skupnostjo, ki so bila posvečena izrazito gospodarskim vprašanjem, sta se poziciji partnerjev pomikali skozi same številke. V londonskih razgovorih med vodilnimi osebnostmi britanske in naše vlade je tehnologija zavzemala mesto, kakršnega najbrž ni imela še nikoli v nobenem medvladnem srečanju, kar se jih je udeležila Jugoslavija. Značilno je, da je v Beogradu prišel pred zunanjim ministrom Scheelom in morda kanclerjem Brandtom na obisk gospodarski minister Schiller. Med srečanji Titove delegacije v vzhodno- in severnoafriških držav je gospodarski delež razprav terjal skoraj prav toliko pozornosti kot politični.

To je navsezadnje razumljivo in koristno. Na sleherni višji stopnji razvoja zapored ima sleherna družba — razen seveda v izrazito izjemnih primerih — vse več krepkih in stalnih zunanjih interesov, političnih in gospodarskih. Uresničevati je mogoče te interese le z relativno ustaljenimi in enakomerno stopnjujočimi se odnosi s partnerji. Vse manj pa družbe na višjih razvojnih stopnjah prenašajo nenadne sunke, hitre in vrtoglave manevre, ostre konfrontacije in nasilna nihanja. Za razmeroma majhne dežele, kakršna je naša, je to še toliko bolj pomembno, ker je zanje vraščanje v mednarodne gospodarske pretoke, določena specializacija v njih in povezovanje v široke mednarodne kooperacije imperativ, brez katerega bi si lepega dne same zaprle razvojni prostor. Kaže, da se začenjajo ta spoznanja vse bolj izražati tudi v dejanjih naše zunanje politike.

Razmeroma nov ali pa dosti opaznejši skupni imenovalec zadnjih zunanjepolitičnih mesecev pa je tudi večji občutek za prostor, v katerem živimo. K temu je seveda prispevalo svoj delež sproščanje odnosov v Evropi, a se vendar zdi, da to še ne pojasnjuje vsega. Gre namreč za to, da jugoslovanska zunanja politika deluje — vsaj v tem obdobju — približno na vseh akcijskih smereh hkrati in da se, če občutek ne vara (in tu je težko natančneje odmerjati), pri razporejanju svojih akcij ravna približno po pomenu in teži naših realnih interesov. Opazno se je razpršilo nekoč izrazitejše prenašanje akcijskega težišča sedaj z Vzhoda k neuvrščenim, drugič spet z neuvrščenih k Zahodu, tretjič z Zahoda k sosednjim državam, četrtič s sosednjih držav k neuvrščenim in podobno. Nastala je, nastaja ali vsaj obeta nastati notranje bolj dosledna, zunanje bolj umirjena, nasploh pa bolj učinkovita in po kriterijih realnih interesov razporejena struktura akcijskih smeri. V tej strukturi je Evropi — najbrž predvsem zaradi spremenjenih razmer, morda pa deloma tudi spričo prodrlih spoznanj o spremenjenih razmerah in o bodočih dimenzijah svetovnega razvoja — odmerjeno mnogo pomembnejše mesto, kot ga je imela nekoč.

Spremenjene realnosti, struktura akcijskih smeri naše zunanje politike, bodoče dimenzije svetovnega ter evropskega razvoja, a seveda tudi naša geografska lega — vse to se ujema na primer z regionalno razvrstitvijo naših zunanjih gospodarskih zvez, predvsem pa seveda zunanje trgovine. Po podatkih Inštituta za zunanjo trgovino (Ekonomska politika 935/70) so bili lanski odstotni deleži posameznih velikih skupin v jugoslovanskem uvozu naslednji: deleže OECD 64,6, dežele SEV 23,9 in dežele v razvoju 11,5. V jugoslovanskem izvozu so bili ti deleži takile: dežele OECD 55,8, dežele SEV 30,8 in dežele v razvoju 13,4. Če ob tej najbolj grobi distribuciji zunanje trgovine upoštevamo še dejstvo, da je skoraj štiri petine naših kooperacijskih poslov povezanih s prostorom

OECD, le dobra petina pa s SEV in deželami v razvoju, a, da hkrati velika večina uvoza kapitala in moderne tehnologije prihaja iz prostora OECD, si že lahko sestavimo podobo dela zunanjepolitičnih interesov gospodarske narave, ki izhaja iz dosedanjega razvoja in iz sedanjega stanja. Kar pa zadeva drugačno regionalno razporeditev — namreč tisto na Evropo in »preostali svet« — nam le-ta ustvarja še bolj koncentrirano podobo o razporeditvi zunanjepolitičnih interesov, ki so gospodarske narave. V Evropo je šlo lani 79,3 odstotka vsega našega izvoza, od tod je prihajalo v Jugoslavijo kar 81,6 odstotkov vsega našega uvoza.

Iz teh števil je delno razvidna »pretočna« narava naše pozicije. Toda v zvezi z našo temo nas ne zanima to, marveč predvsem nekaj drugega.

Kakor smo namreč prej ob naštevanju naših zunanjepolitičnih akcij v letošnjem letu prihajali do sklepa, da je profil naše zunanje politike, opazovan z neke dokaj abstraktne jugoslovanske pozicije in v dokaj izoliranem ter kratkem časovnem izseku, precej blizu optimalnemu, tako se zdaj moramo vprašati, kako utegnejo trajnejši procesi v Evropi vplivati na naš položaj. Med »trajnejše procese v Evropi« pa lahko, tako se vsaj zdi, štejemo oživljeno integracijo na evropskem zahodu, poskuse odgovorov na evropskem vzhodu ter čedalje živahnejše interakcije med tema dvema deloma celine. Ti procesi pa niso niti samo gospodarske niti samo politične ali vojaške narave, temveč zajemajo praktično ves razpon družbenega dogajanja.

V drugi polovici lanskega leta je prišlo na zahodnem delu celine do stabilizacije in ekspanzije, ki sta sledili globokemu preobratu. Odšel je Charles de Gaulle; kot osebnost, kot politika, kot izraz nekega minulega ravnotežja družbenih sil in kot simbol nekega pojmovanja Evrope in sveta. Na vodstvu Zvezne republike Nemčije so se zamenjale osebnosti, politične in delno celo družbene garniture in kajpada notranje ter zunanje koncepcije. Devalvirali so frank in revalvirali marko ter s tem tudi na zunaj priznali, da obstaja znotraj zahodnoevropskega kroga novo mednarodno razmerje gospodarskih in tudi političnih sil. Razen tega pa je po sedmih suhih letih nenadno in silovito oživela Velika Britanija, kar se je izrazilo v njeni tehnologiji, vzponu znanstveno-raziskovalne dejavnosti in seveda tudi v plačilni bilanci.

Rezultati vsega tega se najjasneje izražajo v razvoju Evropske gospodarske skupnosti, v razvoju, ki sega v globino in širino.

Evropska gospodarska skupnost je po haaškem vrhu v začetku lanskega decembra izpričala, da njeno notranjo integracijo in zunanjo ekspanzijo žene poleg tradicionalnih in počasi zamirajočih političnih nagibov, izraženih pravzaprav že v rimskih sporazumih, čedalje krepkejši in lahko bi rekli zdaj že odločilno prevladujoči momenti, ki izvirajo iz potrebe po združevanju ne več le trgovin, kapitala in delovne sile, temveč tudi znanstveno-raziskovalnih, tehnološko-razvojnih in celo (čeprav je to nemara še najbolj vprašljivo) družbeno reformnih potencialov. Integracijske težnje, ki so se dolgo opotekale le okrog reševanja kmetijskega vprašanja, torej žarišča z dokaj krepkimi elementi gospodarskega in družbenopolitičnega konservativizma, so konec lanskega leta in v letošnjem zajele praktično ves spekter gospodarskega in dobršen del socialnega življenja. EGS se je ne samo v načrtih temveč tudi v dejanjih lotila industrijske integracije, ki je prej potekala po načelih kapitalističnega podjetniškega avtomatizma; toda medtem ko so države in vlade prej vsaj pri povezovanju čez meje to

opazovale z mešanimi občutki ali pa so preočitne primere prevzemanja industrijske kontrole celo brzdale (na primer de Gaullova akcija ob povezavi Fiat-Citröen), so se zdaj spremenile v akterja, ki sicer še vedno z mešanimi občutki, a v skrajni konsekvenci vendarle podpira nastajanje tako imenovanih transnacionalnih, »evropskih« industrijskih družb. Te družbe skupaj s podružnicami ameriških transnacionalnih koncernov ustvarjajo že približno 45 odstotkov vsega zahodnoevropskega bruto proizvoda. Zdaj pa gre za to, da bi ameriški prodor bodisi omejili, tako da ne bi presegal tempa koncentracije in centralizacije v sami zahodni Evropi, bodisi uravnovesili z ustreznim prodorom zahodnoevropskega kapitala v Združene države Amerike. V tem se kažejo prvi obrisi skupne zahodnoevropske industrijske politike.

V EGS se izraža na primer tako, da nekdanja izolacionistična Francija vzporedno in hkrati z izvršno komisijo EGS prihaja na dan z daljnosežnimi načrti o industrijski integraciji; ali tako, da se gumarska koncerna Dunlop in Pirelli združujeta ne le na relaciji Britanija—Italija, marveč tudi čez zunanjo mejo sedanje EGS; ali tako, da Britanija, Nizozemska in ZR Nemčija skupno razvijajo jedrsko energetiko, zasnovano na čiščenju uranskih izotopov v centrifugah; ali snujočih se integracijah med britanskimi, francoskimi in zahodnonemškimi koncerni kemije; ali pa v resnih načrtih za graditev evropskega elektronskega računalnika, ki naj bi s povezavo britanskih, francoskih, zahodnonemških in italijanskih zmogljivosti naposled razbil monopol IBM in Control Data. Značilna je tudi izbira industrijskih sektorjev, kjer so integracijske težnje najkrepkejše: jedrska energetika, kemija, elektronika. V tem se morda najočitneje kaže nova kvaliteta in konkurenčna napadalnost zahodnoevropskih integracijskih impulzov.

Toda tu se ekspanzija integracije v globino šele začenja. EGS sicer čedalje bolj zajema pod nadzorstvo in usmerja ves gospodarski krožni tok: preskrbo s surovinami, izobraževanje vodilnih kadrov, šolanje delavstva, znanstveno in raziskovalno dejavnost, proizvodnjo v kmetijstvu, industriji in storitvah, monetarno, davčno in socialno politiko, politiko konjunktura, določanje tržnih pogojev in seveda zunanjo trgovino ter nevidne pretoke. Vse to je seveda proces. Nekatera od naštetih območij so še izrazito v nacionalni pristojnosti, druga vse bolj prehajajo v območje »evropskih« predpisov — toda kakorkoli, razvojni trend je jasnejši kot kdaj prej in vprašanje je le, koliko zastojev ali korakov nazaj bo motilo to občo smer. Smeri same prejkone ne bo mogoče več pretrgati.

S tem globinskim procesom se prepleta ekspanzija integracije v širino. V relativno kratkem razdobju se najbrž lahko sprašujemo, ali se bodo Britanija, Danska, Norveška in Irska vključile v EGS prej ali pozneje in z večjimi ali manjšimi težavami. Za daljše razdobje pa — razen v primeru hujših globalnih pretresov — skoraj ni dvomiti, da bo do povezave prišlo. Preostalo članstvo današnje skupine EFTA, kar velja posebno za Švedsko, Švico, Avstrijo in Finsko, dandanes zelo resno razglablja o oblikah in vsebini asociacij z EGS, nikakor pa ne več o tem, ali naj se z EGS povezujejo ali ne. Edini conditio sine qua non je zanje to, da se potem ne spremeni njihov nevtralni položaj; to pa je dejstvo, ki je tako zakoreninjeno v realnosti mednarodnih odnosov v Evropi in posebno v ravnotežju sil, da EGS najbrž sploh ne bi vztrajala pri tem, da naj te države sprejmejo politična določila rimskih sporazumov.

Normalno bi bilo pričakovati, da bo evropski vzhod v imenu statičnega ali dimaničnega ravnotežja sil — političnega, vojaškega in gospodarskega — odgovoril na okrepljeni tok zahodnoevropske integracije s čim podobnim na svoji strani. V politični in vojaški sferi se je to že zgodilo, o čemer jasno priča ves proces od Češkoslovaške do nedavnega sklepa o ustanovitvi posebnih vojaških sil, podrejenih samo skupnemu poveljstvu varšavske zveze. V gospodarski sferi je to precej manj očitno — po vsem videzu najbolj zaradi institucionalne krize, ki je zajela gospodarske sisteme in politiko vzhodnoevropskih držav.

O tej krizi, pa tudi o tempu, dosegu in pojavnih oblikah nadaljnje integracije v SEV bo sila težko natančneje soditi, dokler ne bodo znane vsaj glavne podrobnosti iz kritičnega referata Leonida Brežnjeva na decembrskem plenumu CK KP SZ in osnovne kvantifikacije gospodarskega položaja v Sovjetski zvezi, iz katerega je ta kritika izšla. Dokler te osvetlitve in podatki, pa tudi nadaljnji načrti za gospodarsko integracijo niso dostopni, bi lahko le ponavljali dokaj znane rezultate dosedanje integracije v SEV in opisovali snovanje ter graditev vzhodnih »velikih sistemov« v industriji, transportu, energetiki, komunikacijah in podobno. Morda najmanj znan, a potencialno najpomembnejši med temi »velikimi sistemi« je informatični sistem, piramidalna konstrukcija za izmenjavo znanstveno tehničnih informacij s centrom v sovjetski vladi in akademiji znanosti ter s člani v vladah in akademijah znanosti posameznih sovjetskih republik ter članic SEV. Po programih, o katerih so sovjetske publikacije pisale lani, bi moral sistem steči že v letošnjem letu. Tak sistem se bo gotovo spremenil v enega od ogrodič integracijskega procesa. Prejkone pa bo ostal le posebna skupna tvorba, povezujoča nacionalne ekonomije članic SEV, dokler ne bodo razrešena ali pa vsaj potisnjena na višjo raven temeljna vprašanja vse integracije in vprašanja gospodarskih sistemov v posameznih članicah SEV — to se pravi zlasti vprašanje razmerja med planskim usmerjanjem in tržnimi elementi ali med vplivom centra in vplivom gospodarskih enot.

Integracijski proces v vzhodni Evropi sicer lahko doživi kak zastoj, zelo malo verjetno pa je, da bi se zataknil resneje in za dalj časa. To pa je tisto, kar je za osnovno temo, o kateri razglabljamo, najbolj pomembno.

Tako smo si skušali ogledati dva trajnejša evropska procesa, integracijska taka na evropskem vzhodu in zahodu. Preostane še tretji, interakcija med njima.

Interakcija se je po sredjevzhodnem-češkoslovaškem premoru, ki je trajal od srede leta 1967 nekako do srede leta 1969, razvila na več ravneh. Večplastna je in mnogosmerna. Potekala je in se razraščala že prej, pred srednevzhodno vojno in češkoslovaško intervencijo, a to se je dogajalo po razmeroma neraziskanih, neutrtih poteh; brez »prave kontrole«, ki bi vodila proces mimo nevarnih območij, kjer zlahka nastajajo krizni kratki stiki. Obnovitvena faza procesa, ki poteka še danes, je očitno dosti zanesljivejša in bolj regulirana. Razvija se pod mnogo trdnejšim, čeprav navidez rahlim nadzorstvom ameriške in sovjetske velikanke, ki sta med dvema velikima krizama preizkusili in utrdili kanale za medsebojne komunikacije in prekrili evropsko dogajanje s tenčico pogajanj o omejitvi strateškega oboroževanja. Obe sta si vzajemno priznali, da je ravnotežje sil na tej celini, vsaj v splošnem nespremenljivo dejstvo, da ga je sicer nemara mogoče dinamično prilagajati, a da ga ni mogoče nekaznovano rušiti.

Diverzije zoper ravnotežje sil so postale vsaj v Evropi ne le nesprejemljive, temveč celo nekako nemoralne.

Ko je bilo to priznано, se je odprl nepričakovano bogat in celo donosen operacijski prostor. V Bonnu je postal kancler Willy Brandt, ki tako po osebnem profilu kakor po koaliciji sil, ki jo vodi, ne uteleša več atlantske desnice, temveč levi center moderne Zvezne republike. »Nova vzhodna politika« je lahko stekla. Stekla je po smeri in s tempom, ki ga Washington, predvsem pa Moskva lahko v slehernem zaporednem trenutku ocenjuje in ga lahko v slehernem zaporednem trenutku, če bi ji tako kazalo, tudi preseka. Toda za naš predmet je med trenutnimi in končnimi rezultati te mnogosmerne operacije važno predvsem tole.

V naši neposredni bližini oživlja tradicionalni center evropskega dinamizma — Nemčija. Po gospodarski plati se obnavljajo zveze med četrto in osmo industrijsko velesilo sveta. Po politični plati pa prav spričo logike ravnotežja sil, v imenu katerega skušata velikanki proces nadzorovati, relativna teža Zvezne republike Nemčije v zahodnoevropskem krogu narašča in relativna teža Nemške demokratične republike v vzhodnem tudi. Naj ta proces poteka še tako izrazito po receptih ravnotežja sil, naj obe strani še tako zatrjujeta, da je treba s sitemom bilateralnih sporazumov in obče evropske varnosti »priznati status quo v Evropi« — se položaj vendarle dinamizira. V tem trenutku je sila težko predvideti, v kakšno smer in s kakšnimi bodočimi učinki, a dinamizira se — in tu se naši zunanji politiki že spričo tega zastavljajo nove naloge.

Morda še značilneje nam zastavlja nove naloge interakcija na gospodarskem območju. Veliki posli med ZSSR ter Italijo, ZR Nemčijo, Francijo in bržkone v bližnji prihodnosti še Britanijo, so upostavili šele prve kooperacijske zveze med komplementarnimi ekonomijami Evrope. Toda potencial, ki se po vsem videzu nezadržno sprošča, pomeni za nas tisto, kar bomo iz njega zmogli in znali izkoristiti.

Na tej točki je treba, tako se vsaj zdi, vključiti v razmišljanje še tri elemente: naše vraščanje v mednarodno delitev dela, tako imenovano »mednarodno diferencialno rento« in položaj Jugoslavije kot sive cone.

O vraščanju v mednarodno delitev dela ali vključevanju v mednarodne gospodarske tokove ni treba dosti razglabljati: o razvojnih imperativih ni mogoče razpravljati, treba jih je samo — »samo« — uveljavljati. Malce drugače zazveni ta imperativ, če ga povežemo z vrednostjo mednarodne diferencialne rente.

Zamisel o vključevanju v mednarodne gospodarske tokove je bila najprej ob reformi izpred petih let, potem pa še izraziteje ob prvih zasnovah za jugoslovanski srednjeročni plan in slovenski dolgoročni koncept precej izrazito oprta na mednarodno diferencialno rento; na prednosti, ki nam jih zagotavlja zemljepisni ali natančneje povedano geoekonomskega položaj.

V zvezi z mednarodno vrednostjo tega položaja pa je danes že mogoče vprašati, ali je še tolikšna kot pred nekaj leti. S precejšnjo mero gotovosti bi bilo najbrž mogoče domnevati, da vrednost diferencialne rente počasi, a zanesljivo pada. Vsaj v čisto ekonomskem smislu. To se nam je prvič jasno pokazalo takrat, ko so sovjetsko-italijanski plinovod, ki bi za nas sicer utegnil pomeniti cenejšo energijo, položiti mimo nas čez avstrijsko ozemlje. Naša udeležba pri plinsko-avtomobilski kooperaciji med Sovjetsko zvezo in Italijo se je skrčila na relativno malo pomemben delež Rdeče zastave pri dobavah avtomobilskih delov za ZSSR. Osnovne

trase medevropskih gospodarskih kooperacij pa zdaj teko neposredno iz zahodne Evrope čez NDR in Poljsko ali Češkoslovaško v Sovjetsko zvezo. Evropski Sever in zlasti Jug relativno izgubljata pomen — razen seveda v izrazito vojaško-političnem smislu.

V zvezi s »sivimi conami«, ki so jih ponekod samovoljno razglasili, drugod pa potihem sprejeli med zaostritvijo ob Češkoslovaški, je danes najbrž brez prehudega tveganja mogoče reči, da se njihova razglasitev v bistvu ujema s prevladujočim načelom o ohranitvi statusa quo in ravnotežja sil. Toda iskati v tem samovoljno ustvarjenem pojmu iz blokovskega arzenala kako trdnjšo garancijo bi bilo bržkone kratkovidno. To bi lahko bila neke vrste negativna garancija, če bi ravnotežje sil in status quo pojmovali kot nekaj statičnega. Malo prej pa smo sami postavili domnevo, da sta to dinamična odnosa, ker drugačna spricho živahnega razvoja tudi na evropski celini ne moreta biti.

Pač pa je seveda res, da je spricho dejstva, po katerem so našo deželo neodvisno od lastne volje in želja »uvrstili« v eno takih sivih con, mogoče pričakovati iz mednarodnega prostora stare kombinacije vplivov, četudi nemara v novih oblikah: kombinacije podpor in pritiskov z obeh evropskih strani, ki se bodo vse po vrsti skušale navezovati na naša notranja nasprotja in želele sklepiti zaveznitstva z njihovimi ekstremnimi nosilci.

Spricho pospešenih integracijskih procesov na obeh evropskih straneh, spricho imperativne zahteve po našem vraščanju v mednarodne gospodarske pretoke, spricho negotovega razvoja v vrednosti naše mednarodne diferencialne rente in spricho novega dinamizma v Evropi stopa vprašanje notranje trdnosti, koherentnosti in razvojnega tempa v ospredje bolj kot doslej.

Od tega namreč nista odvisna samo učinkovitost občega družbenega razvoja in človeška kvaliteta jutrišnjega življenja, kar je seveda najbolj pomembno in razvidno samo ob sebi, temveč je od tega v mnogočem odvisen tudi naš jutrišnji mednarodni položaj. Ob začetku tega razmišljanja smo govorili o »realnih jugoslovanskih interesih« v mednarodnem prostoru. Zdaj je treba ta pojem razčleniti. Realnih jugoslovanskih interesov je mnogo. Ali naj gre torej, če ponovimo slovito medrepubliško krilatico, za »6 + 2« različnih interesov? Ali morda za vsoto tako imenovanih nacionalnih interesov? Ali za srednjo vrednost med interesi »razvitejših« in »manj razvitih«?

Dokler gre v zunanji politiki za najsplošnejši cilj, ki je povezan z zagotavljanjem varnosti in nedotakljivosti dežele, je naloga še razmeroma lahka. Tu naletimo na razmeroma najmanj težav, ko iščemo skupni imenovalce. Takoj pa, ko skušamo določiti, katerim notranjim razvojnim ciljem — gospodarskim, političnim, socialnim, kulturnim — naj bi bila predvsem prirejena akcija v mednarodnem prostoru, se vprašanje silovito zaplete.

Zaplete se tako zelo, kot se je približno zapletlo ob razpravah o ekonomski politiki za letošnje leto. Tu smo se soočili najmanj z dvema skupinama predlogov, ki težita v dve krepko razlikujoči se smeri. Da pa ne gre le za odločitve ob razvojni smeri za eno leto, se je pokazalo v razpravah o petletnem razvojnem načrtu, kjer je bilo prvo celovitejše gradivo uglaseno na visoko osem odstotno stopnjo rasti, ne da bi hkrati analiziralo trenutni položaj in ne da bi navajalo ekonomsko in politično ceno, ki bi jo bilo treba plačati za tak razvojni model. Kritika strokovnih teles, skupščin in širše politične ter gospodarske javnosti je gradivo, kot kaže, poslala nazaj v izhodišče, kjer je še zdaj.

Precej jasno je, da odločitve o razvoju v dobi petih let, če naj ne bodo samo neobvezna resolucija, smernica med smernicami in papir med papirji, hkrati postavljajo tudi prioriteto zaporedje vprašanj, ki se jih je treba lotiti, nalog, ki jih je treba opraviti, in rezultatov, ki jih je treba doseči. To ni samo program gospodarske rasti in razvoja, temveč v širšem smislu družbeni in v ožjem smislu socialni, politični, kulturni, prosvetni program. Nespোরазum ali sporazum o osnovnih smereh gospodarskega plana pa je hkrati nespোরазum ali sporazum o osnovnih smereh vsega družbenega razvoja. V zvezi s predmetom, ki nas tu predvsem zanima, je to tudi nespোরазum — ali sporazum — o zelo važnih kriterijih, ki naj povedo, kdaj je nekaj treba uvrstiti med jugoslovanske interese v mednarodnem prostoru in kdaj ne.

Zdi se, da bodisi iz nagonskega bodisi iz racionalnega izdelanega razumevanja teh preprostih zvez pogosto izvira zaskrbljenost in celo neke vrste resignacija nad navidez vratolomnimi operacijami, ki so potrebne, da bi spravili na skupni imenovalac interese občine s 70 dolarji narodnega dohodka na prebivalca in občine s 4000 dolarji narodnega dohodka. Morda se zde te operacije zares vratolomne in najbrž pogosto tudi so. Toda velik del te vratolomnosti izvira iz dejstva, da je naša družba kot celota ob vseh realnih notranjih razponih še zmerom relativen začetnik pri demokratičnem usklajevanju različnih notranjih interesov. V tem oziru so gotovo srečnejše družbe z daljšo zgodovinsko tradicijo skupnega življenja in delovanja, ki je akumuliralo nevidne izkušnje in nakopičilo politično in gospodarsko kulturo, potrebno za razločevanje bistvenega od manj bistvenega ne samo v notranje in zunanje obrušeni institucijah in njihovem ravnanju, temveč prav pri slehernem družbeno aktivnem posamezniku. Tu je težko utirati bližnjice. In morda je prav to dandanes ena najtežavnejših dediščin iz ne tako davne preteklosti, ki je potekala v zaostalosti, na mejah dveh različnih svetov in sredi skoraj nenehnih spopadov in bojev.

Vse to je res in res je, da najbrž predvsem iz odsotnosti takšnih izkušenj in iz pomanjkljive zavesti o smotrnosti racionalno odmerjenega družbenega nastopa marsikdaj vznikajo dokaj razbrzdane in hrupne kampanje ter hude skušnjave, bodisi po vrnitvi v blažene čase trde roke, ko je bilo navidez vse preprosto in jasno, bodisi po financiranju razvoja in blažitvi realnih družbenih nasprotij z inflacijo, ki navidez vse plača in sankcionira.

Toda če se povrnemo k zvezam z mednarodnim prostorom, je najbrž vendarle treba upoštevati, da cena časa postopno raste. Nekajletna zamuda, ki jo porablamo za priučevanje k postopkom, potrebnim za usklajevanje notranjih interesov, je danes po mednarodnih merilih neprijetno dražja kakor je bila na primer še pred dvema desetletjema. Tu se gibljemo v manevrskem prostoru, ki se zožuje. Zato je edino smotrno, da posvetimo čiščenju teh postopkov in relativni stabilizaciji sistema — političnega in gospodarskega — skozi katerega naj ti postopki teko, čim več akcijske pozornosti. Če v teh mesecih obstaja kaka prioriteta naloga, je to najbrž ta.

Takšna domneva bi najbrž veljala celo, če bi upoštevali samo nove, naglo razvijajoče se razmere v evropskem in sploh mednarodnem prostoru ter se ne bi na notranje potrebe niti ozirali. Dežela v mnogokratno edinstvenem položaju, kakršna je naša, potrebuje v svetu, obremenjenem z mnogimi nelahkimi problemi, ki ga zdaj zajemajo pozitivni in negativni

tokovi znanstveno tehnološke revolucije, nadpovprečno mnogo analitične prodornosti in akcijske sposobnosti. Analitično prodornost in akcijsko sposobnost pa je na ravni današnjih zahtev mogoče ustvariti samo v zelo tesnem in ustvarjalnem prepletu med znanstveno raziskovalnim delom na območju mednarodnih odnosov, snovanjem in izpeljavo konkretnih mednarodnih akcij ter neprizanesljivim razčlenjevanjem učinkov — zunaj in doma. Vse to početje mora izhajati iz razmeroma jasno opredeljenih mednarodnih interesov te družbe, ki morajo sloneti na dinamičnih, a v bistvu trdnih notranjih sporazumih o osnovnih razvojnih smereh dežele. Morda utegnejo ti stavki ustvarjati videz pogrešnih resnic; a če ni zadoščeno potrebam, ki jih opisujejo, se utegne hitro izkazati, da improvizirana zunanja politika, zgrajena na zaznavanju po posluhu, lahko premosti časovne vrzeli, ne more pa v daljšem razdobju dovolj zadoščati niti potrebam varnosti dežele, kaj šele potrebam njenega notranjega razvoja.

Nemara bi bilo v zvezi s tem koristno, če bi se naša politična javnost bolje seznanila z zgledoma najstarejše in najnovejše industrijske sile sveta. V Veliki Britaniji, ki po dolgi in boleči notranji presnovi doživlja pravo gospodarsko in mednarodno renesanso, in v Japonski, ki jo enkrat in kontinuiran gospodarski razvoj potiska na mnoge svetovne vrhove, je celo lestvica občin, neformalnih družbenih vrednot uglašena na mednarodne interese države. Seveda ni naključje, da se to dogaja v dveh otoških državah, ki morata biti še bolj kot kdo drug vključeni v mednarodni prostor — a vendar. Rezultati znanstveno raziskovalnega dela, upravljanje in vodenje gospodarstva, letne plačilne bilance in zunanjetrgovinski saldi, vse to vzbuja toliko pozornosti kot prva nogometna liga ali svetovna serija v baseballu. Londonski Financial Times na primer razpiše ekipno tekmovalje pri reševanju nalog iz gospodarskega upravljanja, pa odziv petkrat preseže možno število udeležencev; ali pa New Statesman čuti, da mora v uvodniku z ostro reakcijo na »nacionalno obsedenost« povedati, kako se »ne smemo spustiti tako globoko, da bi Johnu Smithu napisali na nagrobnik: umrl je za plačilno bilanco«. V podobnem delu se na Japonskem ugleden vladni ekonomski svetovalec ali manager, ki je prodril dalj kakor drugi na mednarodni trg, spremeni v junaka s statusom, ki bi ga pri nas lahko primerjali samo z Đajićem.

Takšni primeri so morda ekstremi. Gotovo je res tudi to, da niti britanska renesansa niti bliskoviti japonski razvoj ne potekata brez notranje socialne in politične cene. Vendar pa v tem le odseva trezna javna ocena o obči vrednosti dela, ki je tesno povezano z razvojnimi interesi dežele. Še dosti zgovornejši bi bili zgledi, do katerih bi prišli, če bi si skušali natančneje ogledati, kako intenzivno je zunanja politika povezana s treznim in širokim notranjim procesom, v katerem določajo, kaj je nacionalni interes in kaj je treba v mednarodnem prostoru ukreniti. Zlasti še za to, da bi širili in poglobljali gospodarski prodor v svet.

Jasno začrtanega odgovora na izhodiščni vprašanje po takšnem razmišljanju ni mogoče zapisati. Toda če so domneve, ki so tu orisane, pretežno utemeljene; če izhajamo iz podmene, da bosta integraciji na evropskem vzhodu in zahodu tekli dalje in segali v globino ter širino; in če se bosta njuno vzajemno delovanje ter preplet nadaljevala vsaj v osnovi tako, kakor tečeta zdaj; potem se zdi, da so za naš mednarodni položaj in notranji razvoj v tem trenutku domači vidiki pomembnejši kakor zunanji.

Če bi v takšnih razmerah iskali na zvezah med zunanji in notranji faktorji ali med zunanjo in notranjo politiko tiste točke, ki bi jim bilo treba posvetiti največ pozornosti, da bi se bližali optimalno uravnoteženi akciji v mednarodnem prostoru — potem bi te točke najbrž našli predvsem v sistemu in procesu, skozi katera prihajamo do bistvenih odločitev o našem notranjem razvoju.

Če naj bo naša zunanja politika čim bolj smotrna in učinkovita; če naj uresničuje predvsem dolgoročne razvojne interese naše družbe, ki segajo v mednarodni prostor; tedaj ji je — ob zgoraj orisanih občih mednarodnih razmerah — treba zgraditi predvsem dolgoročne kriterije, po katerih bo lahko razbrala, kaj so poleg varnosti bistveni interesi, ki izvirajo iz potreb notranjega razvoja. To pa je odvisno od čim hitrejšega sporazuma o osnovnih smereh gospodarskega in družbenega razvoja v srednjeročnem in dolgoročnem časovnem razponu.

CILJ IN STVARNOST

(Stabilnost in konvertibilnost — inflacija in cene)

Poglavitni ekonomski namen reforme, ki smo jo začeli pred petimi leti, je bila stabilnost gospodarskih gibanj. Posledica tega naj bi bila leta 1970 — torej letos! — konvertibilna domača valuta.

In kaj se je zgodilo? Smo poglavitni namen reforme mar dosegli? Če ga nismo, zakaj ne? Ali pa se mu morda približujemo, če ga že nismo dosegli v času, ki smo ga predvideli? Ali ga bomo sploh kdaj dosegli?

Ob tej temi se vsiljuje torej nekolikanj vprašanj — toda ali smo nanje pripravljeni tudi resno odgovoriti.

Če bi presojali vsa ta in podobna vprašanja po tem, kaj je zdaj v središču pozornosti našega družbenogospodarskega življenja, bi moral reči, da so to vsi tisti problemi, ki so nas vznemirjali vsa leta pred zadnjo reformo oziroma celo ves čas, odkar smo pri nas vpeljali tržni način družbenega gospodarstva. To pa pomeni, da smo se kljub prizadevanju, da bi spremenili način gospodarjenja, in to smo hoteli doseči z zadnjo reformo, spet znašli v položaju, v kakršnem smo bili prej — v izredno močni nestabilnosti gospodarskih gibanj, inflaciji in splošnem zviševanju cen.

V takem položaju pa je konvertibilnost dinarja prav tako na javnih tleh, kot je bila 1965. leta, ko smo začeli zadnjo gospodarsko reformo.

Če bi presojal poglavitni ekonomski namen reforme po dokumentih, ki so pripravljeni za prihodnje petletno obdobje, bi ne mogel reči niti tega, ali bomo ta cilj dosegli ali ne, kajti dokumenti ga skoraj ne omenjajo, vsaj ne kot nalogo, ki jo moramo opraviti v prihodnjem petletnem obdobju, če je že nismo opravili doslej.

Ali vse to pomeni, da smo se poglavitnemu ekonomskemu cilju reforme odpovedali?

Po vsem tem, kar se je medtem zgodilo, to niti ne bi bilo najhujše. Huje je to, da se cilju po tihem odpovedujemo. Saj bi končno lahko ugotovili, da je bil cilj previsoko postavljen in ga zato nismo mogli doseči. Toda če tega sploh ne omenjamo, če o tem ne razpravljamo, če preteklega obdobja ne skušamo kritično in objektivno preučiti glede na cilje, ki smo si jih tako odločno zastavljali, se seveda iz tega ne moremo ničesar naučiti.

Zato ni nič čudnega, če smo se po treh neuspešnih poskusih, da bi dosegli stabilnost gospodarskih gibanj (leta 1957, 1961 in 1965), znašli spet tam, kjer smo bili — v splošni nestabilnosti — samo da vsakič na višji točki razvojne spirale.

In kaj lahko povzamemo iz navedene ugotovitve? Možna sta dva odgovora. Prvi, da se v našem tržnem gospodarstvu sploh ne da doseči gospodarske stabilnosti — in so zato vsa naša prizadevanja, da bi jo dosegli — zgrešena. Drugi, da je sicer pri nas možno doseči gospodarsko stabilnost, da pa se stvari nismo lotili na pravem koncu.

Če je pravilen prvi odgovor, bi to pomenilo, da se moramo z nestabilnostjo sprijazniti in voditi gospodarstvo v nestabilnih razmerah. Potemtakem se ne bi smeli hudovati, npr. nad splošnim zviševanjem cen, kot to delamo zdaj. Seveda bi morali pri tem najprej odgovoriti še na vprašanje, zakaj pri nas gospodarski razvoj ni možen v stabilnih razmerah, ki vladajo pri tistih, po katerih smo se zgledovali — saj bi šele tako spoznali to specifično »zakonitost« naše družbe.

V drugem primeru pa bi se morali najprej vprašati, katere ukrepe, ki jih doslej nismo storili, bi morali storiti, da bi vendarle prispeli, čeprav postopoma, do zaželenega cilja, do stabilnega gospodarskega razvoja.

Kot vidimo, vprašanjem skorajda ni konca. Zato je skrajni čas, da si jih začnemo zastavljati, če nočemo, da se bomo zapletli v nerazrešljive gospodarske zanke.

Kar naprej namreč sami sebe preganjamo — zdaj s prenizkimi cenami in izgubami, drugič z naraščanjem cen, zdaj z ekscesi v osebnih dohodkih, pa spet s prevelikimi in drugič s premajhnimi razponi, potem z brezposelnimi strokovnjaki, drugič brez njih, pa s potrebo po ekspanziji in drugič z zaustavljanjem »pregretega« gospodarstva, zdaj s pretirano liberalizacijo uvoza, drugič s pretirano zaščito — in s podobnimi pojavi, ki so vsi, za čudo, »na liniji uresničevanja družbene in gospodarske reforme«!

Če sem zapisal, da je skrajni čas, da bi si začeli zastavljati nekatera vprašanja, sem seveda pri tem mislil, da je treba na vprašanja tudi ustrezno odgovoriti. In da ne bo videti, kot da neprijetna vprašanja naslavljam le na druge, bom na kratko na eno tudi sam odgovoril.

Vzemimo stabilnost in cene. Če smo pri nas prisiljeni — ne glede na razloge — gospodariti tako, da z močno stopnjo denarne inflacije pospešujemo gospodarski razvoj, moramo vedeti, da bodo cene rasle, v splošnem prav toliko, za kolikor smo povečali količino denarja na strani povpraševanja. Če že imamo inflacijo, se zato nikakor ne moremo bojevati proti splošnemu naraščanju cen, kajti cene se morajo dvigati! In če nočemo spričo tega, ker se je povpraševanje umetno povečalo, ustvarjati novih problemov, bi morali poskrbeti za bolj ali manj vzporedno naraščanje cen vseh izdelkov. Ne smelo bi se dogajati, da nekatere cene »zamrzujemo«, drugim pa dopuščamo nekontrolirano dviganje. S tem namreč, ko nekatere cene tiščimo k tlom, omogočamo drugim še večje možnosti za naraščanje, kot bi jih sicer imele, če bi se cene vseh izdelkov zviševale kolikor toliko vzporedno.

S tem namreč ne samo da sami ustvarjamo še večjo nestabilnost — pod plaščem boja za stabilnost — temveč ustvarjamo hkrati še nove gospodarske probleme: razlike v pogojih gospodarjenja posameznih gospodarskih organizacij. Pri tem pa vztrajno poudarjamo, kako so neneenaki pogoji pridobivanja dohodka eden izmed pglavitnih problemov našega gospodarstva.

Ob inflaciji se potemtakem nikakor ne moremo bojevati proti splošnemu zvišanju cen, temveč ga moramo organizirano podpirati, saj bomo le tako najhitreje uravnovesili ponudbo in povpraševanje — seveda na višji ravni cen.

V ekonomski vedi je že zdavnaj dognano, da stabilnosti ni moč doseči tudi v primeru, če se plače nekontrolirano večajo. Stabilnost gospodarjenja pomeni namreč (relativno) stabilnost cen vseh vrst blaga in s tem seveda tudi cen vseh produkcijskih dejavnikov. Kljub temu da je tako in da to ekonomisti vedo, nismo pri nas niti ob vstopu v reformo niti kasneje storili nobenega družbenega ukrepa v tej smeri. In čeprav so nas na to opozorili tudi gospodarski strokovnjaki ugledne mednarodne organizacije (OECD) — zadnjikrat celo letos.

Tako se dogaja, da na splošno vsi negodujejo zaradi izredno visokega naraščanja cen (12—13 % lani), prav nihče pa se ne zamisli nad podatkom — kaj šele, da bi se zaradi tega razburjal — da so se npr. v Ljubljani povečali osebni dohodki v enem samem letu za 26 %. Kot da oba pojava nista v nikakršni medsebojni zvezi!? Prelepo bi bilo, če bi se vsako leto osebni dohodki lahko povečali za 25 %, cene pa se ne bi spremenile. Toda kaj ko tudi v ekonomiki veljajo naravni zakoni, ki nasprotujejo prelepim željam ljudi! Poleg tega se vsem zaposlenim plače niso enakomerno povečale. Tistim na najnižjih plačilnih mestih se morda niso povečale niti za toliko, za kolikor so se povečali življenjski stroški, zato pa so se prav gotovo povečale že doslej prevelike in gospodarsko neupravičene razlike med posameznimi gospodarskimi organizacijami in vejami, med gospodarstvom in družbenimi službami. In tako tudi tukaj ustvarjamo nove probleme!

Vse to povečuje gospodarsko nestabilnost prav tako kot pretirana inflacija, ne glede na to, da sta tudi sicer oba pojava v medsebojni zvezi. Zato bi morali tudi povečevanje osebnih dohodkov v razmerah inflacije družbeno organizirati, da ne bi povečevali tako imenovane inflacijske spirale ter da bi hkrati zavarovali življenjski standard ter ustrezna razmerja med osebnimi dohodki različnih kategorij zaposlenih.

Tako pa, kot delamo, sami ustvarjamo vse pogoje za nestabilnost našega gospodarstva — tako v razmerju med ponudbo in povpraševanjem kakor tudi v strukturi povpraševanja po porabniškem ali investicijskem blagu. Hkrati s tem se seveda tudi preliva čedalje večja denarna masa med prebivalstvo in zato podjetjem primanjkuje denarja. Kadar pa podjetjem nasploh primanjkuje denarja, je neogibna nova inflacija.

Mar ni po vsem tem treba vprašati, ali se v temeljih naše ekonomske politike ne bojujemo z mlino na veter in so zato cilji, ki si jih zastavljamo, v stalnem navzkrižju s tem, kar se v stvarnosti (objektivno sploh lahko) dogaja?!

Z. TANKO

JASNI SKLEPI — DRUGAČNA PRAKSA

(Ob načrtovanju srednjeročnega razvoja)

Letos je priprava srednjeročnih razvojnih načrtov med najpomembnejšimi nalogami. Delo okrog tega je najprej steklo na ravni federacije. Zvezni poslanci so že precej na drobno premlevali do zdaj pripravljeno plansko gradivo federacije in o njem povedali svoje mnenje. Česa presunljivega v teh razpravah ni bilo slišati, nekaj ocen pa le kaže posneti.

Res je, da so to pot planske priprave obsežne, razprava pa dokaj široka — vendar izdelek (oziroma polizdelek) ta čas ne kaže posebnih novih kvalitiet. Izražena mnenja o njem pa se vendarle razlikujejo.

Čutiti je, da v praksi še ni popolnoma jasno definirano, kakšen naj bo plan federacije in kakšna naj bo njegova dejanska vloga v naši prihodnji razvojni etapi. V preteklosti smo se navadno zadovoljili s tem, da naj bi bil plan prognoza gospodarskih gibanj ali celo album za zbirko pisanih želja. Pri tem je navadno premalo upošteval realne možnosti in zato tudi sedanjega petletnega načrta še zdaleč ne bomo zadovoljivo uresničili.

V planu bi si morali predvsem začrtati določno opredeljene glavne cilje, ki jih lahko dosežemo in jih moramo doseči. Pri tem je seveda nujno kar se da upoštevati dejanske razmere pri nas in v svetu ter na znanstvenih osnovah pretehtane razvojne možnosti. Gradivo o petletnem razvoju Jugoslavije, ki je do zdaj na razpolago, je spet preveč optimistično, celovite ocene za zadnjih pet let pa ni; gradivo preveč idealizira naše možnosti in pri oblikovanju ciljev še naprej računa na nadaljnjo izjemno konjunkturo, ki prav gotovo ne more trajati celih pet let. Verjetno je to sad teženj načrtovalcev, da bi sedanje neuravnovešene razmere in številna nasprotja v družbenih in ekonomskih dogajanjih vsaj na papirju čimprej uskladili. Tako nerealno načrtovanje pa je lahko za gospodarstvo napačna osnova in informacija za prihodnjo usmeritev.

Poleg tega je bilo v razpravah okrog nadaljnega pripravljanja planskega gradiva na ravni federacije ponekod čutiti tudi vprašanje — ali najprej plan ali najprej koncept nadaljnega razvoja ekonomskega sistema. Ta dilema je tako postavljena — neustrezna. Dejstvo pa je, da številna mnenja terjajo predvsem čvrsto razvejano natančno opredelitev posameznih planskih nalog, ki naj posegajo navzdol, globoko v posamezne gospodarske dejavnosti; ob tem naj bi s številkami natančno določili čim višje stopnje ekonomske rasti. Temu bi kazalo potem podrediti vse sistemske poteze. Pri nas namreč še vedno ne zmanjka zagovornikov stališča, ki pravi, da si lahko še na sedanji ravni razvoja dovolimo zelo visoke stopnje rasti za vsako ceno; četudi jih poplačamo z gospodarsko nestabilnostjo in inflacijo. Sedanji položaj je zadosten dokaz za to mnenje. Očitno je, da so dokajšnjemu delu gospodarstva in političnih vodstev nestabilne razmere kar po volji. Razumljivo, nihče se ne bi rad odrekel životarjenju ali celo ugodnemu življenju v sedanjih

popolnoma neurejenih poslovnih odnosih, če jih lahko sploh še imenujemo poslovne, če lahko brez skrbi zapravlja tuji denar. Resničnost te trditve podpira tudi dejstvo, da se mnogim s planom prav nič ne mudi. V zvezni skupščini smo lahko ob prvih razpravah o planskem gradivu slišali od posameznikov poslancev cele sezname zahtev, kako nujno je pripraviti posebne študije o raznih zadevah. Če bi vsem ustregli, bi potrebovali načrtovalci in strokovne institucije vsaj nekaj let, saj bi prišle na dan cele tone potiskanega papirja. V bistvu je šlo predvsem za namen odlagati sprejetje plana, podaljšati sedanje razmere sebi v prid in odložiti ureditev položaja — četudi delno — kar se da v prihodnost. Sklep zveznega izvršnega sveta, da bo zahteval čisto natančne roke, v katerih naj bi dokončali posamezne runde pri pripravljanju plana, se nam zdi zato sila umesten.

Na drugi strani pa je slišati drugačne želje — da je bistveno čimprej izdelati nadaljnje sistemske rešitve in da je plan postranskega pomena. Res je — v praksi bi gospodarske organizacije in občine ter republike veliko lažje načrtovale svoj razvoj, ko bi bili dejansko znani pogoji gospodarjenja. Seveda je tudi na tej strani slišati pretiravanja o pomenu izrecno sistemskih potez in čutiti omalovaževanje vrednosti realnih planskih smernic. Nekateri pač želijo od sistema dobiti določene nezaslužene privilegije ali pa jih že imajo, kar je pri nas dokaj vsakdanje — in zato pripisujejo tak pomen zaželenim ekonomskim ukrepom.

Plan in sistem morata biti med seboj neločljivo povezana. V zveznem planu naj bodo naloge in obveznosti federacije za uresničitev planskih ciljev natančno določene. Med njimi pa je ena najpomembnejših ravno nadaljnje dograjevanje ekonomskega sistema. Nenadne in nepredvidene sistemske spremembe, ki se jih loteva država, občuti gospodarstvo kot sila nedobrodošlo motnjo v svojem podjetniškem ravnanju. Zato mora federacija pravočasno predložiti bistvene splošne pogoje gospodarjenja, da bodo na razpolago gospodarskim organizacijam pri njihovih bistvenih odločitvah glede razvoja v prihodnjem srednjeročnem obdobju.

Da so naloge glede dograjevanja sistema neodložljive, kaže sama gospodarska praksa. Temeljno izhodišče ob tem je, da moramo z nadaljnjim izpopolnjevanjem sistema zagotoviti vsaj temeljne pogoje gospodarjenja za vse enako. O tem so sklepi IX. kongresa ZK Jugoslavije popolnoma določni, praksa pa je drugačna. Kako sicer razlagati dejstvo, da v sedanjem sistemu lahko nekdo brez truda lenari za visokimi zaščitnimi okopi uvoznih carin, drugemu pa lahko konkurira z uvoženim blagom tako rekoč vsak kramar. Na eni strani lahko določene gospodarske organizacije dobijo po uradnem tečaju iz državne blagajne za vsak z izvozom ustvarjeni dolar kar poldrugi dolar, drugim v isti gospodarski veji pa oblast nakloni od dolarja le sedem centov. Nekateri lahko po mili volji zvišujejo cene kot monopolisti pri prodaji določenega blaga, drugi ne smejo niti približno spremljati svetovnih cen, ker so domače cene zamrznjene in pod stalno kontrolo okornega birokratskega aparata. V sedanjih razmerah lahko podjetje, ki ima nekaj sto milijonov več terjatev kot dolgov, izplačuje le 80-odstotne plače, tisti, ki ima visoko neporavnano razliko v svojo škodo, pa deli celo dobiček, če se le znajde. V takih razmerah tudi ne manjka hude krvi glede nacionalne pripadnosti posameznikov glede zasedbe pomembnejših delovnih mest v zvezni administraciji. Zato, ker je še pogosto lahko uspeh delavcev v posameznem kolektivu bolj odvisen od parafe birokratskega peresa kot od

njihovih žaljev. Skratka — pogoji gospodarjenja še zdaleč niso izenačeni. Ne delamo si utvar, da bi lahko docela enaki veljali v vsem našem ekonomskem prostoru. Najmanj, kar pričakujemo, pa je, da morajo biti možnosti enake vsaj znotraj posameznih področij gospodarskega delovanja. Bistvo je v tem, da je treba ob določeni doseženi družbeno interesantni ravni gospodarskega uspeha s sistemom spodbudno in enakomerno delovati v smeri nadaljnega napredka. Obenem naj sistem odpira najvitalnejšemu delu gospodarstva vrata na nova pota, kamor še nismo stopili, na katera pa so razvita gospodarstva v svetu že krepko zakoračila. Žal smo do zdaj sistem prepogosto krojili po željah ali obupanih klicih tistega dela gospodarstva, ki je bil v težavah. S tem smo nesposobne začasno še obdržali nad vodo, zato pa hromili napredek najpropulzivnejših ekonomskih subjektov. Kako bo federaciji uspelo v planskem gradivu in v konceptih nadaljnega izpopolnjevanja ekonomskega sistema opustiti to skrivnostno »samaritanstvo« in dejansko spodbujati najnaprednejši del delavskega razreda — od tega je v veliki meri odvisen naš uspeh v prihodnji etapi razvoja, ki jo prav zdaj načrtujemo. Če bi bolj zvesto kot do zdaj sledili proklamiranim načelom našega najvišjega političnega foruma, se ta čas ne bi znašli znova v dilemah, ki se pred nami pojavljajo že ves čas prizadevanj za uresničevanje reforme. Skratka, na papirju imamo glede sistema vse lepo urejeno, praksa pa je pogosto odvisna od ozračja na seji tega ali onega organa federacije. Posledice so znane, žal pa se pri nas iz izkušenj kaj malo naučimo.

T. KRAŠOVEC

ZAKAJ NESKLENJEN PRVI KROG RAZPRAVE?

Tako teze kot gradivo in uvodno poročilo na dvanajstem plenumu Centralnega komiteja ZKS so bili dobro in temeljito pripravljene, in nemalo začudenja vzbuja dejstvo, da se je tudi tokrat primerilo, da je stekla razprava v tirnice številnih monologov, ki so bili pretrgani šele pravzaprav tik pred koncem seje. Od razprave »o nekaterih temeljnih vprašanjih kulture in aktualnih nalogah komunistov« bi pričakovali predvsem, da bo v (četudi polemičnem) soočenju različnih stališč o teh vprašanjih izločila tisti temeljni, za večino sprejemljivi seznam mnenj, ki so skupna in ki jih je mogoče v nadaljevanju javne razprave in razprav v delovnih telesih še ustrezno razširiti. Ob prebiranju »Dokumentov«, objavljenih v »Komunistu« 20. marca, se je nekoliko težko znebiti vtisa, da ima človek pred seboj vrsto med seboj neodvisno napisanih prispevkov, o katerih kvaliteti resda povečini ni dvomiti in dosega normalno diskusijsko raven, se pa misli posameznih razpravljavcev, nanizanih v njih, med seboj le poredko srečajo. Plenum sicer ni sprejel sklepnega dokumenta, temveč se je strinjal, naj bo celotno

gradivo z razprave temelj za nadaljnjo javno razpravo o teh vprašanjih, ki naj se sklene na eni prihodnjih sej CK. Najbrž ni dobro, da je bila že med pripravami dosežena višja stopnja analize in sinteza kot na seji.

Zakaj?

Ni je kulturne dejavnosti na Slovenskem in ne umetniške idejne usmeritve, kjer ne bi, vsaj v širših skupinah, našli komunistov. Komunisti so tako v uredništvih revij, ki se med seboj spopadajo, kot v skladih, ki jih financirajo, a se z njimi marsikdaj ne strinjajo, so pripadniki najrazličnejših antagonističnih slikarskih, kiparskih, literarnih, gledaliških, filmskih ... šol, strokovnih društev, kjer ne najdejo skupnega jezika ... skratka, razmetani so vsepovsod po tem ljubem »slovenskem enotnem kulturnem prostoru« in jih večkrat družijo kvečjemu partijska izkaznica in skupna zavest, da stoji v programu ZKJ zapisano, da je umetnost sama sebi sodnik — to pa ponavadi le takrat, kadar je govor o njihovi lastni umetnosti.

Iluzorno bi bilo pričakovati od plenuma ali kateregakoli drugega organa ZK, da bi v tem pogledu lahko »napravit red«. Lahko pa zahtevamo oris stanja in oceno tega stanja, predvsem pa spodbudo za delovanje na temelju vsega tistega, kar najrazličnejše tendence vseeno združuje. To pa najbrž nista le stvari, ki sta se mi pravkar zapisali, pač zato, ker sta na prvi pogled opazni in izražata le zunanjo podobo stanja. Prvi korak do tega bi bil (po mojem) ta, da bi se vsaj enkrat dobili skupaj komunisti, predstavniki posameznih šol, smeri in estetskih prepričanj, ne da bi se med seboj spopadli, temveč zato, da bi poiskali elemente združujočega, tistega, kar bi potem tudi omogočilo koncepcijo neke **kulturne politike**, ki danes ravno Zvezi komunistov še kako primanjkuje. Mesto za tako razpravo bi najbrž ne bilo nobeno strokovnih društev, ampak politični forum, kakršen je centralni komite Zveze komunistov. Sicer bi kljub vsej zaželeni strpnosti najbrž prišlo tudi do ostrih polemik, kar pa samo po sebi ne bi bilo nič groznega; sploh pa je tu še poslovnik, ki najbrž predvideva za nenormalne situacije tudi intervencijo.

Pretežno monokulturna sestava gostov na dvanajesti seji do tega ni mogla pripeljati. Izrečene besede se niso največkrat niti stikale niti sekale in danes, pičle tri tedne po seji, ni razen nekaj začinjenih časopisnih polemik, z bolj ali manj osebno noto, opaziti nobene močnejše javne razprave, ki bi preseгла vsaj raven priprav na sejo. Najbrž ni tega kriva le previsoka raven, ampak tudi, upravičen ali ne, občutek, da se »bodo že drugi zmenili o nas namesto nas«. To je pa že začetek poti, ki drži v slepo ulico, vendar na srečo še vedno dovolj blizu križišča, kjer lahko smer še popravimo. Ob neštetokrat deklarirani in tudi na plenumu zelo uspešno ubranjeni različnosti, ki »bogati slovenski kulturni prostor ter ustvarja ugodne pogoje vseh resnično ustvarjalnih prizadevanj in iskanj« (iz poročila), najbrž ne bo odveč med gosti na tisti plenum, ki bo sklenil razpravo, povabiti še nekaj komunistov-kulturnikov, ki bi smeli koristno sodelovati v razpravi. Verjetno ne gre za sto cvetov — niti za deset najbrž ne.

M. MURKO

PLEDOAJE ZA DRUŽBOSLOVNO LITERATURO

*Poprej je ves človeški razum, ves njegov genij delal samo za to, da bi dal enim vse dobrine tehnike in kulture, drugim pa jemal tudi najpotrebnejše — **prosveto in razvoj**. Zdaj pa postanejo vsa čuda tehnike, vse zmage kulture splošna ljudska last in človeški um in genij se poslej ne bosta pretvarjala v sredstva za nasilje, v sredstva za izkoriščanje.*

Lenin, 1918

V propagandnem letaku Cankarjeve založbe za leto 1970 piše ob knjigi K. Marx, Kapital III naslednje: »76 let po tem, ko je v redakciji Friedricha Engelsa izšla v Hamburgu III. knjiga Kapitla (Proces kapitalistične proizvodnje), dobivamo Slovenci to veliko delo prvič v domačem jeziku. Če upoštevamo, da je izšla prva ruska izdaja že dve leti za nemško in da je poteklo od Pijadejevega prevoda, ki ga uporabljamo sedaj, nad 30 let, potem CZ že celo malce pozno izpolnjuje eno najpomembnejših nalog svojega izdajateljskega poslanstva.« Ob tem lahko rečemo: Bolje zdaj kot še pozneje. Bolje enkrat kot nikoli. Torej vredno pohvale, če zamižimo ob zamudništvu. Ali pa bomo kot noj vtaknili glavo v pesek ob dejstvu, da so prevedli in izdali Kapital pred nami celo v Francovi Španiji? Da bi vsaj zardeli!

Sicer pa zamudništvo ni edina pomanjkljivost. V Sloveniji, kjer imamo najbolj decentralizirano založništvo,¹ ugotavljamo tako kot drugod, da dejavnost le-tega stalno narašča.² Za to gre hvala predvsem razširjeni, bogatejši strukturi del³ in seveda večji kulturni potrebi našega človeka (mislim pa, da so te potrebe večje zlasti zaradi komercializacije knjigotrštva). Na drugi strani pa nam predstavljata naraščanje in bogatejša struktura del samo splošno ugotovitev (oceno), s katero ne moremo in ne smemo biti zadovoljni. Zakaj ne? Oglejmo si nekatera družboslovna področja, kljub napaki pars pro toto.

Na področju religije je med izdanimi deli samo nekaj knjig, ki z znanstvenega ali vsaj poljudnoznanstvenega izhodišča obravnavajo vprašanja religije. Prevladuje vsaka literatura, katero večji del izdaja katoliška cerkev.

¹ Imamo 5 založb v Ljubljani, po eno v Mariboru, Murski Soboti, Celju in Kopru. Razvita je tudi založniška dejavnost nekaterih novinarskih hiš (Delo, Komunist), znanstvenih in strokovnih institucij, izobraževalnih, kulturnih in drugih organizacij.

² V Sloveniji je izšlo leta 1968 1170 različnih knjig v skupni nakladi 5,9 milijonov, kar je za 45 % oziroma 33 % več kot leta 1963. Tako pride na enega Slovenca povprečno 3,5 knjige (vir: Stat. letopis 1969, stat. bilten ZZS, št. 233 in 327).

³ CZ ima več družboslovnih zbirk: klasično in sodobno marksistično zbirko »Misel in čas«, neformalno zbirko »Aktualno družboslovje« itd., in pomembno pripeva k tej literaturi, vendar pa ne pokriva vseh potreb.

Tematsko področje **marksizma-leninizma**⁴ izkazuje razprodane izdaje, ki so narekovale potrebe po ponatisu in ponovnih izdajah posameznih del; do izraza so prišle tudi nekatere nove izdajateljske potrebe. Večje je izdajanje del domačih avtorjev, ki obravnavajo posamezna vprašanja marksizma skozi prakso revolucije in graditve socialistične samoupravne družbe v Jugoslaviji. Opažamo, da niso kompletirane izdaje klasikov marksizma v širšem smislu, posameznih izdaj pa na trgu ni več mogoče dobiti.

Na področju **sociološke literature**, ki je bila in je še zapostavljena (kar ilustrira tudi dejstvo, da v statistični nomenklaturi izdaj na tem področju ne navajajo posebej), lahko ugotovimo v strukturi del: večje število učbenikov za razne stopnje šol, celo več učbenikov in ponovne izdaje. Prevodi obravnavajo specifične probleme razvite družbe. Slabo so zastopana dela metodološkega značaja. Nesorazmerje vlada med deli splošne sociologije in posebnih sociologij. Področja posebnih sociologij so precej nepokrita.

Literatura na področju **politologije** kot najmlajše veje v družboslovju obsega predvsem dela praktične politike, kongresov, forumov, razne dokumente in biltene z visokimi nakladami, namenjene najširšemu članstvu družbenopolitičnih organizacij, da se le-to s tem mobilizira pri uresničevanju posameznih akcij in pri oblikovanju stališč in politike organizacije. Raste sicer število del, ki teoretično obravnavajo posamezna vprašanja in probleme naše politične prakse, vendar je ta teoretični del veliko slabše zastopan.

»Statistični optimizem« torej hitro splahni, podrobna predstavitev tematskih področij pa nas vodi iz goščave, v kateri sredi dreves ne vidimo gozda.

Seveda razvoj v sto letih po Marxu ni zastajal prav zaradi učinka, ki ga je imel marksizem. Mi pa smo zelo zaostali v posredovanju kulturnih dosežkov drugih narodov prav na področju marksizma, zato ne bo nič novega, če zapišem, da so **prevodi** tujih del nujno potrebni, in to zlasti tistih del, ki so znanstveno že ovrednotena. Pot do bralcev bi gotovo našle knjige Lenina, Plehanova, Blocha, Cornuja, Garaudya itn. Dela tujih piscev ne bi pripomogla samo k boljšemu spoznavanju razvoja marksistične misli v posameznih regijah mednarodnega delavskega gibanja, ampak tudi k razvoju marksistične misli in znanosti v Jugoslaviji in k preverjanju naših izkušenj in rezultatov.

Zadnji in najtehtnejši problem pri tem pa je — revolucionarna novost v marksistični teoriji. Marksizem ima zgodovino, ki jo zato, kot vsak drug zgodovinski pojav, lahko obravnavamo v smislu Marxove metode — kritično in revolucionarno. Obsojati pa moramo pojave, da so marksistični teksti izpostavljeni raznim ideološkim skrčitvam v imenu humanizma ali česa podobnega, kar predstavlja destrukcijo marksistične misli. Prav tako moramo zavrniti shematizacijo, kanonizacijo in zgolj pragmatistično uporabo temeljnih misli, idej marksizma ali pa celo samozavestne sodbe in recepte, kaj je marksistično in kaj ni. Prav s teh gledišč pa lahko teoretično revolucijo vzporejamo z družbeno, pri čemer v teoretičnem delu nastopajo težave in je potrebno zelo dolgo obdobje, da se nova miselnost, ki je osnovala novo ideologijo in politično prakso,

⁴ Sem uvrščamo dela klasikov marksizma in sodobnih teoretikov marksizma ter dela voditeljev mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja.

uveljavljati. To pa je revolucija v ljudeh samih, osvajanje novega, znanstvenega, marksističnega pogleda na svet.

In kako se uveljavlja pri nas? Skozi zamudniško prevajanje del na tem področju sploh in Marxovega Kapitala posebej se nedvomno izpričuje določena **kriza našega odnosa do teoretično idejne kulture.** Ne bi ponavljal devalviranih in dogmatsko okorelih gesel, kot: partija ki se naslanja na znanost, ki gre v korak s časom, se spreminja, ne more doživeti poraza itd., in z njimi utemeljeval potrebo po tovrstni literaturi. Vendar pa tudi ni mogoče zanikati, da je najmočnejše orožje komunistov njihov znanstveni pogled na svet — dialektični materializem. Žalostno ob tem je dejstvo, da marsikdo med nami (predvsem tehnokrati, pa tudi mladi intelektualci, celo komunisti) trdi, da je klasična marksistična literatura zastarela. To nas opozarja na dejstvo, da se **premalo zavedamo renesance marksistične misli,** vztrajnega izžarevanja Marxove misli, kar nam izpričuje sedanji svet (spomnimo se obravnave marksizma v katoliški cerkvi), in da je stopnja demokracije in svobode tesno povezana z idejno zrelostjo komunistov. Le-ti pa ne morejo in ne smejo negirati renesanse Marxove misli v 20. stoletju, če ne želijo svoje idejne osnove zanemariti, izmaličiti, zadušiti.

Vendar ne postavljam nikakih absolutnih zahtev po izdajanju samo te vrste literature niti ne želim prenaslasiiti tega področja, ker to pri ljudeh vedno rodi odpor do področja in problemov, ki so imanentno človeški problemi. In tak odpor je bil dosežen, še posebej zaradi dogmatizma (tu ima svoje mesto geslo: marksizem je smrtni sovražnik vsakršnega dogmatizma, kar je že dogmatsko). Prav zaradi tega in ob znanem dejstvu, da je kohezivnost sistema odvisna od izražanja različnih interesov in sproščanja konfliktov, tudi na tem področju založništva obstaja potreba po prepoznavanju ne samo teoretičnih del Marxa in njegovih naslednikov ter del iz marksistične prakse, pač pa tudi stališč in mnenj meščanskih avtorjev, ki se neposredno soočajo z Marxom.

V okviru tega konteksta velja opomniti na pogumno delovanje sarajevske založbe Logos na tem področju, na 10 knjig Plehanova v izdaji beograjske založbe Kultura, ne nazadnje na dejstvo, da so Makedonci izdali prvo knjigo Kapitala že leta 1953. Vse to in pa razprodane izdaje dokazujejo veliko potrebo po teh knjigah, seveda v primernem izboru in po primerni ceni.

Tovrstna literatura bi bila v naših razmerah v največji meri sad prevajanja tujih del, najboljših iz tujih založb, in bi izhajala v eni ali več zbirkah. Prevajanje pa mora biti usklajeno z razvojem znanosti in njenega izrazoslovja. V celoti bi bilo to več kot samo založniško dejanje, bilo bi sad združenih naporov širšega kroga sodelavcev, strokovnjakov, ki jih vsekakor že imamo oziroma le-ti ne bi smeli biti problem. Za začetek bi bila delna rešitev tudi v sistematični, pregledni prodaji družboslovne literature v tujih jezikih (sem štejem tudi izdaje na srbskohrvatskem jezikovnem področju). Zagotoviti bi morali tak izbor tujih družboslovnih del, ki bi se skladal z našimi aktualnimi potrebami, ne pa da bi literatura prihajala med nas stihijsko. Zato morajo imeti založbe v inozemskih oddelkih ustrezen visokokvalificiran kader. Taka prodaja bi bila nedvomno upravičena. Ko pomislim na morebitne predsodke, se spomnim tudi širokega razpečavanja tujega zabavnega tiska in predmetov luksuzne porabe, s čimer zadovoljujemo svoje snobovske želje.

Zakaj ne bi tudi tu odprli meje, kot smo jo na bolj kočljivih področjih kulture?

Prevajanje tujih del, s katerimi bi nedvomno presegli dano stanje na tem področju, nikakor ne bi smelo biti omejevano z oznakami neren-tabilnosti izdajanja tovrstne literature, z izgovori, da se take edicije v majhnih nakladah zaradi ozkega kroga bralcev ne izplačajo, niti se ne bi smeli zanašati na subvencije, ki porodne bolečine lahko sicer skrajšajo in olajšajo, ne morejo pa jih odpraviti. Vzrokov, da ta literatura »ne gre«, ne smemo odpraviti enostavno z ugotovitvijo, da so bralci neza-interesirani, še manj pa s tem, da bi se sklicevali na ekonomiko kot »skritega boga zgodovine«, ki vse ureja, tu pa ne dopušča večjega, pogumnejšega izdajanja.

Dalj časa tudi že ugotavljamo disonanco med razvojem kulturnih potreb in razvijanjem potreb materialnega standarda. Ljudje vidijo svojo srečo predvsem v pridobivanju in porabi materialnih dobrin, dosegli so sicer boljši standard, »blaginjo«, toda niso si pridobili večjega vpliva na odločitve, ki jih zadevajo, ker je zanemarjena teoretično idejna kultura naroda. Na drugi strani pa je ob vedno manjših sredstvih za kulturo ogrožen sam nadaljnji razvoj materialnih produktivnih sil družbe. Tem procesom in pojavom se lahko postavi po robu samo — če lahko uporabim izraz Antonia Gramscija — **intelektualna in mo-ralna reforma**, usmerjena v obči dvig kulturne ravni naroda, kar bi moralo biti dopolnitev gospodarske reforme. Tu pa imajo svoje mesto tudi založbe, ki bi se morale vključiti v družbeno prakso, ki se ne bi smele izmikati odgovornosti niti tveganju, predvsem pa ne naporom, če hočejo obvladati knjižni trg. Pri tem morajo ustrezno spremeniti svojo notranjo organizacijo dela in tržno usmeritev. Slednje ne sme predstavljati samo »komercialna« propaganda z namenom neposredne prodaje knjige, ampak tudi posebna veja propagande, tako imenovana »public relation«, ki označuje vsoto naporov in akcij, s katerimi želi založba (ali tudi knjigarna) v javnosti ustvariti dobro mnenje o sebi in svojem delovanju. Posamezne oblike »public relation«, ki bi morale obstajati v založništvu in knjigotrštvu, so: splošni ugled založbe, ki je odvisen od mnogih faktorjev; delo z novinarji; razstave, srečanja z avtorji itd., kar bi nedvomno prispevalo k večji seznanjenosti s tako literaturo, to pa bi vodilo do vedno širšega kroga bralcev in ne nazadnje do večje prodaje te literature.

Sklep: problem družboslovne literature v celoti in marksizma v njenem okviru je samo drobec, ne tako nepomemben, v spektru naše idejne usmeritve, del v mozaiku naše splošne kulturne politike, ki pa zadeva ZK, vsakega komunista, vsakega naprednega človeka naše skup-nosti. Njegovo prisotnost v našem prostoru smo že večkrat ugotavljali, sklepali ob tem. Pa se nam vendar vedno znova povrača v večnem krogu. Le zakaj? Ali zato, ker vedno čakamo, da bo šel kdo drug za nas po kostanj v žerjavico in pretrgal ta začarani krog? Ali zaradi splošnosti zaključkov, neodgovornosti ob splošni odgovornosti za ta problem in druge probleme?

Zastavlja se vprašanje: kdaj bo prevladalo spoznanje o pomenu teo-retične kulture za družbeno prakso in akcijo? Samo zavedati se pro-blema in čakati, ni dovolj. Naj upamo. Ne! Zahtevamo ...

M. BREZOVŠEK

Vrag si ga vedi zakaj nekateri tako stalno in tečno poudarjajo, da si celoten delež pri vzgoji mladega človeka delijo bolj ali manj enakovredno družina, šola in družba z vsemi pripomočki, ki jih ima oziroma naj bi jih tudi morala imeti na voljo. In ker se je težko vtikati v posamezne družine, o šoli pa smo si večinoma že tudi na jasnem (vemo vsaj, kaj hočemo, čeprav se nam marsikdaj najbolje ne posreči), se razgovori ustavijo najpogosteje pri tistem »tretjem«, kar naj bi k vzgoji mladi pričakovali od družbe.

Več let po vojni denarja za dejavnost mladih ni primanjkovalo. Dandanes imamo celo občutek, da smo ga jedli več, kot je bilo potrebno, čeprav ga v bistvu tudi toliko ni bilo. Toda bilo je manj organizacij, razvejanost njihovega dela se ne more primerjati z današnjimi dolžnostmi in zato so bile potrebe mladih toliko manjše, da so jih s sredstvi, ki so jim bila na voljo, brez težav zadovoljili. Najrazličnejša društva pa so se nato razcvetala iz dneva v dan in za vsakogar se je našel še kak košček kruha iz tega dokaj velikega hlebca. Potem pa so se koščki počasi (vendar nepretrgano) zmanjševali, dokler niso mnogi od njih postajali čedalje bolj prozorni in dobivali takšne luknje, da bi jim jih kdaj lahko zavidal vsak pridelovalec sira. Toda v začetku se ni nihče kdove kako razburjal. Mladi so sicer čutili, da jim marsičesa primanjkuje, toda večina med njimi je še premlada, da bi se ob tem spomnila na možnost za morebitne družbene pritiske. Mentorje pri njih pa so se šli večinoma prosvetni delavci, ki so bili že vzgojeni v duhu venomer pičlejših sredstev za delo in so se s tem hočeš nočeš sprijaznili. (Samo čedalje manj jih je bilo v vrstah družbenih organizacij, da o drugih, ki niso izhajali iz vrst učiteljev, sploh ne govorimo.)

K temu je precej pripomogel še doslej neurejen način financiranja specializiranih organizacij. V zadnjem času so prišle pod okrilje republiškega sekretariata za telesno kulturo in nato Komiteja. Razlika je predvsem v tem, da je bilo pod novimi strehami (relativno!) vedno manj denarja, skupno pa to, da so jih doslej povsod opozarjali, da njihova dejavnost ne sodi v take okvire in da je bolje, če skušajo najti druge »mecene«, ki bodo prav gotovo bolje skrbela zanje. Toda kje so ta okrilja, doslej še nikomur ni uspelo ugotoviti. Še manj seveda, kje bi lahko bolje skrbeli zanje.

Marsikje — bodisi levo ali desno od nas — so si v teoriji in praksi precej bolj enotni, da so naložbe v vzgojo sicer tudi dokaj ekonomska stvar, vendar pa nanje nikakor ne moremo gledati samo skozi dinarska očala. Čisto natančno pa vemo, da med mladimi delinkventi 99 in še nekaj desetina odstotka ni bilo vključenih v nobeno organizacijo mladih, da je izredno veliko mladih strokovnjakov in tudi družbenopolitičnih delavcev izšlo iz vrst teh organizacij, da le-te dajejo mladim zaupanje v tovarštvo, nesebičnost, zaupanje do soljudi in še nekaj drugih pojmov, ki jim pravimo vrednote, da prav tu dobivajo prve praktične pojme o samoupravljanju, kar jim verjetno koristi še kasneje, da si pridobivajo na ta način znanje o vseljuskem odporu in narodni obrambi, predvsem

na zelo ustrezen način, in še kaj. Toda navadno jemljemo vse to kot nekaj samo po sebi razumljivega ali pa kot dolžnost teh organizacij, ki morajo tako delati že zato, ker smo jih ustanovili. Možnosti za cenena letovanja (o tem, kako se njihovim vodstvom to sploh posreči, se kaj malo zanimamo) pa so sploh izredna ugodnost za mlade v specializiranih organizacijah.

Večina članov specializiranih organizacij izhaja predvsem iz slabše situiranih družin, drugi pa so otroci tistih staršev, ki se dovolj zavedajo pomena takšnih društev. Zboljšanje življenjskega standarda je sicer prineslo večje možnosti za letovanje precejšnjemu številu otrok, ki jim starši kaj lahko dajo nekaj deset tisočakov in jih nato za dva tedna spustijo iz oči; toda to še vedno ne velja za vse. Marsikateri izmed otrok še vedno težko dobi od staršev dober tisočak na dan za isti čas odmora (pod skrbnim varstvom) na morju ali v planinah. To verjetno vsi dobro vemo!

Vsekakor velja poudariti, da čutimo premalo materialne, ob tem pa tudi moralne odgovornosti za te organizacije. Zato mentorji odhajajo in čedalje manj jih je. Kdo pa si želi žrtvovati svoj prosti čas (čeprav ga to veseli), strpno in odgovorno vzgajati trop mladih, pri tem pa še od Poncija do Pilata prosjačiti za denar in dokazovati, da to ni samo njegov konjiček, marveč predvsem dokaj občutljivo in nujno potrebno družbeno delo. (O tem je bilo nekaj besed tudi v resoluciji I. konference ZKS.) Zato se je tudi pri že tako skromnem nagrajevanju mentorjev čedalje lažje odločati za skupinico, ki naj bi jo sestavljali najboljši.

Nekatere organizacije (še prav posebej npr. Počitniška zveza) so zašle v dokaj težke krize. Morda se niso znale prilagoditi spremembam v družbi; morda svoje dejavnosti zaradi pogojev (predvsem materialnih) niti ne morejo razširiti; morda imajo slaba in preveč statična vodstva; morda pa nam vse te organizacije (ali vsaj nekatere med njimi) niso več potrebne? Toda potem končno že povejmo, za katere smo zainteresirani in, katerim ne bomo več dajali sredstev ter tudi to, kako naj preusmerimo svojo dejavnost. Zveza mladine je sicer v zadnjem času o tem že nekaj spregovorila, toda to — kot se zdi — ne zadošča.

Ob vsem tem pisanju ne mislim samo na republiške okvire, temveč tudi na občinske in krajevne skupnosti. Priznati pa moram, da sem bil prav v zadnjem času nekajkrat močno presenečen, ko sem prebral v časopisih, da so se nekatere enote specializiranih organizacij v občinah pritožile ob predlogih proračunov, ko so jim spet namenili tiste skromne ali (celo še skromnejše), že omenjene koščke kruha. In za čuda (ter verjetno predvsem v presenečenje tistih, ki so sestavljali predloge proračunov) so odborniki in občani pritožbe razumeli. Zahtevali so, da se jim nameni več denarja, če drugače ne gre, pa iz rezervnega sklada. Sto ali celo dvesto mladim, ki so včlanjeni v organizacijo, so namreč namenili ponekod petdeset ali sto tisoč starih dinarjev za celoletno delo, lahko pa bi naštel še nekaj primerov, ko so jim dali še manj. Možen je sicer tudi samoprispevek ali večja članarina, toda tako bi prav gotovo izgubili precej članov, še posebej seveda tistih, ki tega resnično ne bi zmogli.¹ Tako pa denar zadostuje lahko samo še za tisto skromno »biro-

¹ Za zgled naj navedem samo sredstva, s katerimi je razpolagala Zveza tabornikov Slovenije v preteklem letu. Proračun republiške zveze je znašal nad 10 milijonov starih dinarjev, od tega so porabili za funkcionalne izdatke dobre štiri milijone, za vzgojo kadrov in program pa drugo. Vseh podatkov o subvencijah posameznim enotam,

kracijo«, ki rabi za povezavo organizacije, za kaj drugega pa že skorajda nič več.

Vemo pa tudi, da so še drugačne možnosti za »koristno« izrabljanje prostega časa: od ožjih prijateljskih skupin do tistih skupin, ki bi želele vzgajati mlade po svoje. Na to so nas doslej že nekajkrat opozorili tudi številni predstavniki javnega življenja. Toda ostalo je le pri opozorilih in prav tisti, ki so na to včasih opozarjali, še niso našli razrešitev oziroma drugačnih poti. Govorjenje pa je verjetno premalo, če ga ne podpro povsem jasni ukrepi.

Če menimo, da smo včasih dajali za mlade celo preveč, je bilo to predvsem zaradi manjše razvitosti družbe in družbenih potreb. Toda današnji razvoj v ekonomskem, kulturnem, družbenopolitičnem in drugem področju zahteva tudi temu primerno raven vzgoje. Poleg tega pa se verjetno (vsak upajmo) že dovolj zavedamo, da se razvoja in idej socializma ne da graditi samo z zastavljanjem ciljev, marveč z oblikami in vsebino dela, ki do tega peljejo. Mladi imajo različne potrebe, želje in zahteve, različne interese. In prav ob tem se jim lahko neprisiljeno vcepi vse tisto, kar na prisiljen način marsikdaj vzbuja odpor.

Zavajati se z upanjem, da bodo predstavniki mladih v najrazličnejših samoupravnih organih uspeli izglasovati večjo pomoč za vzgojo mladih, je po toliko letih izkušenj lahko le neplodna tolažba ali pa zavračanje poskusov za razrešitev teh problemov. V nekaterih občinah so sicer mladi vsaj delno uspeli, toda ti primeri so tako redki, da lahko samo potrjujejo nasprotno trditev. Nedvomno drži, da bomo morali poiskati drugo in predvsem bolj uspešno pot. Mislim preprosto na naslednje: če ni mogoče drugače, naj se v proračunu republike in proračunih občin zagotovi primerna vsota kot dotacija in pobuda za delo organizacij, ki se ukvarjajo z vzgojo mladih. Če pa kdo odkrije boljšo pot, pa naj jo predlaga. Vsi je bomo veseli, najbolj pa tisti, ki se že leta in leta zaman ukvarjajo z reševanjem tega problema.

J. KOROŠEC

KAKO SE DELAJO INTERVJUJI, KI NIČESAR NE PVEDO

Intervju je novinarska zvrst, s katero skuša vpraševalec-poznavalec izvabiti iz vprašanca čimveč tistega, o čemer ve, da ljudi zanima. Zgodi se, da na priostrena vprašanja novinar ne dobi odgovora, ki ga pričakuje, toda občinstvo vé, pri čem je: ni hotel odgovoriti ali ni mogel, v bistvu je vprašanec vendarle odgovoril.

žal, nimam, toda člani so prispevali za svoje delo in letovanje po nepopolnih podatkih nad 220 milijonov dinarjev! Razlika je vsekakor dovolj očitna in dovolj nazorno potrjuje trditev.

Zgodi pa se, da vpraševalec zastavlja vprašanja tako, da vprašanec sploh ni prisiljen pokazati svoje diplomatske spretnosti, ko naj bi se izognil puščici. V tej zvrsti polikanih intervjujev, v katerih ni nič osebnega, nič takega, česar ne bi ljudje vedeli že iz uradnih sporočil (... pogovarjala sta se v ozračju popolnega zaupanja in prisrčnosti), je treba natanko vedeti, česa vprašanec ne želi slišati med vprašanji. Razumljivo je, seveda, da od vprašanca, posebno če je na visokem položaju, ne moremo zahtevati, da bi povedal stvari, ki po zdajšnjih merilih v javnost ne sodijo. Toda na drugi strani je tudi omejitev — če se kdo odloči za intervju, potem mora upoštevati vse tiste znane podatke, ki jih poslušalstvo pozna od prej. Pretirano optimistično razpoloženje, spregledovanje resničnih težav in problemov ne koristita nikomur, najmanj pa stvari, ki naj bi po intervjuju postala bolj jasna.

Vzemimo, da je pri nas na področju javnega komuniciranja še vedno nekaj področij, kjer se včasih bojimo pogledati dejstvom v oči. Zunanja politika je že eno takih, ki le počasi postajajo bolj naravna stvar (medtem je celo neproračunska bilanca postala stvar javnega razpravljanja in pisanja). Še enkrat, ne gre za to, da bi zahtevala razkriti državne tajnosti, še manj, da bi hotela koga prizadeti. Zavzemam se za zelo normalno stvar — da tudi zunanja politika postane nekaj, o čemer je mogoče mirno razpravljati, ne da bi imel človek občutek, da s kritičnim mnenjem zagreši najmanj zločin proti ljudstvu in državi. Še drugače, naša javnost je v zadnjih letih toliko »napredovala« v sposobnosti sprejemanja in vrednotenja novic (na voljo so nam tuja sredstva obveščanja, s katerimi je mogoče poglobitve podatke preverjati), da poenostavljanje stvari, ki sicer niso enodimenzionalne, več škodi, kot koristi.

Ne da bi želela kogarkoli osebno prizadeti, moram vendarle biti konkretna, če naj ne bo vse skupaj pavšaliziranje, ki ga ni mogoče dokazati ali utemeljiti. Za primer vzamem intervju beograjskega televizijskega novinarja Ranka Loze z državnim sekretarjem za zunanje zadeve Mirkom Tepavcem z dne 4. aprila 1970, ko se je le-ta vrnil z obiska po azijskih državah. Na splošno vprašanje smo slišali splošen odgovor: da se dežele, ki jih je državni sekretar obiskal (Burma, Singapur, Indonezija, Indija), zavzemajo za politiko neuvrščenosti, da so v gibanju in da čutijo potrebo po spremembi družbenih odnosov.

Nedvomno je politika nenavezovanja na bloke bistveni del mednarodne politike teh dežel. To je tudi točka, ki nas z njimi neposredno družijo — ohraniti neodvisnost za vsako ceno, boj proti pritiskom, nepripravljenost sprejemati odločitve, drugačne od tistih, ki so vzajemno sprejemljive. Toda to je ena plat; politika neuvrščenosti ne predpostavlja enakih družbenih sistemov, še podobnih družbenih poti ne. To ni nič slabega — če se lahko sporazumemo o načelih miroljubne koeksistence, ni nič narobe, če vemo, da idealnega zavezništva v tako raznolikih pogojih nikoli ne bomo mogli doseči. Torej je razumno in normalno, da imamo o poteh družbenega razvoja v deželah, s katerimi se sicer borimo za ista načela v mednarodnem življenju, svoje mnenje. Čim bolj odkrito bo, tem bolj pošteni bodo naši odnosi, zadovoljna pa tudi domača javnost, ki se je v vsakdanjem življenju že zdavnaj naveličala obetov in nerealnega optimizma. To se mi zdi še toliko bolj potrebno, ker so razlike splošno znane.

Če torej govorimo samo o neuvrščenosti, hkrati pa o štirih azijskih državah in njihovih štirih poteh družbenega razvoja, lahko okvirnost in

pavšalnost besede zamegli vse tiste dejanske razlike, ki obstajajo. Najbolj je v omenjenem intervjuju bilo v oči, da se pogovor ni dotaknil Kambodže, ki je navsezadnje v teh dneh na prvih straneh časopisja. Razumljivo je spet, da državni sekretar težko daje izjave o tako občutljivem problemu, toda dejstvo je, da bi lahko radovednost pomiril z blago formulacijo, seveda, če bi ga novinar o tem vprašal. Zdi se mi, da je prav primer Kambodže zelo značilen: da je v deželi kaj narobe, o tem ni bilo ves čas nič znanega. Ko je bil steber neuvrščenosti princ Sihanuk strmoglavljen, se nenadoma javnost znajde pred docela neznanimi dejstvi, ki nato v poročilih (predvsem tujih agencij) zvenijo močno tendenciozno. Dvom je tukaj, in kako težko ga je zatreti, je znano. Če se kdaj kaj podobnega zgodi v Indoneziji (kot vemo, se je že in je bila zmeda podobna) ali v Burmi ali še kje drugje, se vedno najdemo pred istim vprašanjem.

Gre torej za dve plati istega problema: »neprijetni« snovi v zunanji politiki se diplomati izogibajo, ker se bojijo, da bi škodovali poštenu zadevi, če bi odkrili probleme v celoti. Prav zaradi tega nerazumevanja želja javnosti pa novinar zastavi vprašanja tako, da ni nihče užaljen ali neprijetno presenečen. Pravzaprav je to začarani krog, ki pa ga je vredno razkleniti, če naj bi kdaj spravili v življenje misel o oblikovanju zunanje politike v okviru najširše samoupravne skupnosti.

D. MURKO

MEDITACIJA O SATIRI

Vsakomur, ki bi se kakorkoli želel pomuditi ob vprašanih humorja in satire (pri nas), je pri dilemi, kje začeti, na voljo široka pahljača globokih in manj globokih rekov, modrih in manj modrih krilatic ter strpnih in manj strpnih izjav, kaj humor in satira pravzaprav sta, kako gledati nanju, katere so njune temeljne značilnosti. V tem zapisu je v vlogo uvodnega meditatorja pahnjen sam Goethe, ki je nekoč dejal:

»Nič značaja neke osebe ne pokaže bolje kot stvari, ki se jim smeje.«

Za boljše razumevanje dodajmo kratki in poenostavljeni definiciji:

— humor je ukvarjanje s človekom, ki je dober, slab, globok, površen, trezen, pijan, pošten, lažniv, togoten, podel, prisrčen, zloben in drugačen, ki temu primerno živi svoje in tuje dobro, slabo, globoko, površno, trezno, pijano, pošteno, lažnivo, togotno, podlo, prisrčno, zlobno in drugačno življenje;

— satira je ukvarjanje s sistemom, ki si ga je človek zgradil, da bi v njem živel človeka vredno življenje, pa se ta sistem nenadoma in prerad osamosvoji, odtuji, zaživi svoje življenje (ali pa gredo v to smer nekatere njegove poteze) in si gradi človeka, ki bi mu ustrezal.

Bežen pogled po »stvareh«, ki so namenjene Slovincem, da bi »se jim smejali«, se mora najprej in predvsem začeti s Pavliho, imenovanim »list za pametne Slovence«. Slava, ki si jo je nabral v preteklosti — tudi s kari-

katuru »TEMPO, TEMPO!« — polagoma ugaša. Dr. Charles Winick pravi:

»Politika satiričnega lista mora imeti stalno pred očmi, da satirik lahko pove reči, ki jih ne moreta niti reformist niti kritik. Laže se je nečemu smejati, kot ob tem resno in objektivno razpravljati.« (Merrill-Palmer Quaterly of Behavior and Development: Teem-Agers, Satire and Mad, julij 1962, str. 183.)

Z drugimi besedami, pot lista, ki je namenjen humorju in satiri, pa ga pri izboru tém in »poguma« prehitijo drugi, vodi navzdol. V Pavlihi kot glavnem nosilcu humoristične in satirične misli pri nas v zadnjih letih prevladujejo zakonske težave, gospodinske pomočnice, seks, grozna mladina, avtomobili in zavist, krzneni plašči, branjeveke z drago zelenjavo; starešina zagrebških humoristov Mirko Trišler tak humor naziva — »mlekarniški humor«. Potrošniki tega pisanja so upokojenci, ljudje, ki jim ob prebavi po kosilu nekaj (prijetnega) manjka, bralci, ki žive »ta hip« in se jim ne da misliti o jutrišnjem »kako« in »zakaj«. Inteligenca (v veliki meri študentje), ki je po številnih analizah glavni »potrošnik« satire, mlekarniškega humorja ne sprejema.

Socialni mir, težnja po zadovoljstvu, ugodju in lenobnosti, naklonjenost trošenju, kar z velikimi koraki osvaja barvne, offsetne tednike (in ostali tisk), se seli tudi v rubrike, namenjene humorju in satiri. Obdobje intenzivnega potrošništva, ki na Zapadu s študentskim nemirom in revolutom delavcev kljub simfonijam policijskih pripomočkov korak za korakom vendarle ugaša, potuje k nam, ker ga hočemo preskusiti z lastnimi želodci in ne verjamemo besedam, da »trošiti« ni vse.

Nasprotni pol mlekarniškem humorju je pisanje načelnih politikantskih tekstov, ki obračunavajo z neko abstraktno politiko ali gospodarstvom. Pisci si ne dovolijo, da bi v pisanju izpustili splošno ost čez oblast, vlado, politiko, gospodarstvenike, kar je nujno vse zanič, krivično, umazano, neumno, podkupljivo, nehumano, že samo zato, ker gre za oblast, vlado, politike, gospodarstvenike. To jalovo trošenje energije za obračunavanje z »mlini na veter« pa je po vrednosti in rezultatih za razvoj humorja in satire bistveno nižje celo od mlekarniškega humorja.

Naskakovanje »mlinov na veter« ima za posledico pogosto zelo ostre reakcije prav zelo konkretnih ljudi; in ker zavzemajo take reakcije običajno večji obseg, kot bi bilo treba, je skaljeno ozračje tudi za »pravo« satiro.

Vsi humoristi in satiriki Jugoslavije bi poskočili ob ugotovitvi, če bi se vendarle našel nekdo, ki bi postavil trdno definicijo »prave« satire; zato velja pojasniti, da je s tem mišljen tekst, ki bistro, ostro, duhovito in pošteno razgalja bleščeče tančice, ki skušajo zagrniti razliko med načelnimi trditvami in vizijo ter konkretnim, dejanskim položajem v življenju, ne glede na to, seveda, kakšen obraz naredi pri tem konvencionalna modrost.

Skaljeno ozračje se ob takih besedilih kaže v dveh pojavnih oblikah. Ugledni ljudje, morda tudi politiki, ob objavi ugotove, da je to direkten napad nanje in s tem v zvezi na našo revolucijo, njene cilje ter socializem na sploh. Nihče noče priznati, da je kritizirana konkretna odločitev, izjava, dejanje; ne, kritiziran je, kot že rečeno, sistem in s takimi neumnostmi je treba prenehati. Naslednje dejanje so besede urednikov obstoječim in potencialnim piscem, da morajo kot vodje lista skrbeti za kup uslužbencev, ki bi bili ob morebitnih ostritvah ob zaposlitev.

Ob vseh plusih in minusih na straneh ustvarjalcev kot tudi bralcev satire pri nas pa je nujna ena ugotovitev: na sceno tudi tu stopa mlada generacija, generacija piscev z rojstnimi letnicami 1940 in še mlajšimi, ki sicer z vsem spoštovanjem, pa vendarle zelo kritično spremljajo tisto, kar je pri nas govoreno, in tisto, kar se dejansko napravi. Težko je očitati tem mladim ljudem, ki hodijo v šole v socialistični domovini in si v njih skupaj s tiskom, knjigami, ki jih dobe prav tako v svoji deželi, oblikujejo svoje poglede ter lahko tako sami ugotove, kje v praksi besede nismo držali; težko je očitati tem mladim ljudem, da so njihovi teksti usmerjeni proti socializmu, proti prizadevanjem delovnih ljudi, da je njihovo pisanje tuje naši samoupravnimi misli. Tudi satira je v nekem smislu držanje ogle-dala družbi; in če je to ogledalo tako gibljivo, da pokaže tudi tisti del, ki je nekoliko pomečkan ter se ga drži madež, ne pa le lepo zlikan del fraka z belo srajco in metuljčkom, potem frak niti najmanj ne bo lepši, če razbijemo ogledalo. Slaba je tista pot odpravljanja napak, ki kritiku raje obesi etiketo, da napada sistem, kot da bi resen razmislek veljal tistemu, kar je res zapisal, napaki, pomanjkljivosti, slabi točki v sistemu.

Ta mladi val, ki je v Sloveniji zaenkrat očitno še šibkejši kot v neka-terih drugih republikah, se srečuje s temi in še drugimi vprašanji. Pa vendarle prihaja. O tem govore poleg številnih novih imen ne nazadnje tudi priznanja, ki so jih slovenski pisci in karikaturisti prejeli v zadnjem času doma in v tujini.

Besede »pa vendarle prihaja« je treba kljub vsemu jemati relativno; Pavliha ne bo čez noč postal drugačen, Nedeljski dnevnik se raje šali, kot da bi metal (četudi samo) pasje bombice, Tovarišu je solzavo pohlevna družinska idilika dvignila naklado, Delo ne vidi čez okvire svoje ulice...

Če tudi na koncu za pomoč pokličemo Goetheja in njegovo misel, potem je »pomanjkanje satire pri nas« nedvomno odraz zelo konkretnih razmer v naši družbi; in razen nas ni treba iskati drugih krivcev (če nam je seveda kaj do tega).

In v primeru, da bi nekdo vseeno terjal, da se s prstom pokaže na tisto, kar zavira razvoj satire pri nas, bi si bilo očitno treba izgovoriti pravi-co, da bi pri tem kazanju s prstom uporabili prste vsaj ene roke, če že ne obeh.

S. PREGL

METODA

(v pouku iz teme: »kako voditi kulturno diskusijo«)

Odločil sem se, da k »Pouku iz teme: kako voditi kulturno disku-sijo«¹ pojasnim tudi svoje stališče. Nikakor ne zato, ker bi hotel vzeti v zaščito, recimo, Vlada Vodopivca ali Dušana Željeznova ali pa denimo Jožeta Javorška pa Janeza Menarta. Njihova stvar, pravica in možnost

¹ Taras Kermauner, »Problemi«, marec 1970, letnik VIII, št. 87.

je, da povedo svoje, kar imajo povedati k temu zapisku. »Pouk« me je preprosto vznemiril, zbudil moje veliko zanimanje, naravnost pohlep po tem, da odkrijem v njem vse tisto, kar tudi po mojem prepričanju manjka v slovenskem kulturno-političnem prostoru: **kulture polemike in dialoga**. Mnogokrat sem namreč tudi samega sebe zalotil v pravem obupu, ko na Slovenskem znova in znova ožive, čeprav dostikrat le na obrobju, nekatere navade v pismeni ali ustni izmenjavi mnenj, navade, ki so tipične za preteklo (ne)kulturo in ki se ne bi smele bohotiti in biti »nekaznovane« v družbeni skupnosti, ki hoče biti bolj človeška kot pretekla, ki teži k vzpostavitvi samoupravne kulture. Mislim zlasti na naslednje navade:

1. **Molk in »privatno« (po sistemu ustnega izročila) zgražanje nad** nekim pisanjem ali javno izrečeno besedo. Na kaj mislim? Preprosto na naslednje: demokratični samoupravni sistem zahteva in spodbuja mnoge pobude. Konec je (bi vsaj moral biti) enosmernega pisanja in osebnega nastopanja, ki obstaja le v »poglabljanju« pri vrhu sprejetih odločitev, ocen in rešitev, ki so brezprizivne in vedno najboljše. Konec je (ali bi naj bilo) (ali bi vsaj moralo biti) čakanje navodil in sporočil »od zgoraj«. Konec je klišejske »literature«. Nastopa nov položaj. Mnoge te položaj vznemiri. Zdi se jim, da se vse razkraja, da mnogo (različnih) mnenj že a priori pomeni anarhijo. Privajeni nesamostojnemu mišljenju, položaju, da misli vedno nekdo drug namesto njih, samo zmigujejo z glavo in rameni. Tarnajo in vzdihujejo ob misli na stare, »zlate« čase. Ker pa se ti ne morejo povrniti, jim ne preostaja drugega kot zgražanje ob še tako majhnem poskusu, »misliti s svojo glavo«, zlasti pa ob vsakem poskusu nove poezije in literature. (Pri tem je posebno vprašanje, ali so ti »zlati časi« zares obstajali v vseh tistih oblikah, za katerimi nekateri žalujejo. Še več! Prepričan sem, da je to mnogokrat samo privid, kajti stalinizem pri nas ni nikoli prevladoval niti v kulturi niti v politiki.) Ker ne morejo misliti, da novi stiki in novi načini mišljenja sploh komu pomenijo neki smisel, nazadnje odkrito namigujejo na »pokvarjenost« oblasti, ki dopušča take »nesmisle«. Odkrito tudi namigujejo, da bo oblasti še žal, kajti za vsem »tistim« (kar je neobičajno, novo itd.) se lahko skriva marsikaj in ne nazadnje tudi sama Kontrarevolucija.

2. **Pisanje ali ustno nastopanje z vnaprejšnjo osebno diskvalifikacijo.** Tudi to je ostanek prejšnjih »zlatih« časov. (Dvomljivo je sicer razglasiati to navado za popolnoma prevladujočo v kateremkoli izmed preteklih časov po letu 1945.) Če komu ne moreš »blizu«, ker so njegovi javno objavljeni nazor v nasprotju s tvojimi predstavami ali »uradnimi« stališči, potem ga onemogoči v očeh ljudi s tem, da »opozoriš«, da z avtorjem ni nekaj v redu. V tem okviru so potem velike možnosti: ta in ta se tega in tega leta ni najbolje zadržal; njegovo sorodstvo je »čudno«, nekateri so celo v inozemstvu; čudno se je poročil in celo z ženo »priženil« hišo; svojčas je bil v službi tam in tam in gotovo se ga držijo »grehi« te hiše, zaradi česar nima danes, na primer, prav nobene pravice govoriti o demokraciji; ta in ta pa je bivši »stalinist«, kar se da sklepati po tem, ker je svojčas delal v partijskem aparatu; to pa je bivši »perspektivaš«, ki se gotovo ni odrekel svojim nazorom itn., itn. Taka **namigovanja** lahko v najboljšem primeru celo preberemo v kaki »polemiki«, navadno pa ne sežejo nad raven prišepetovanja ob hkratnem zamahovanju z roko: ne izplača se v javno soočenje, ker itak nimamo opravičiti s pravim, resnim in dobronamernim človekom.

3. Iskanje ozadja, tistega, kar je »za bregom«. Tudi to je navada iz prejšnjih časov, ko je resnična ogroženost dežela narekovala skrajno strogost in pazljivost. Toda ta resnična ogroženost je minila oziroma dobila normalno mesto v objektivnem položaju dežela, prenehalo je nekakšno izjemno stanje, toda mentaliteta ogroženosti in zato potrebe po popolni duhovni, kulturni in politični strumnosti se je še vedno zadržala. In tisto najbolj usodno, kar je povezano s tem, je videnje in vedenje, da se za določenim »neobičajnim« stališčem javlja ozadje, ki lahko pomeni nekaj, kar je izven dežele, lahko pomeni »grupo«, ki nima čistih in pozitivnih namenov in ki skuša tihotapiti »tuje« nazore. Z mentaliteto ogroženosti je povezano tipično dogmatično mišljenje in ravnanje: edina in prava resnica je tista, ki jo posedujem jaz, vse drugo je neresnica. Če pa kdo širi neresnico, potem seveda ob popolni resnici, ki je, prav gotovo nima zdravih in pravih namenov.

4. Preganjanje čarovnic in čarovnikov ni le privilegij srednjega veka ali starih klerikalnih časov. Tudi dandanašnji se vtihotapljajo v kulturnopolitično prakso. Seveda ne gorijo grmade, ni tudi nikakršnega posebnega obredja sodnikov s tem v zvezi. V modernem času postajajo čarovniki in čarovnice nekakšni »grešni kozli«, ki jih je treba kaznovati, ali bolje povedano, žrtvovati, ker stvari ne gredo, ker se zatikajo in nekdo mora biti kriv. Priče smo na primer, poplavi izdaj »pornografije in literarne plaže«, kar je ozko povezano s komercializacijo dela založniških hiš (da ne bo nesporazumov: odkrito obravnavanje seksualnega v besedi in sliki še ni pornografija!) Opozorila premnogih ljudi so zaman. Tedaj pa se »javnost« nenadoma hudo vznemiri. Ko neki list ali revija objavi (OH, kakšna nesramnost!) ljubezensko igro gole ženske in golega moškega, se zvrstijo apeli hranilcev morale na okopih ter zahteve, da nekdo mora plačati račun za to nesramnost. (Primer je popolnoma izmišljen, vsaka podobnost s kakim »svežim« primerom je popolnoma naključna.) Ko pa bo ta račun plačan, bodo stvari spet tekle dalje, dokler spet ne bo potreben grešni kozel kot krivec za neko situacijo, ki je posledica prirode takratnih družbenih dogajanj.

5. Pisanje na namig ali dirigirana svoboda besede. Načeloma smo razglasili, da ne more biti več tabujev in mitov. Toda tudi njihovemu razkrivanju morajo biti po mnenju nekaterih določene in kontrolirane meje. Ne more vsakdo pričeti z razkrivanjem in preseganjem le-teh. Stvari morajo biti vendar dozirane in selekcionirane. Tako se poskuša prejšnje (in včasih celo utemeljeno) pisanje po naročilu nadomestiti s pisanjem na namig. Žal se najde vedno nekdo, ki se v takšnem delu počuti varno in udobno. Če je, na primer, kaj vprašljivega v politiki Slovenije kot matice do narodnostnih manjšin, potem se o tem lahko izrekajo le poklicani. Če pa neka revija, na primer, prične s tem vprašanjem in če zlasti k dialogu pritegne še določene ljudi izven matice, v tistem hipu postane »problematična«. In že prične iskanje poti za »saniranje situacije«.

6. Zanikanje pravice do polemike drugim. V bistvu gre za dogmatično izganjanje dogmatizma, ali pa, kakor je nekdo svojčas zapisal, za antidogmatični dogmatizem. V uporih zoper stereotipno mišljenje in ravnanje so si mnogi zgradili svoj svet, svojo podobo o resnici, pretekli, sedanji in prihodnji. Zdaj jo lahko dovolj brezkrbno tudi javno publicirajo. Toda krčeviti obrambni mehanizmi, ljubosumno in ognjevit

branjenje pravice do svoje resnice, kar je bilo še razumljivo kdaj poprej, vse to je v mentaliteti še vedno ostalo. Zato nastaja veliko vznemirjenje, če v situaciji, ko je možna dovolj svobodna polemika, nekdo »napade« ta njihov iskreno in pogumno branjeni svet resnice. Nenadoma vidijo v polemiku glasnika »prejšnjih« časov, pamfletista, nekoga, ki v imenu nekega drugega interesa neupravičeno vdira v njihov svet.

Te navade vidim kot pomembno oviro za kulturno polemiko, kajti nekulturnega dialoga sploh ne more biti. Da ne bo nespornost. Vse te navade, ki sem jih gotovo pomanjkljivo, ali celo enostransko opisal, niso bistvene le za t. im. politično sfero. Včasih so še bolj brutalno prisotne v »čisti« kulturi pa tudi znanost pred njimi ni imuna. In kaj ima vse to opraviti s sestavkom T. Kermaunerja, bo kdo vprašal. Mislim, preprosto na to, da mora biti tudi pouk iz teme, kako voditi kulturno diskusijo v celoti kulturni. Kot sem že povedal, nimam namena braniti V. Vodopivca ali koga drugega. Ne vem tudi sam, »kje in kdaj je tu pisec pisal o ideologiji«,² toda izražam svoje polno nesoglasje s stališčem T. K. o tem, da s tem že vnaprej »diskvalificiram za tisti način razgovora ... ki ni pamflet, temveč diskusija ali dialog ali polemika«³ in da je zato (kdorkoli, V. Vodopivec ali kdo drug) »pamfletist, novinar, pripombar, obrekovac«.⁴ Nadalje vprašujem T. Kermaunerja, odkod njegova tako gotova in zanesljiva ocena »da je danes izdana tiralica ne za ideologijami, temveč za borci zoper ideologije«⁵ in da imamo opraviti tako rekoč s »tiralničnim« stanjem, pri čemer naj bi se spet pojavili nekakšni lovci, ki imajo dolžnost loviti s tiralico označene? Vprašam še bolj direktno: ali lahko resna in skrbna analiza tistega, kar T. K. imenuje »ideološki plenum (ali kaj je že bilo) jugoslovanskega partijskega vrha«⁶ dovoljuje zaključek o tem tako imenovanem »tiralničnem« stanju, pri čemer je vsakdo, ki izreka na določen način svoje nesoglasje s tezo o potrebi »konca ideologije« še avtomatično, ne tako »surov« in »direkten«, pa vendar: denucijant!? (temu bi se po slovensko reklo: ovaduh). Razumem stališče T. Kermaunerja in njegovo zagotavljanje, da mora še enkrat »poudariti in svojemu kritiku popolnoma javno zaupati: ne gre za nobeno ideološko ali politično **grupo**, ki bi hotela to ali ono konkretno ideološko ali politično zmago v slovenskem kulturnem ali političnem življenju.«⁷ Ne razumem pa njegove (Kermaunerjeve) lastne konstrukcije o »grupi« (V. Vodopivec, J. Javoršek, J. Menart, D. Željeznov), za katero naj bi bilo tipičen pamfletizem, a za slednjega je značilno predvsem to, da »ni v službi predmeta, panoge, teme in spoznanja, temveč je podrejen direktno človeku-subjektu, posamezniku ali pristašu grupe (oziroma ideologije), ki mu ni toliko do tega, da bi svoje védenje o svetu razširil in poglobil, ali pa mu ni do tega celo nič, temveč védenje (resnico ali Resnico) o svetu že ima v lasti ter mu gre v javnih nastopih zgolj za to, da to svojo — ali skupno — vednost ohrani, obrani in s pobjem drugače mislečih utrdi.«⁸ Te konstrukcije o »grupi« ne razumem zato, ker T. K. v sestavku tako ogorčeno protestira zoper etiketiranje, zoper etiketo »grupa« (celo v primeru, če gre za posameznike, ki jih sicer veženo določene skupne poteze, celo nekatere sorodnosti itd.), sam pa brez premisleka stori prav isto. V isti sapi zapiše: »Skupinsko etiketiranje, odkrivanje tega, kar je več posameznikom skupno, je tipično sociološki ali politični postopek.«⁹

2 3 4 5 6 7 8 9 Prav tam.

Ker se izrecno želim odreči vzdevku, da bi bil rad odvetnik kogarkoli, ker želim ponoviti svoje stališče, da mojega pisanja ne gre razumeti kot vsebinsko poseganje v (vendarle) polemiko Vodopivec-Kermauner ali recimo Rupel-Vodopivec, ne bom nadaljeval. Prepričan pa sem, da hudiča načelno niti konkretno ni mogoče izganjati s hudičem in da mora biti tudi vsak pouk o tem, kako voditi kulturno diskusijo, do kraja kulturnen. Na straneh revije »Teorija in praksa« smo si to vedno (vsaj) prizadevali, nikoli nismo hoteli »izdajati tiralice« ali »označene« loviti bodisi po sistemu brakade ali na kakšen drugi »lovski« način. Vprašanje o tem, kako voditi kulturno diskusijo, pa tudi po pouku T. Kermaunerja še vedno ostaja odprto.

Z. Roter

KJE TIČI SOVRAŽNIK?

V nedeljo, 12. aprila je vse naše osrednje časopisje objavilo intervju dveh novinarjev Tanjuga z zveznim sekretarjem za notranje zadeve Radovanom Stijačićem in generalpodpolkovnikom Ivanom Miškovićem. Intervjuvanca opozarjata javnost na to, da se sovražna dejavnost krepi, razložita pa tudi, kakšne oblike uporabljajo tuje obveščevalne službe, kako so modernizirale svoje delovanje v specialni vojni in kako zdaj ne proučujejo samo položaja pri nas, ampak se tudi povezujejo z redkimi sovražnimi silami in jih usmerjajo k akcijam. Vtihotapljuje se v razpoke, ki nastajajo v naši družbi. Nasprotja in težave izkoriščajo v svoje namene in poglobljajo ter ustvarjajo krizne situacije.

Vsekakor je sila koristno, da sta intervjuvanca opozorila širšo javnost na okrepljeno sovražno dejavnost ter pokazala tudi na metode, ki jih uporabljajo tuje in domače agenture. Poznavanje tega omogoča, da sovražnika pravi čas identificiramo ter ga postavimo tja, kamor spada.

Toda to ima tudi drugo plat. Bolj ko človek bere intervju, bolj ga navdaja mučen občutek, da je sovražnik povsod navzoč in da pravzaprav ne moreš nikomur zaupati, še celo ne, ko sama pravita, da postajajo ljudje subjekti sovražne dejavnosti, ne da bi se tega zavedali. Čisto pošteni državljani se torej lahko preleve v sovražnikovo orodje in tako nikdar ne veš, s kom imaš opraviti. Od tod do vsesplošnega sumničenja pa ni daleč, česar pa intervjuvanca vsekakor nista hotela.

Poglavitna slaba stran njunih odgovorov je v posploševanju, saj niti z enim samim primerom nista pokazala, kako deluje konkreten sovražnik, kar bi od njiju, ki strokovno poznata njegovo delovanje, vsekakor pričakovali. Edini konkretni primer je zadeva Rullmann, glede katere pa povesta, da ne moreta sporočiti nič drugega kakor to, kar so že rekli preiskovalni organi. Dodajata le to, da to ni niti prvi niti zadnji novinar, ki se je ukvarjal s takim poslom.

Bralcu torej ne preostane nič drugega, kot da jima verjame na besedo, ker sta pač na takih položajih, da lahko sovražnikovo delovanje

pri nas dobro poznata. Stopnja demokratizacije javnega življenja pa je pri nas že tolikšna, da samo splošna trditev ne zadošča, če ni podkrepjena s konkretnimi dokazi. Ljudje smo se v našem samoupravnem sistemu že navadili, da tehtamo argumente in si na njihovi podlagi ustvarjamo svojo sodbo, ki pa ni nujno drugačna od sodbe strokovnih služb, pa četudi gre za zvezni sekretariat za notranje zadeve.

Naj za zgled navedem še eno takih splošnih ugotovitev, ki utegnejo biti močno dvorezne. Med poglavitnimi značilnostmi sovražnega delovanja navajata: določeno kontinuiteto, prilagajanje novim nazmeram prek ustreznih oblik in vsebine, močno psihološko delovanje, preračunano na pridobivanje idejnih in političnih somišljenikov, pristašev sodobne »pete kolone«, obveščevalna subverzivna dejavnost, poskušanje izzvati notranjo konfrontacijo, razbijanje enotnosti, predimenzioniranje in popačeno razlaganje notranjih problemov, lansiranje raznih dezinformacij, ustvarjanje ozračja, da se mora pri nas nekaj zgoditi, stalno vsiljevanje alternative naši opredelitvi in ignoriranje našega neodvisnega stališča ter prikazovanje, da je to utopija in iluzija. Vse to je treba videti kot komponento, metode in sredstva celote — specialne vojne, v katerikoli varianti bi se le-ta kazala, pravita.

Z velikim delom vsega navedenega se v celoti strinjamo. Pomislek pa se vzbuja posebej ob predimenzioniranju in popačenem razlaganju notranjih problemov. Vprašanje je namreč, kdaj je kak problem predimenzioniran in kdaj popačeno razlagan. V naši družbi vsekakor obstajajo protislovni interesi, silno težko pa je oceniti, kdaj je kateri izmed interesov in problemov predimenzioniran. Kdor je prizadet, se bo vsekakor potegoval, da mu bo ustrezno. Utegne se zgoditi, da bo pri tem tudi pretiraval, toda zaradi tega še ni sovražnik. Če bi živeli v veri, da utegne kdo načenjanje kakega problema označiti za sovražno dejanje, potem se bo vsak desetkrat prej premislil, preden bo kaj rekel. Imeli bi idealno družbo brez notranjih protislovij in problemov, ki pa bi ostajali nerešeni in bi se slej ali prej razreševali z dosti hujšimi konflikti.

Predstava o taki družbi pa je že daleč za nami. S samoupravljanjem smo ubrali popolnoma drugo pot, pot nenehnega dogovarjanja o skupnih zadevah in sporazumnega uravnavanja medsebojnih odnosov, interesov in razreševanja problemov. Ti pa se morajo pokazati, če naj jih uravnamo in rešimo, toda brez kakršnegakoli sumničenja. Sklicevanje na sovražnika pa je že bilo in je tudi še zdaj dostikrat argument, ki ga uporabljajo birokratske sile, ko zmanjka drugih argumentov za to, da stvari ne bi spreminjali, razreševali in uravnavali ter da bi življenje teklo tako, kot so si le-te zamislile.

Seveda bi bilo zelo naivno misliti, da v naši družbi sovražnika sploh ni in da ni moderniziral svojega delovanja, pri čemer uporablja vse mogoče in dostikrat izrabi tudi našo naivnost. Toda na tem dejstvu nikakor ne bi smeli graditi naših odnosov, ki prav zato, ker so samoupravni, ne smejo temeljiti na nezaupanju in sumničenju.

Iz intervjuja smo zvedeli, da je nevarnost hujša, dobili smo tudi strokovno razlago tega, od kod nam grozi nevarnost, da se je bomo vedeli varovati. Toda stvari je treba dati prave razsežnosti, sicer bi se sami speljali na tanek led in ustvarili ozračje, v katerem bi zavrli nadaljnjo demokratizacijo družbe. Navsezadnje pa bi bilo to tisto, kar si sovražnik najbolj želi. Storili bi si v resnici medvedjo uslugo.

V. JARC

Ob izidu 8. številke revije »Autogestion«*

V letu 1969 je v Parizu začela izhajati nova revija. Imenuje se »Autogestion« (»Samoupravljanje«). Dejstvo, da so Francozi začeli izdajati revijo s takim naslovom, je vsekakor vredno pozornosti. Še posebej zato, ker prerašča običajne razprave o samoupravljanju, ki ga v Franciji vse prevečkrat istovetijo s t. i. participacijo. Doslej je izšlo že deset števil »Samoupravljanja«. Jugoslovanom sprva ni bilo posvečeno kaj prida pozornosti. V prvi in drugi številki so objavili le dva članka, ki sta jih napisala naša avtorja Jože Goričar in Ante Fiamengo. Precej več poudarka je bilo doslej dano alžirskemu samoupravljanju in teoretičnim debatam na to temo.

Osma številka te revije pa je v celoti posvečena samoupravljanju pri nas.

V uvodnem članku z naslovom »Samoupravljanje v Jugoslaviji, delavnica ali fasada empiričnega socializma«, Jean Dru intervjuja Edvarda Kardelja. Dru je pred časom izvedel anketo o samoupravljanju med delavci dveh tovarn: RR Niš in Iskre v Kranju. Izsledke teh anket je hotel preveriti v razgovoru s Kardeljem. Vprašanja se nanašajo predvsem na uspešnost

* Revijo izdaja skupina francoskih filozofov, ki so pretežno marksisti.

prikazi, recenzije

P

izvajanja gospodarske reforme, na probleme, ki so nastali v zvezi s tem. Druja zanima delavska zavest v primeru, ko se je treba odločiti za to, ali dati denar za investicije ali ga razdeliti med delavce; sprašuje, zakaj organizacije (ZKJ, sindikat) ne intervenirajo, kadar pride v podjetjih do anomalij, boji se, kaj se bo zgodilo s samoupravljanjem, ko bomo imeli popolno avtomatizacijo in planiranje. Pravi tudi, da je pri nas naletel na pojave, ki vznemirjajo veliko ljudi: družbeni in gospodarski kriminal. Pojav, da vsi družbeni sloji kradejo delavskega razredu. Zanima ga, ali to ne pomeni nevarnosti, da se sistem kot tak kompromitira.

Edvard Kardelj obširno odgovarja na postavljena vprašanja in mu dokazuje, da je vse probleme in napake, ki se pojavljajo v razvoju samoupravljanja, moč odpraviti le z boljšim samoupravljanjem, z njegovim hitrejšim razvojem.

Avtor drugega članka je prav tako Francoz, Michel Raptis, član redakcije revije »Autogestion«. Raptis piše o tem, kako je obravnaval samoupravljanje IX. kongres ZKJ. Po njegovem mnenju se je kongres zavzel predvsem za socialistično solidarnost, ki bi morala biti korektiv za lokalistične, regionalistične, nacionalistične, skratka, egoistične tendence. Po Raptisu

povzroča te tendence zakon trga in zato bi morala biti socialistična solidarnost korektiv le-tega. V članku je tudi rečeno, da se je kongres zavzel za hitrejše odpravljanje socialnih razlik in za pospeševanje razvoja zaostalih predelov Jugoslavije. Raptis na koncu poudari, da bi pri nas morali imeti več politične demokracije, in meni, da je le-to mogoče doseči s političnim pluralizmom.

Prispevek Najdana Pašića »Kritični pogled na različne koncepcije samoupravljanja« je zelo zanimiv. Na začetku piše avtor, da se je samoupravljanje uveljavilo kot fundamentalna alternativa etatizmu in da je odraz odpora proti hegemoniji, ki jo je povzročil etatizem na mednarodnem področju, v odnosih med socialističnimi državami. Pašić opozarja na način pisanja o samoupravljanju, ki smo mu priča v zadnjih letih. Sodeč po takem načinu pisanja, bi lahko prišli do sklepa, da je pri nas precej razvita *etatistična* razlaga samoupravljanja, piše Pašić. Odnosi samoupravljanja in etatistični odnosi bodo po njegovem mnenju v socialističnih državah živeli drugi ob drugih. Toda v nekaterih državah bodo prišli bolj do izraza eni, v drugih drugi. Za odpravljanje antagonizmov med temi oblikami so potrebni zunanji korektivi. Ti so po avtorjevem mnenju lahko država, partija ali sindikati.

Pašić opozarja še na *egalitaristično* — primitivno koncepcijo samoupravljanja, ki jo je opaziti pri nekvalificiranem delu delavskega razreda, na *liberalistično* interpretacijo, kjer gre za tako imenovano »grupno lastništvo«, in končno še na interpretacijo, po kateri je samoupravljanje *prezentacija* interesov različnih skupin, npr. proizvajalcev in potrošnikov. Nekateri so mnenja, pravi Pašić, da bi zato, ker imamo več potrošnikov kot proizvajalcev, morali imeti namesto de-

lavskih svetov svete potrošnikov kot organe upravljanja podjetij in institucij, ker bi bili tako interesi družbe ustrežnejše zastopani.

Pašić konča članek z mislijo, da sedanja stopnja v razvoju samoupravljanja, še zdaleč ni najboljša, da pa je pomemben dejavnik političnega boja proti birokraciji. Po njegovem mnenju bi morala biti ekspanzija samoupravljanja vedno prilagojena dejanskim materialnim možnostim ravni razvoja.

Četrta tema v reviji »Autogestion« je Družbeno samoupravljanje in novi elementi volilnega sistema v Jugoslaviji. Avtor razprave Milan Matić je razdelil volilni sistem v dve fazi: 1945—1953 in od 1953 do danes. Matić ugotavlja, da volitve postajajo integralni del procesa samoupravne prakse delavcev in občanov, s čimer se onemogoča monopol partije in drugih skupin na volitvah. Opozarja na spremembo vloge ZKJ in SZDL. Po njegovem mnenju se naš volilni sistem razlikuje od vseh drugih volilnih sistemov po načinu, po katerem so lahko predlagani kandidati izbrani v vsa predstavniška in samoupravna telesa. Te faze volitev, ki je pravzaprav odločujoča za končni rezultat, ne kontrolira partija, temveč asociacija proizvajalcev v sami bazi. Izvajanje tega volilnega sistema pa je po Matiću odvisno od dveh temeljnih pogojev:

— v kolikšni meri so razviti samoupravni odnosi v komuni in

— od strukture izvoljenih ljudi.

Matić na koncu članka poudari, da bi se mehanizem volitev lahko precej izboljšal, če bi se lotili nekaterih — na videz — tehničnih težav, kot so na primer boljša teritorialna razdelitev volilnega telesa ali večja učinkovitost zborov volivcev — kar bi lahko bilo resničen prispevek k poglobljanju demokracije.

Naslednji prispevek v reviji je članek Dušana Lubena »Elementi

socialističnega sistema v Jugoslaviji». Ti elementi so po njegovem naslednji: družbena lastnina v Jugoslaviji, planiranje in vloga trga, samoupravljanje in razdelitev dohodka. Nato napravi razpredelnico glavnih faz v razvoju samoupravljanja. Te so:

- prva faza družbenega upravljanja v Jugoslaviji: administrativno upravljanje,

- druga faza upravljanja v Jugoslaviji: samoupravljanje,

- tretja faza: razvoj samoupravljanja po novi ustavi,

- gospodarska reforma in njeni rezultati,

- organizacija delavskega samoupravljanja v okviru samoupravljanja,

- metoda dela delavskih svetov, upravnih odborov in direktorja,

- ekonomske enote,

- samoupravljanje na drugih področjih.

Razprava Dušana Lubena se naša na povojni razvoj Jugoslavije do tretje faze, to je do samoupravljanja po novi ustavi. Članek se nadaljuje v naslednji številki revije »Autogestion«.

Nemara je med prispevki v reviji najbolj izvirna teoretična debata Bourdeta na temo »Kontradikcije heteroupravljanja«. Yvon Bourdet skuša v tej debati dokazati,

- da je heteroupravljanje samo videz, ki privlačuje z lažnivo jasnostjo in prikrivanjem nasprotij,

- da samoupravljanja ni treba šele odkrivati, temveč ga je treba v praksi uresničevati.

Bourdete se najprej trudi, da bi razložil besedo »hétérogestion«. »Gestion« pomeni upravljanje stvari, »hetero« pa pomeni, da upravlja nekdo drug za nas, ne mi sami. Gre torej za neko vrsto alienacije. Ko avtor primerja heteroupravljanje z birokratizmom, pravi, da je koncept heteroupravljanja širši od birokratizma, kar pa še ne pomeni,

da je katerokoli upravljanje samo po sebi heteroupravljanje.

Do heteroupravljanja ne pride zaradi razdalje med različnimi upravljavci, posredniki, temveč zaradi razdalje med upravljavci in tistimi, ki izvajajo naloge.

Bourdete meni, da je funkcioniranje heteroupravljanja v modernih tovarnah slabše od upravljanja v obrtništvu, ker je obrtnik manj odtujen kot pa delavec v veliki tovarni. V obrtništvu gre za ekonomsko, družbeno in politično heteroupravljanje, toda ne za tehnokratsko, kakor na primer v tovarni. Obrtnik ve za reč, ki jo je izdelal, njegova je — in tu gre pravzaprav bolj za »samoupravljanje«, ker je napravil tisto, kar je hotel. V moderni tovarni pa je delavec nezainteresiran, ne misli, je popolnoma alieniran.

Ko piše Bourdete o tako imenovani nevidni iniciativi izvajalca, vzame za zgled dve veliki tovarni tankov med drugo svetovno vojno. Prva je bila stara in delo v njej je bilo slabše organizirano kot v drugi, novi. Obe pa sta zaposlovali ljudi enakih kvalifikacij. V starejši je bila produktivnost večja, kar je bilo pravo presenečenje. Ko so začeli iskati vzrok za to, so videli, da je bilo v stari tovarni zaradi slabše organizacije potrebno več iniciative delavcev in inženirjev ter da je bilo zaradi tega ozračje pri delu prijetnejše, saj je bilo čutiti več odgovornosti do dela. Tako jim le-to ni bilo samo zgolj sredstvo za zaslužek, tako kot delavcem v moderni tovarni. Tu Bourdete opozarja na dve vrsti iniciativ za delo: vidne in nevidne; vidna je organizacija dela, nevidno je ozračje pri delu.

Bourdete je torej mnenja, da pretirana racionalizacija v tovarnah ni dobra in da je treba dati delavcem več avtonomije, da bi se zmanjšalo heteroupravljanje. S tem se povečajo odgovornosti delavcev, to pa prinaša tele prednosti:

— lastniku se znižajo stroški kontrole; norme so večje, produktivnost in kakovost proizvodov sta večji;

— delavec dobiva večjo plačo, ker več dela, in bolje se počuti;

— potrošniki so zadovoljni, ker so proizvodi boljši.

Morda je ta shema prednosti malo poenostavljena, pravi Bourdet, saj ponekod naletimo na odpor proti samoupravljanju. Toda to ima svoje vzroke. Nekateri kapitalisti hočejo imeti na primer čim večjo proizvodnjo in jih ne zanima nič drugega. Tak odnos naleti na nezadovoljstvo in odpor med delavci.

Vendar učinkovitost ni povsod opravičena, piše v nadaljevanju Bourdet. Heteroupravljanje je samo na videz racionalno oziroma ni tako racionalno, kot se misli. Hkrati pa se je treba tudi zavedati, da osvobajanje in avtonomna ustvarjalnost človeka še ne pomenita, da se vdaja iracionalnosti in sentimentalnosti.

Avtor v članku opozarja, da heteroupravljanja že samo zaradi dejstva, ker je nepravilno in polno nasprotij, ne moremo avtomatično odpraviti. Še manj zato, ker se zdi milijonom ljudi nekaj, kar je vedno bilo in bo. Vendar pa je zanimivo to, da ravno managerji najbolj razvitih firm postavljajo na glavo to heteroupravljanje Taylorjevega tipa. Zavedajo se namreč, da bi z odpravo heteroupravljanja prišlo do večje integracije delavskega razreda v njihov sistem in s tem tudi do zagotovljenega profita. Toda tudi managerji se lahko hudo motijo, meni Bourdet, saj že samo mikrosamoupravljanje v praksi pomeni zanje konec. Delavci se v samoupravnem procesu namreč začnejo zavedati, da bi lahko kaj več pomenili, in tako zahtevajo več pravic od svojih nadrejenih.

Bourdet v prvem delu članka (drugi se nadaljuje v naslednji številki revije) končuje svoje razglab-

ljanje s sklepom, da ni dovolj samo opisovati pomanjkljivosti v funkcioniranju heteroupravljanja, temveč da mu je treba pokazati nekaj nasprotnega — to pa je samoupravljanje.

DANICA PURG

Dušan Kermavner: Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918

Več kot leto dni je preteklo od izida knjige¹ in vendar v revialnem tisku skoraj ne opazimo, da bi kdo ocenil ali poročal o tem delu Dušana Kermavnerja. Knjiga bi ne samo po vsebini, ampak tudi po metodi zaslužila, da bi si jo kdo podrobneje ogledal. Raziskovanje ozadja in vseh zgodovinskih silnic je avtorju naraslo od predavanja na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici septembra 1968 na zajetno knjigo, ki ji je mimogrede dodal še posebno poglavje z naslovom O slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918 (ob spominskih zapisih R. Golouha). Ta knjigo v marsičem dopolnjuje, dasi bi po mojem mnenju lahko izšla tudi brez njega.

Dušan Kermavner v svojem novem delu ni podal samo novo

¹ Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Cankarjeva založba 1968, Ljubljana 267 str.

interpretacijo Cankarjevega nastopa na odru tržaškega Delavskega doma s predavanjem Očiščenje in pomlajenje, 20. aprila 1918 ter ljubljanskega predavanja 1. junija istega leta z naslovom Slovenska kultura, vojna in delavstvo, ampak je revidiral nekatera dognanja in ocene o nastopu mladine v slovenski socialnodemokratski stranki v drugi polovici leta 1918. Prvič jih je razvil že v opombah k Prepeluhovim Pripombam k naši prevratni dobi pred tridesetimi leti, natančneje 1938. leta. Tu mislim na tisto skupino intelektualcev, ki je nastopila v obnovljenem Napreju julija 1917. Urednica je bila takrat Alojzija Štebi. Okrog nje so se zbrali še Dragotin Lončar, Milan Lemež, Albin Prepeluh in drugi. Večinoma so sodelovali že v predvojnih Naših zapiskih. Zdaj so nastopili proti tako imenovanim starinom v JSDS, to je proti strokovnim in združničnim voditeljem ter dolgoletnim aktivistom v stranki Antonu Kristanu, Melhiorju Čobalu, Josipu Petejanu in tudi proti vedno osamljenemu ter nerazumljenemu, dasi najbolj izobraženemu in globokemu dr. Henrikumu Tumi. Mladini so zahtevali od starinov, naj zdaj v tem času prekinijo s slepo pokorščino centralni avstrijski nemški socialnodemokratski stranki; naj se še bolj odpovejo internacionalizmu, ki je že z izbruhom vojne doživel svoj krah ter se preorientirajo k vsenarodnemu gledanju, ki je imelo za cilj združitev z ostalimi jugoslovanskimi narodi v na neki način prenovljeno državno skupnost. Pri tem tedaj še ni bilo jasno, ali bo to konfederirana Avstrija, nova Jugoslavija ali pa nekaj tretjega. Potem ko niso bili dovolj močni in so izgubili mesto v Napreju, so mladini osnovali novo revijo Demokracijo in tam dalje razvijali svoje ideje. V ta tok dogajanj je s svojima predavanjema vstopil tudi Ivan Cankar in nanj

seveda tudi v dobršni meri vplival. Kermavner je v knjigi skušal na podlagi res minucioznega poznavanja časopisnih virov razčleniti in ovrednotiti trenja v slovenskem socialističnem taboru, precej pa se je ozrl tudi na reagiranje meščanskega tiska (npr. ob izidu Demokracije ali ob odmevu na obe Cankarjevi predavanji). Posebno pozornost je Kermavner posvetil tudi Cankarjevemu nazorskemu premiku v šestih tednih, kolikor je bil razmak med obema predavanjema. V opombi pravi avtor, da so v knjigi izražena spoznanja zanj dokončna. Zato je njegov namen, da jih tu predoči, ne da bi podrobneje analiziral celotno problematiko. Vsekakor je bil avtorjev duhovni napor vreden truda in spoznanj (pa najsi bodo bolj ali manj pravilna, kar bodo pokazale prihodnje raziskave). Delo pomeni pomemben prispevek slovenskemu zgodovinopisju.

Avtorja Dušana Kermavnerja nam vsekakor ni treba predstavljati, saj je širši slovenski javnosti znan kot eden zelo redkih znastvenikov ali publicistov, ki se ukvarjajo z zgodovino slovenskega delavskega gibanja. Na tem polju je prav on dosegel najlepše uspehe in tudi v pričujočem delu se je pokazal kot suveren poznavalec slovenske socialne demokracije in strankarskega življenja sploh z naravnost neverjetnim poznavanjem časopisnih virov. Da je dodobra razčlenil Cankarjeva izhodišča in misli v obeh predavanjih je najprej orisal prerivanja v slovenskem meščanskem in socialističnem taboru, pojav socialistične omladine in šele v zadnji četrtini knjige govori izključno o Cankarjevih predavanjih. Pred koncem prve svetovne vojne, v drugi polovici 1917. leta ter v letu 1918 je bilo za slovensko politično delovanje najbistvenejša vsenarodna meščanska strnjjenost v znamenju majniške deklaracije.

Slovenec je naenkrat postala oprijemljiva v bližnji prihodnosti dolgo pričakovana narodnostna osamosvojitve. V tem deklaracijskem navdušenju so kar pozabili in zamolčali za Slovence pretečo nevarnost, ki je tičala v določbah londonskega pakta v primeru antantne zmage. Tej meščanski vsenarodni fronti, ki je bila vsenarodna tudi brez socialne demokracije (zaradi njene šibkosti), se je pridružila intelektualna skupina mladinov, ki je nastopila najprej poleti in v jeseni 1917 v obnovljenem Napreju in se hotela uokviriti v meje meščanskega narodnostno osamosvojitvenega programa. S temi mladini je bil povezan tudi Ivan Cankar in iz te povezanosti je iskati vzroke njegovega posega v slovensko politiko leta 1918 s predavanjem *Očiščenje in pomlajenje*. S tem je najbolj grobo orisana avtorjeva shema, iz katere izhaja, ko analizira obe Cankarjevi predavanji. V prvem predavanju je Cankar ostro obsodil stranko, češ da ni videla naroda in narod ne nje, očital ji je delavsko cehovstvo, očital, da v odločilnem trenutku zanemarja svoje naloge in se še vedno sklicuje na brezpredmetno tivolsko resolucijo ter se postavil očitno na stran mladinov. Cankarju je v Napreju odgovarjal Anton Kristan-Verus, ga zavračal ter mu dokazoval, kakšne so realne možnosti za delovanje delavske stranke med kmečkim ljudstvom. Mladinom pa je očital, da so se zbližali z meščanstvom ter se oddaljili od delavstva. Cankarja sta napadla tudi Regent in Čobal. Kermavner pravi, da je po teh očitkih »Cankar šel vase« in v njem je dozorela misel na drugo, ljubljansko predavanje. To izpričuje njegovo spoznanje, da očiščenja in pomlajenja stranke ne more pričakovati od mladinov. Na Cankarja pa je vplival tudi premik socialnodemokratske stranke v vsenarodno smer, saj so socialni demokrati za-

čeli na shodih nastopati skupaj z meščanskimi politiki. Kermavner je postavil tezo, da se Cankar ni hotel po zgledu mladinov odcepiti od stranke, saj si je priznal, da je v tistih tednih, ki ločijo eno predavanje od drugega, poraslo socialnodemokratsko sodelovanje v vsenarodnem gibanju, kar jim je očital. V ljubljanskem predavanju se je ognil sleherni pohvali mladinov ter začrtal smernice inteligenci, ki naj gre med ljudstvo.

Kermavner ima vsekakor prav, ko pravi, da je socialna demokracija na Slovenskem treba obravnavati in jemati tako, kakršna je bila, z vsemi njenimi dobrimi in slabimi stranmi, ne pa take, kakršna bi morala biti; izhajati da je treba iz realnih družbenih in gospodarskih osnov, ki slovenski socialni demokraciji niso dopuščale, da bi se v deželi, kjer je bilo tako malo pravega proletariata, širše razmahnila. Po drugi strani se mi pa zdi, da v tedanji situaciji ob vsesplošnem evforičnem navdušenju in optimizmu zaradi možnosti osamosvojitve zatiranega naroda ni bilo mogoče izhajati drugače, kot da so iskali skupno osnovo z meščanskimi strankami. Te so narodu nudile otipljiv politični cilj, obenem pa imele kot že tolikokrat preje in kasneje odlično priložnost, da uporabijo socialnodemokratsko stranko za trojanskega konja pri uveljavitvi svojih interesov. Ta situacija ni bila specifična samo za nas, ampak se je dostikrat pokazala v državah, kjer je socialna demokracija imela daleč pomembnejšo, da, celo glavno besedo pri vodenju države, konec koncev pa se je izkazala samo kot eden mnogih vzvodov buržoazne politike.

Ob tem informativnem zapisu naj zapišem le, da je vredno knjigo prebrati. Dvakrat bolj vredno bi jo pa bilo primerjati s pred tridesetimi leti izišlimi opombami k Prepeluhovim Pripombam k naši prevratni

dobi (ob istih virih imamo namreč opravka z dvema povsem obrnjenima ocenama) in napraviti podrobno analizo.

F. ROZMAN

Nova jugoslovanska študentska revija »Ideje«

Spet smo priče rojstvu neke nove revije. Takoj nas seveda zanimajo njene socialno-strokovne ambicije. Da gre resnično za socialno-strokovno zastavitev, nas prepričuje že sam izdajatelj, ki je revijo sprejel predvsem kot prostor, ki je namenjen tvornemu iskateljstvu in šele v drugi vrsti neposredni, politični akciji. Uvodna programska izjava gre celo tako daleč, da trdi, da je že v naravi revije znanstveni interes in ne deklariranje za to ali ono dnevno politično pa tudi ožjo znanstveno akcijo. Brez dvoma kaže ceniti politično modrost izdajatelja — predsedstva Zveze študentov Jugoslavije — ki je podprl izdajanje revije in se s tem zavedel dejstva, da se pot do znanstveno utemeljene politične odločitve ne konča (pa tudi ne začne) pri diktatu vsakdanje politične logike nad znanstvenim procesom.

Koncept je odprt, ne omejuje ga nikakršna vnaprejšnja idejno-teoretska predpostavka, temveč zgolj tista pozitivna omejenost, ki jo je

mogoče odčitati iz pridevkov »jugoslovanski« in »študentski«. Pri tem se je treba znebiti občutka, kot da gre za nadnacionalnost ali sindikalizem študentskega kova. Slovenci moramo seveda tudi ob tej priložnosti ugotoviti, da nas razen v kolofonu ni zraven. To pripisujem več razlogom, prvi je nedvomno v naši že tradicionalni nezaupljivosti do vsega, kar »diši« po jugoslovanstvu, s čimer si sami žagamo vejo, na kateri sedimo (v primeru seveda, ko gre za pozitivne jugoslovanske projekte), drugi razlog, ki je realnejši, je v tem, da je slovenski družboslovni trg (študentov) tako v kvalitativnem kot tudi kvantitativnem smislu v nezavidajočem odnosu do na primer srbskega, hrvatskega, bosansko-hercegovskega in v zadnjem času celo makedonskega. Vendar upajmo, da bo prihodnost demantirala našo pesimistično oceno.

Koncept revije »Ideje« temelji na tematskih številkah. Tako je pričujoči številki dodeljena problematika v zvezi s socialno strukturo moderne družbe. Naslednjih pet števil — revija je dvomesečnik, v letu 1970 bo izšlo 6 števil — bo obravnavalo tele teme: družbeni položaj in vlogo študentov, blagovno denarno gospodarstvo v sodobni družbi, bistvo politike, integracijo svetovne družbe in kulturo v sodobni družbi. Teme in idejna naravnost prve številke že govorita, da je koncept vendarle ujet v okvir opredelitve, ki jo želimo zgolj grobo poimenovati moderni, samoupravi socializem. S tem pa je vsaj začetno nakazan konflikt z vsemi tistimi utopičnimi tenzijami pri nas (še posebej v študentskem gibanju), ki so skupaj s kritiko ekscesoidnih družbenih pojavov v socializmu načeli tudi take socialne kvalitete, ki šele razlikujejo birokratski koncept socializma od sa-

moupravnega, demokratičnega. Pričakujemo lahko, da se bo tudi znotraj te revije začela odvijati konfrontacija, ki bo na sebi lasten način odražala protislovja v Jugoslaviji.

Kaj je navedlo uredništvo te revije k izbiri aktualne teme o socialni strukturi moderne družbe? Predvsem to, da klasična koncepcija socialne strukture, ki je reprodukcijo družbe videla samo skozi boj razrednih interesov, ni upoštevala obstoja različnih slojev, ki jih je porodil dinamični tehnični razvoj. V. Gligorov, »Socialna struktura in revolucija«, zato razmišlja o novoveškem značaju dela, iz česar je šele mogoče razložiti vprašanje o socialni strukturi in revolucionarnem procesu. V. Štambuk, »Razredi in industrijska družba«, razvija tezo, da industrijska družba kljub svojemu tehnično-tehnološkemu razvoju ni presegla klasične razredne dihotomije, temveč je samo do neke mere spremenila svojo pojavno obliko. Analiza se opira na temeljne elemente Lenineve definicije o družbenih razredih, ki jo razširi še z nekaterimi dopolnitvami oziroma značilnostmi poznokapitalističnega razvoja. K. Čavoški, »Študenti in revolucija«, prikazuje študentski upor na Zahodu predvsem z vidika enotnosti revolucionarne akcije in misli. T. Čelenković in Z. Papić pišeta o vplivu tehničnega napredka na spremembo strukture sodobne družbe, predvsem na področju gospodarstva, izobraževanja, znanstvenoraziskovalnega dela. Avtorja opozarjata na to, kako velikanska materialna sredstva daje vladajoči in produkcijski svet za raziskovalno delo, stopnja uporabnosti znanstvenoraziskovalnega dela se čedalje bolj viša, in pa na veliko skrajšanje poti od znanstvene ideje do njene materializacije. D. Grubiša, »Machiavelli«, raziskuje Machiavellijev

prispevek moderni politični vedi, pri čemer ugotavlja, da so tega misleca vse prepogosto razlagali zunaj zgodovinskega konteksta, v katerem je živel. Ob 500-letnici njegovega rojstva je treba znova poudariti Machiavellijev napor, da bi demistificiral srednjeveško mistifikacijo politike in pokazal njeno realno podobo. Članek se končuje z ugotovitvijo, da je bilo mogoče biti v 16. stoletju revolucionar le tako, kakor je bil Niccolò Machiavelli. B. V. Borjan, »Filozofske osnove politike«, vztraja na avtonomnosti filozofije in politike. Tako filozofija kot politika merita na isti objekt — totaliteto človekovega sveta. Toda medtem ko se filozofija loteva snovi s širšega ontološkega in teoretično kompleksnejšega smisla, je politika kot oblika prakse ujeta v okvir dane zgodovinske situacije. Avtor poziva, sklicujoč se na Platona, Marxa, Mosco, Manheima in druge, na prisotnost racionalne komponente v političnem procesu. D. Ignjatović piše o prvem pesniku revolucije Friedrichu Hölderlinu, V. Rogič razpravlja v Heidegerjevi luči o odnosu mladi in utopija.

Ob koncu lahko le ponovimo, da je nova revija »Ideje« s prvo številko že utemeljila svoj obstoj in potrebnost. V sedanji jugoslovanski revijalni prostor prihaja nova teoretična in pogumna spodbuda, ki bo bolj ali manj uspešno pomenila pritisk (tako v kadrovskem kot teoretičnem pogledu), mimo katerega ne bo mogoče iti molče. Menim, da bi poleg razširitve kroga sodelujočih iz vseh republik kazalo dodati še kratke povzetke v svetovnih jezikih, s čimer bi se tudi tuji študentje lahko vsaj v splošnem seznanili z naravnostjo in aktualnim trenutkom jugoslovanskega študentskega snovanja.

RUDI RIZMAN

Josip Županov

Samoupravljanje in družbena moč

*Najboljše delo s področja
industrijske sociologije*

Delo Josipa Županova »Samoupravljanje i družbena moč«¹ je naše najboljše delo s področja industrijske sociologije, managementa in organizacije dela. Upamo si tudi trditi, da sodi to delo med najboljša teoretska dela s področja sociologije, ki so izšla pri nas po vojni. Knjiga obravnava organizacijo dela, samoupravljanje in vso tisto problematiko, ki ji na zahodu pravijo »organizational behavior«, in to na taki kvalitetni višini, da bi bil po našem mnenju avtor tudi tam verjetno uvrščen med najboljše znanstvenike na tem področju.

To delo, če že takoj v začetku tako visoko vrednotimo, skušajmo to tudi dokazati. Najprej pa na kratko osvetlimo, v kakšnih razmerah je knjiga nastajala (knjiga je namreč zbirka razprav in raziskav, ki jih je avtor že prej objavil v raznih strokovnih revijah).

Samoupravljanje je bilo pri nas vpeljeno kot »ideološka projekcija«, ne pa kot pragmatična managerska ideja. Definirano in obravnavano je bilo dokaj aprioristično, kot da je samoupravljanje že samo po sebi identično z največjo učinkovitostjo in največjo stopnjo demokracije. Nekatere predpostavke, na katerih je temeljilo

samoupravljanje, so bile iluzionistične, vse pa so bile empirično nezadostno preverjene ali pa sploh nepreverjene. Tako je prišlo do tega, da je politična apologetska misel v svoji skrajnosti idejo samoupravljanja identificirala s stvarnostjo, napravila iz nje ideološki mit, vse dogajanje in vse procese poimenovala s samoupravljanjem in s tem seveda tudi idejo samoupravljanja pripeljala do inflacije.

Samoupravljanje in organizacijo dela smo obravnavali pogosto dokaj amatersko in nekompetentno. Organizacija dela, vodenja in upravljanja predstavljajo sedaj znanost o »managementu« in težko je soditi o samoupravljanju, če se sploh ne ve, kaj sta znanost in praksa te znanosti na svetu dosegla.

Samoupravljanje se je dokaj ideologiziralo, vodenje, ki je povsod po svetu poseben poklic, je bilo pri nas formalno in stvarno odpravljeno.

Prav zato, ker je bilo samoupravljanje preveč ideologizirano, se je znanstvenik, ki je teoretično in empirično preučeval »organizacijsko obnašanje« pri svojem delu »često čutil frustriranega, ker so tudi nanj leteli direktni ali indirektni očitki, da se bori proti samoupravljanju, da zastopa tako imenovane birokratske in tehnokratske tendence in podobno. Zato ni čudno, da so nekateri znanstveniki bolj »občutljive teme« obravnavali v močno abstraktnem jeziku. Nekatere razprave v knjigi, ki jo ocenjujemo, to našo misel potrjujejo.

Kljub raznim težavam in frustracijam so se znanstveniki zavedali, da smo z uvedbo samoupravljanja vpeljali najbolj radikalno participativno organizacijo, tj. organizacijo s povsem novo formalno strukturo, ki še nikjer na svetu ni bila formalno izpostavljena in preskušena. S tem je nastala potreba, da se ugotovi, kako ta socialni sistem v

¹ Izdala Biblioteka Naših tema, Zagreb, 1969.

praksi deluje, kolikšna je njegova učinkovitost, demokratičnost in katere strukturalne razrešitve so neprimerne ali napačne. Treba je bilo ugotoviti, kakšna je distribucija vpliva v delovni organizaciji, kako deluje sistem kolektivne odgovornosti, kakšen je odnos med vodenjem, upravljanjem in samoupravljanjem, kako deluje sistem denarnega stimuliranja, kdo nosi riziko, kako deluje sistem sankcij, kdo je sankcijski subjekt, kakšen je položaj direktorja in katere konfliktnе vloge opravlja, kateri so viri moči itd. Te probleme je bilo treba empirično preučiti in formulirati teoretski model delovne organizacije.

Josip Županov je bil med prvimi, ki je začel empirično preučevati omenjene probleme in ki je dajal najbolj lucidne teoretične sklepe. Njegove razprave so začele vzbujati veliko pozornost ne samo med sociologi, temveč tudi med ekonomisti, pravniki in vsemi tistimi, ki so se bolj študijsko zanimali za organizacijo podjetja. Mislim, da je pomen njegovega dela posebno v tem, da je imel zelo velik vpliv na druge znanstvenike in strokovnjake, ki so preučevali »organizacijsko obnašanje«. Ta vpliv je viden iz dejstva, da večina znanstvenikov, strokovnjakov s področja »organizacijskega obnašanja«, v svojem raziskovanju in tudi publicističnem prizadevanju izhaja iz dela, ki ga je on opravil, ali pa vsaj ne more iti povsem mimo njega. Njegove misli so penetrirale razne šole za organizacijo dela, katedre za sociologijo, ekonomske fakultete, visoke ekonomsko-komercialne šole in podobno. Dejstvo, da se je predmet industrijska sociologija uvaja na številne fakultete, višje in visoke šole in da zavzema pomembno mesto na raznih seminarjih za vodilne kadre, je tudi zaslug Josipa Županova oziroma dela, ki je predmet naše ocene.

Ideje, misli in rezultate empiričnih raziskav Županov ne posreduje s težkim, udarnim in izzivalno-kritičnim izrazoslovjem, vendar je vse njegovo pisanje v konceptih zelo kritično. Tako je Županov povedal ali dokazal mnogo neljubih stvari. Empirično je prvi dokazal, da struktura vpliva v delovnih organizacijah ni demokratična, temveč oligarhična. Mnenja je, da je v okviru delovnega sistema mimo oligarhijskega težko funkcionalen kakšen drug vzorec distribucije moči. Pravi, da »imajo voditelji dominanten vpliv v delovnih organizacijah zato, ker zavzemajo v strukturi kolektivnih aktivnosti takšen položaj, na katerega je vezana največja količina družbene moči... Pri nas imajo največ pooblastil kolektivni organi, ne pa voditelji. Zakaj potem daje položaj voditeljem tako veliko moč? Odgovor je v kratkem naslednji: kjerkoli obstaja sistem aktivnosti, ki je zasnovan na delitvi dela, morajo obstajati posamezniki, ki usmerjajo in sklajujejo akcije drugih posameznikov k nekemu cilju, ki ga ta kooperativni sistem mora doseči. Te posameznike imenujemo voditelje. Kolikor gre tukaj za stalne vsakodnevne aktivnosti, kar je značilno za gospodarske organizacije, potem je pomembnost tistih, ki usmerjajo in sklajujejo različne aktivnosti, še večja. Pomembnost te vloge za funkcioniranje sistema kolektivne aktivnosti, ki ga imenujemo delovna organizacija, daje nosilec te vloge moč v okviru tega sistema... S tem si lahko razložimo, zakaj moč ni odvisna od količine formalnih pooblastil, ki so dane vodilnim položajem. Namreč, količina pooblastil, ki je dana vodilnim položajem, v ničemer ne izpremeni pomena teh položajev za sistem kolektivne aktivnosti... Distribucija vpliva se ni spremenila zato, ker se ni spremenila struktura družbene moči v de-

lovni organizaciji. Struktura moči pa se ni spremenila zato, ker vodilni položaji v obdobju institucionalnih reform sploh niso izgubili svoje pomembnosti v sistemu kolektivne aktivnosti (str. 109).

Tudi drugi raziskovalci so kasneje pri preučevanju strukture vpliva dobili skoraj identične rezultate. S tem je tudi posredno dokazano, da delavci ne bodo bolj močni, če se jim bo prepuščalo vedno več kompetenc in s tem vedno večje število odločitev.

Najbolj zanimiv, problemsko bogat, a hkrati tudi najbolj zahteven je v knjigi članek z naslovom »O problemih upravljanja in vodenja v delovni organizaciji«. Županov v njem loči vodenje od upravljanja in samoupravljanja. Vendar je mnenja, da so vodenje, upravljanje in samoupravljanje samo trije analitični obrazci kolektivne akcije, ki jih ne kaže strogo ločiti. Pri tem uvaja naslednja dva pojma: formalna koordinacija in socialna integracija. Formalna koordinacija predstavlja povezovanje delovnih funkcij in sodi v okvire vodenja in upravljanja, socialna integracija pa predstavlja povezovanje interesov različnih grup in sodi v pristojnost samoupravnih organov. S tem v zvezi pravi Županov naslednje: »Zdi se, da se je v začetku preučevanega razdobja (tj. razdobja, ko je bilo uvedeno delavsko samoupravljanje) pojavila težnja, da se formalna koordinacija prenese na organe in telesa, katerih naloga bi par excellence morala biti socialna integracija. Kreiranje upravnega odbora kot operativno-upravnega organa, tj. kot organa neprofesionalne uprave, to potrjuje. Ko opazujemo razvoj pristojnosti delavskega sveta, opazimo enako težnjo, tj. delavski svet v vedno večjem obsegu sprejema konkretne upravne odločitve. S tem je težnja po neprofesionalni upravi še bolj okrepljena že zaradi večjega števila

članov delavskega sveta v primerjavi s številom članov upravnega odbora. To težnjo lahko opazimo tudi v stališčih v ekonomskih enotah. Ta težnja je nujno pripeljala do zelo komplicirane formalne strukture upravljanja v podjetju, do množice organov in teles, katerih naloge in medsebojni odnosi so precej ohlapno definirani, do formalnega sistema katerega funkcioniranje bi bilo po institucionalnem načrtu zvezano z izrednimi stroški. Da bi takšen sistem funkcioniral, se mora v praksi poenostaviti, to pa se izvrši na neformalen način, kar ne zmanjšuje, težnje po neprofesionalni upravi, ampak jo še povečuje. Takšno neprofesionalno upravljanje ne more zagotoviti učinkovite koordinacije različnih funkcij v podjetniški enoti. To pa pripelje do poslabšanja kvalitete vodenja (str. 153—154).

Prav zato, ker so odnosi med vodenjem, upravljanjem in samoupravljanjem najbolj nerazčiščeni problem v naši organizacijski teoriji in praksi, »manjkata našim delovnim organizacijam tista minimalna jasnost in koherentnost, ki sta nujno potrebni za uspešno delo« (str. 144). Ker so različne strukture (subsistemi) zasnovane na različnih organizacijskih principih, je »organigram (to je linija oblasti in komunikacij) — po mnenju Županova — izredno kompliciran in konfuzen«.

Omenjeni organizacijski problemi zelo izstopajo v statutih delovnih organizacij, ki so polni kontradikcij in kolizij s stvarnim življenjem. Zato tudi najbolj vzorni statuti niso zmožni pravega življenja. Tako imajo delavski sveti po novih statutih svoje izvršilne organe ali odbore. Pri analizi njihove formalno določene dejavnosti pa ugotavljamo, da je okoli devetdeset odstotkov njihovih funkcij omejenih na obravnavanje, sprejemanje, ocenjevanje, analiziranje in torej

zelo malo na izvrševanje. In celo v primerih, ko odbori opravljajo določene zadeve, je vprašanje, če je to opravljanje funkcionalno. Ali je npr. smotno, če tak izvršilni organ oziroma odbor »sprejema učence v svojo poklicno šolo in potrjuje predavatelje«? Z vidika racionalnosti je namreč pravilno, da vpliva na izbor predavatelja takšen odbor oziroma takšni člani, ki lahko sodijo o njihovi kompetentnosti. Kaže, da številni izvršilni odbori delavskega sveta niso sestavljeni na osnovi profesionalnih meril, saj je njihova mandatna doba — po nekaterih statutih — določena za eno leto in nihče ne more biti več kot dvakrat zaporedoma izvoljen za člana istega odbora. Kolikor je ta predpostavka točna, lahko predstavljajo omenjeni izvršilni organi v smislu Županova povečano težnjo po neprofesionalni upravi. Drugo je, če izvršilni odbori razpravljajo, odločajo in ukrepajo o stvareh, ki jih uvrščamo v socialno sfero. V tem primeru ni treba, da so profesionalno sestavljeni, kajti za razpravljanje in sklepanje o stimulativnih sistemih, delitvi osebnega dohodka, delitvi stanovanj, o varnosti pri delu in podobnem ni potrebno profesionalno znanje.

Sedaj seveda ni mogoče dati nobene dokončne ocene o izvršilnih organih delavskega sveta, ker so to mladi organi in ker je njihova praksa verjetno od podjetja do podjetja različna. Omenjeni Županov članek pa je dal zelo primerno teoretsko izhodišče za njihovo analizo.

Županov je tudi dokazal, da distribucija vpliva, odgovornosti in tveganja v naših delovnih organizacijah ni konsistentna. Tisti, ki ima velik vpliv, ne nosi vplivu primerne odgovornosti in tveganja, kar v delovni organizaciji nujno povzroča veliko entropijo.

Pomen obravnavanega dela je predvsem ta, da je Županov odkril, prikazal in tudi empirično argumentiral nekoherentnost in strukturalno neskladnost naše delovne organizacije. V vsem svojem delu dokazuje, da je formalni sistem naše delovne organizacije izredno zapleten, poln raznih teles in organov, katerih naloge in medsebojni odnosi so zelo ohlapno definirani, in da bi bilo funkcioniranje delovne organizacije na podlagi tega institucionalnega načrta zvezano z velikimi stroški. Strošek in učinkovitost sta dve pomembni dimenziji, ki ju ima Županov vedno v mislih, ko analizira našo delovno organizacijo.

S tem, da je Županov prikazal vse osrednje probleme, s katerimi je soočena formalna struktura naše delovne organizacije, je nakazal eno od zelo realnih poti za njihovo razreševanje. Zelo verjetno pa je, da bodo njegovi koncepti in njegove ideje in vsi tisti, ki na te koncepte pristajajo in jih skušajo razvijati, od časa do časa objekt ideološke kritike ali tudi politične diskvalifikacije. Še bolj verjetno pa je, da bodo njegovi koncepti prodirali v življenje delovne organizacije prav zato, ker so realni in vedno upoštevali stroške oziroma učinkovitost.

Vredno je omeniti, da so nekateri vodilni kadri v delovnih organizacijah, ki so se že seznanili z delom Josipa Županova, zelo dojemljivi za njegove koncepte in analize. Ne smemo pozabiti, da so ti kadri najvplivnejša skupina v delovnih organizacijah. To pa ne pomeni, da so analize Županova tuje drugim organizacijskim in socio-ekonomskim grupam.

JANEZ JEROVŠEK

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

COUX Jean-Joseph: Marx in vpisovanje dela. (III in konec.) Tribuna, Lj., 28. marca 1970, št. 9.

DAJČ Putnik: Lenin o angažiranju delovnih ljudi v upravljanju. Ob stoletnici rojstva. Komunist, Lj., 3. aprila 1970, št. 14.

II. FILOZOFIJA

BORJAN B. V.: Filozofski osnovi politike. Ideje, Beograd 1970/I, št. 1, str. 107—132.

COSIĆ Dobrica: Protiv Zevsa i za ljude. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 197—200.

ECCO Umberto: O moralnoj odgovornosti kao produktu tehnologije. Telegram, Zagreb 1970, št. 512.

FILIPOVIĆ Muhamed: Konceptije naše filosofije o njenoj ulozi i odnosu u društvu. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 131—155.

GRUBIŠA Damir: Machiavelli. Ideje, Beograd, 1970/I, št. 1, str. 87—104.

MICUNOVIĆ Dragoljub: Mišljenje kao opasna delatnost. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 191—195.

MILOSEVIĆ Nikola: Ideološka i umetnička kritika. Filosofija, Beograd, 1969, št. 177—185.

PAVIČEVIĆ Vuko: Ideologija nije samo »lažna, iskrivljena svest«. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 187—189.

POPOVIĆ Mihailo: Filozofska kritika i politika. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 105—130.

RUS Vojan: Filosofija čoveka i prevrat filosofije. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 71—88.

TADIĆ Ljuba: Theodor W. Adorno. In memoriam (1903—1969). Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 5—7.

TANOVIĆ Arif: Filozofija Bertranda Rasela. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 2, str. 143—160.

TADIĆ Ljubomir: Protivništvo i neprijateljstvo. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 201—204.

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Fihteova dijalektika subjekta i objekta. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 45 do 70.

ZUMR Jozef: Savremena čehoslovačka filosofija. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 89—102.

III. SOCIOLOGIJA

BUNTA Stjepan: Socializirano ali privilegirano zdravljenje? Naši razgledi, Lj., 20. marca 1970, št. 6.

ČAVOŠKI Kosta: Studenti i oslobođenje. Ideje, Beograd, 1970/I, št. 1, str. 35—48.

GOSAR Lojze: Projekcija in dinamika rasti prebivalstva Slovenije ... Ljubljana, Urbanistični inštitut SR Slovenije 1967. 123 str.+31 pril. IV/2089.

GREMION Pierre-Jean-Pierre Worms: Država i lokalne zajednice. Telegram, Zagreb, 1970, št. 516.

JOVIČIĆ Vladimir: Sund — neznani osvajač. Jalovost verbalnih protestov. Komunist, Lj., 3. aprila 1970, št. 14.

—: »JUŽNOTIROLSKI PAKET« in Slovenci. (Nadaljevanje): Andrej Kokot, Majda Bojc, Vinko Trček, Bojan Lubej, Drago Druškovič, Janko Jeri, Tone Zorn, Janko Pleterski, Igor Gruđen. Dialogi, Maribor, 1970, št. 4, str. 230—245.

KLEMENČIČ Vladimir: Selitveni tokovi prebivalstva v Sloveniji. Slovenski izseljenski koledar 1970, str. 49—52.

KRAIGHER Sergej: Težnje po zdravem, sodobnem otroku in družine. Delo, Lj., 7. marca 1970.

KUCINAR Zdravko: Markuze i štirer. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 241—248.

LOKAR Jože: Dolgo (in revno) življenje (II). Naši razgledi, Lj., 20. marca 1970, str. 6.

MLINAR Zdravko: Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj. (Napisala): Zdravko Mlinar in Niko Toš. Ljubljana 1969. (I) + 188 str. (Socialni razvoj Slovenije 1.) — IV/2087-1.

MLINAR Branko: Nekatere razvojne tendence v kmetijstvu. — Zdravko šifer: Izseljevanje z ozemlja Slovenije v času 1860—1969. Dokumentarna poročila. Ljubljana 1969. (III) + 85 + (II) + 82 str. 40. (Socialni razvoj Slovenije. 4.) — IV/2087-4.

SLODNJAK Marko: Sanjal sem strašen sen. Plaža je zalila morje. (Polemika s F. Šetincem . . .) Tribuna, Lj., 28. marca 1970, št. 9.

—: **SOCIOLOŠKE** raziskave študentskih nemirov. Prev. V. Likar. Tribuna, Lj., 28. marca 1970, št. 9.

—: **STARANJU** se ne moremo izogniti, toda naše odnose lahko pomlajujemo. Uvodne misli ob ustanovitvi Gerontološkega združenja Slovenije. Cigale Marija, Beltram Živa, Perat Janko, Pavlin Rudi, Accetto Bojan. Komunist, Lj., 3. aprila 1970, št. 14.

SARČEVIĆ Abdulah: Neistina modernog društva između revolucije i kritike. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 2, str. 161—191.

ŠETINC Franc: Plaža kot duhovno nasilje. Komunist, Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

ŠIFTAR Vanek: Žena v ciganski družini. Delo, Lj., 21. marca 1970.

TAVČAR Marjan: Sociologija meje. V Gorici so ustanovili »Inštitut za mednarodno sociologijo«. Naši razgledi, Lj., 3. aprila 1970, št. 7.

—: **UMRETI** nočejo, živeti ne znajo (nadaljevanje). Dialogi. Maribor, 1970, št. 4, str. 246—250. (Koroško vprašanje.)

VIDMAR Josip: Pri mladini je potrebna emocionalnost. Komunist, Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

IV. PSIHOLOGIJA

—: **MED** ideali in resničnostjo. »Moralni vidiki dela v družbenih dejavnostih«. Ljubljana 1970. 146+(II) str. (Javno mnenje. 23.) — III/2517—23.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BERNIK Stane: Odnos do kulture. Komunist, Lj., 20. marca 1970, št. 12.

ČELENKOVIĆ-PAPIĆ: Tehnički progres. Ideje, Beograd, 1970/I, št. 1, str. 49 do 84.

ĐORĐEVIĆ Jovan: Savremeno društvo i univerzitet. Međunarodni problemi, Beograd, 1969, št. 3, str. 23—32.

GRČAR Miša: »Narodova kultura je del boja za napredek«. Po VI. strokovnem sestanku jugoslovanskih sociologov. Naši razgledi, Lj., 20. marca 1970, št. 6.

ILE Eduard: Zadaci republičke zajednice kulture. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 1—2, str. 17—25.

J. Z.: Kako pomagati knjižnicam na noge? Delo, Lj., 13. marca 1970.

LAH Avgustin: Međunarodna godina obrazovanja. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 1—2, str. 1—7.

LUKIĆ Sveta: Šta traži nova kulturna situacija. Filosofija, Beograd, 1969, št. 3—4, str. 165—170.

MAJSTOROVIĆ Stevan: Plan kulturnog razvoja i televizija. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 3, str. 355—362.

MILANOVIĆ Vladimir: Škola između tradicionalnog i novog. Gledišta, Beograd, 1970, št. 3, str. 357—380.

MILIĆ Anđelka: Kultura i razvoj savremenog jugoslovenskog društva. Gledišta, Beograd, 1970, št. 3, str. 473—479.

—: **OREBIČKI** razgovori: O problemima suvremenog svijeta govore: Ivan Suppek, Eugen Pusić, Ernest F. Winter, Paul Senft, Marek Thee, Ina Broda, Arif Tanović . . . Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1969/70, št. 11, str. 4 do 25.

PASTERNAK Boris: Drugo rođenje ili Boris Pasternak. Spektar priredio: Bruno Popović. Telegram, Zagreb, 1970, št. 514.

PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ Zagorka: Antropološka analiza ljudskih funkcija kulture. *Filosofija*, Beograd, 1969, št. 3 do 4, str. 11—42.

PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ Zagorka: Dva vida otuđenja u kulturi u socijalizmu i njihov međusobni odnos. ... *Telegram*, Zagreb, 1970, št. 512.

—: PETDESET let slovenske univerze v Ljubljani 1919—1969. (Glavni urednik: Roman Modic.) Ljubljana (Univerza), 1969. 661+(I) str. 40. Ilustr. — IV/2085.

—: RADNICI, kultura i samoupravljanje. Križa kulturne politike. *Spektar* pripremio: Antun Žvan. *Telegram*, Zagreb, 1970, št. 515.

SINNOTT Edmund W.-L. C. Dunn-Theodosius Dobzhansky: Temelji genetike. *Principles of Genetics*. Po 5. ameriški izdaji prev. Hubert Pehani. Ljubljana, Cankarjeva založba 1969. 421+(II) str. — III/2659.

TAUBE Mortimer: Mit o mislečem stroju. Kritična razmišljanja o kibernetiki. (Computers and Common sense.) prev. Mirko Avsenak. Ljubljana, DZS 1969. 160 str. — 12.293.

VIZINTIN Avgust: Črne lise na knjižničarskem zemljevidu. *Delavska enot.*, Lj., 1970, št. 11.

VOGELNIK Dolfe: Temelji raziskovalne dejavnosti. Delo, Lj., 7. marca 1970.

ZIVOTIĆ Miladin: Socijalizam i kultura. *Filosofija*, Beograd, 1970, št. 3 do 4, str. 159—164.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela

AXELOS Kostas: Kostas Axelos. *Spektar* priredio: Vjeran Zuppa. *Telegram*, Zagreb, 1970, št. 512.

DANILOVIĆ Rajko: Revolucija između relapolitike i socijalutopije. *Gledišta*, Beograd, št. 3, str. 381—389.

GARAUDY Roger: Roger Garaudy. *Spektar* izbor tekstova. Prev. Zora Minderović. (Beograd), *Komunist* 1970, str. XXXI+287. — 12.215.

GARAUDY Roger: Roger Garaudy. *Spektar* priredio: Vjekoslav Mikecin. *Telegram*, Zagreb, 1970, št. 516.

GARAUDY Roger: Velika prekretnica socijalizma. *Telegram*, Zagreb 1970, št. 514.

GLIGOROV Vladimir: Socijalna struktura i revolucija. *Ideje*, Beograd, 1970, št. 1, str. 13—21.

HINDEL Josef: Zmote razočaranega komuniste. (Ocena Đilasove knjige: *Nepopolna družba*) *Komunist*, Lj., 27. marca 1970, št. 13.

HO ŠI MINH: Spisi, pisma, govori. 1920 do 1967. (Scritti, lettere, discorsi 1920—1967.) (Prev. Maruša Bravničar, Neda Brglez, Aleš Rojec, Tomaž Šalamun.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1969, 367+(VIII) str. — I/2565.

SARTRE Jean-Paul-Manifesto: Mase, spontanost, partija. (Diskusija između Sartra i redakcije Manifesta.) *Pregled*, Sarajevo, 1970, št. 2, str. 227 do 241.

STOJANOVIĆ Svetozar: Idejna borba ili administrativne mere? *Filosofija*, Beograd, 1969, 3—4, str. 205—211.

ŠTAMBUK Vladimir: Klase i industrijsko društvo. *Ideje*, Beograd, 1970, št. 1, str. 23—34.

ZLOBEC Ciril: Nekaj o kulturi z intimne strani komunista-kulturnega delavca. *Komunist*; Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

DEBENJAK Božidar: O pluralizmu, enotnosti, boju mnenj. *Komunist*, Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

ĐUROVSKI Lazar: Ostvarivanje funkcije opština u oblasti narodne odbrane. *Socijalizam*, Beograd, 1970, št. 3, str. 328—348.

DUJIĆ Andrija: O odnosu klasnog i nacionalnog. *Telegram*, Zagreb, št. 511.

—: DVANAJSTA seja CK ZK Slovenije. (11. marca 1970). *Komunist*, Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

ILIĆ Zdravko: So čisti računi teški računi. Ob »neproračunski« bilanci federacije. Naši razgledi, Lj., 3. aprila 1970, št. 7.

KRAIGHER Sergej: Integracija kulture z drugimi društvenimi dejavnostmi. *Komunist*, Lj., 20. marca 1970, posebna pril.

KRIVIC Vlado: Ustava je nad vsemi. Ob obletnici ustavnega sodišča Slovenije. Delo, Lj., 21. marca 1970.

KROPUSEK Tone: Osnovno je: položaj in počutje človeka. Delavska enotnost, Lj., 1970, št. 7.

MAJER Boris: Zavezanost socialistični viziji. Mesto kulture v samoupravnih družbi in aktualne naloge komunistov. Komunist, Lj., 2. marca 1970, posebna pril.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Osamosvojitve izraz demokracije. Komunist, Lj., 20. marca 1970, št. 12.

—: **RAZPRAVA** na seji republiške konference SZDL: Božo Kovač, Beno Zupančič, Vida Tomšič, Vlado Benik ... Delo, Lj., 4. marca 1970.

RUPEL Dimitrij: Izbruh zoper »antikomunizem« na plenumu CK ZKS o kulturi. (Odmev na Vidmarjev govor.) Komunist, Lj., 27. marca 1970, št. 13.

RUS Vojan: Ob nekaterih političnih dilemah. Tribuna, Lj., 28. marca 1970, št. 9.

—: **SITI** in lačni Slovenci. Publikacija Dialogov. (Uredila: Janez Rotar in France Forstnerič.) Maribor, Obzorja 1969. 221+(II) str. — 12.115.

VIPOTNIK Janez: Učinkovitejši vpliv in glas slovenske SZDL. Delo, Lj., 4. marca 1970.

3. Politični sistemi in organizacije:

GARAUDY Roger: In zdaj ... Sklepno poglavje iz knjige »Vsa resnica«. Naši razgledi, Lj., 3. aprila 1970, št. 7.

GREENSTONE David: Tokovi v ameriških sindikatih. Komunist, Lj., 27. marca 1970, št. 13.

MOREAU Jean: Garaudyjev »Obtožujem«. Naši razgledi, Lj., 3. aprila 1970, št. 7.

5. Mednarodni odnosi:

—: **JAPONSKA** 1970. ... 21. stoletje, stoletje Japonske. Naši razgledi, Lj., 3. aprila 1970, št. 7.

MICIĆ Zdravko: Mir pred viharjem? Kamodža ... Komunist, Lj., 27. marca 1970, št. 13.

MILENKOVIĆ Vladislav: Prodori in spopadi mednarodnega kapitala. Komunist, Lj., 20. marca 1970, št. 12.

MILIČEVIĆ Dragiša: Reforme privrednih sistema in izmene položaja privrednih preduzeča u socialističkim zemljama istočne Evrope. Mednarodni problemi, Beograd, 1969, št. 3, str. 51—68.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

CHALANDON A. Rocard M.: Neokapitalizam contra neosocijalizma. Ekonomska politika, Beograd, 1970, št. 939.

CERNE France: O nelikvidnosti v našem gospodarstvu. Teze ... Naši razgledi, Lj., 20. marca 1970, št. 6.

—: **DISKUSIJSKI** prispevki na posvetovanju o marketingu v Portorožu, nov. 1969. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 1, str. 47—56.

—: **DRUŽBENO-EKONOMSKI** vidiki razvoja kmetijstva. Komunist, Lj., 20. marca 1970, št. 12.

JAVORNIK Aleksander: Petnajst prihodnjih let. Dolgoročni razvoj SR Slovenije. Delo, Lj., 28. marca 1970.

KAVČIČ Stane: Čimprej konvertibilni dinar. Delo, Lj., 5. in 6. marca 1970.

KIAUTA Lojze: Finančni vidiki sanacije podjetij. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 1, str. 36—46.

KOPRIVEC Jak: O planu in okoli njega. Naši razgledi, Lj., 20. marca 1970, št. 6.

KRALJ Janko: Sistemski in kibernetiski pristop k problemom. Naše gospodarstvo, Maribor 1970, št. 1, str. 11—15.

LAPAJNE Ivan: Stvarna vizija. ... kmetijstvo. Komunist, Lj., 3. aprila, 1970, št. 14.

MOŽINA Stane: Preveč ali premalo enakosti? Delo, Lj., 28. marca 1970.

MRKUŠIĆ Žarko: O kriterijumima za mednarodno podelu rada. Mednarodni problemi, Beograd, 1969, št. 3, str. 9 do 22.

MULEJ Matjaž: Opredelitev predmeta politične ekonomije po metodologiji splošne teorije sistemov. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 1, str. od 1 do 10.

ROŽIČ Marjan: Sindikati in samoupravno dogovarjanje. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 3, str. 314—327.

ZIDAR Milovan: Kmetijstvo je treba industrializirati. Komunist, Lj., 20. marca 1970.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

SPLIHAL Slavko: Svoboda odgovornosti in avtocenzura. Tribuna, Lj., 28. marca 1970.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

MODIC Lev: Vatikan po drugi svetovni vojni. Komunist, Lj., 20, 27. marca in 3. aprila 1970, št. 12, 13, 14.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: DOKUMENTI kraljevine Italije. Beograd, (Vojnoistorijski institut) 1969. 80. (Zbornik dokumenata i podataka o NOR... tom 13, knj. 1.) -II/579-13/1.

KUKOVICA Anton: Jugoslovani v francoskem odporniškem gibanju. Slovenski izseljenski koledar 1970, št. 238 do 245.

MIKUŽ Metod: Ob vojnih spominih Charlesa de Gaulla. Naši razgledi, Lj., 20. marca in 3. aprila 1970, št. 6, 7.

MOMČILOVIĆ Đorđe: Pisma Ilije Milkića Leninu. Komunist, Lj., 13, 20. in 27. marca 1970.

NATTA Alessandro: Kako je nastala Togliatijeva politična spomenica. Delo, Lj., 14. in 21. marca 1970.

ŠIFTAR Vanek: Madžarizacija in premurski tisk v začetku XX. stol. Dia-logi, Maribor, 1970, št. 4, str. 205—212.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

TUGARINOV V. P.: Teorija cennostej v marksizmu. (Leningrad), Izd-vo Leningradskega un-ta 1968. 121 + (III) str. -II/10.964.

III. SOCIOLOGIJA

—: BEITRÄGE zur Militärsoziologie. Hrsg. von René König... Köln und Opladen Westdeutscher Vlg (1968.) 360 str. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderhefte. 12.) -II/3109-12.

GALBRAITH John Kenneth: The Affluent Society. 2. ed., rev. London, Hamilton (1969). XXXIV + 333 str. -II/11.014.

IV. PSIHOLOGIJA

BRODY Sylvia: Patterns of Mothering. Maternal Influence during Infancy. New York, International Universities Press (1967.) 446 str. — II/10.947.

—: SOZIALPSYCHOLOGIE. Hrsg. von C. F. Graumann. Göttingen 1969. 1. Halbb. (Handbuch der Psychologie. 7.) -III/1898-7/1.

VI. POLITIČNE VEDE

5. Mednarodni odnosi:

VASSILEV Vassil: Politique d'aide du bloc soviétique aux pays en voie de développement. (Paris) OECD 1969. 114 str. (Etudes du Centre de Développement 1969.) -II/10.998-1969.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

DADAJAN V. S.: Voprosy količestven-nogo analiza v teorii ekonomičeskoj dinamiki. (Moskva), Izd-vo Moskovskogo un-ta 1968. 29 + (III) str. 80. (cir.) -II/10.959.

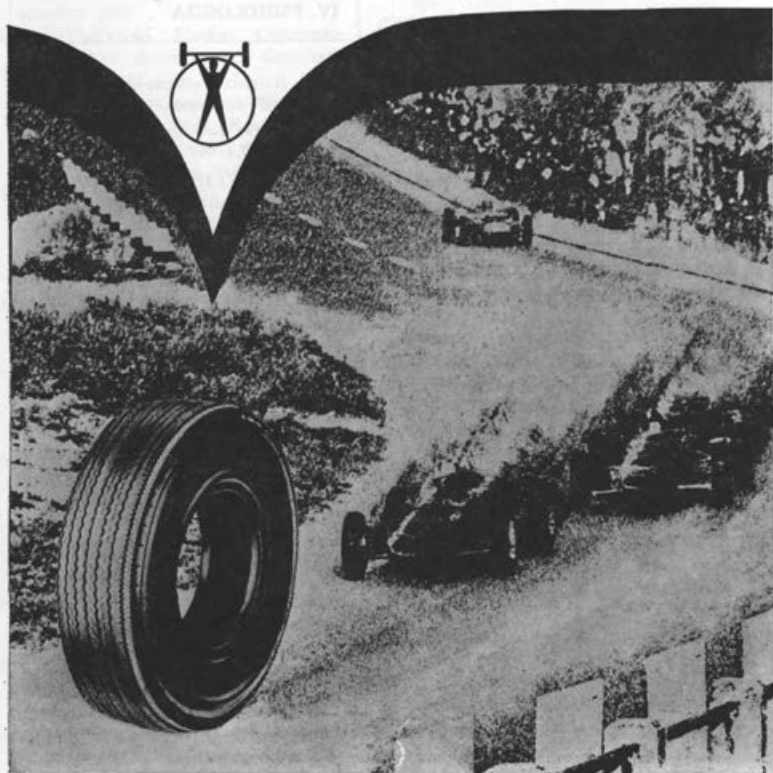
XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: D/eutscher T/aschenbuch (Verlag) Lexikon. Ein Konversationslexikon in 20 Bänden. (München, Deutscher Taschenbuch 1968—1969.) -I/2253-3051/3070.

—: INTERNATIONAL Encyclopedia of the Social Sciences. David L. Sills, Editor. (New York), The Macmillan Co. & The Free Press (1968.) 17 vols. -IV/2088.

vedno pred vsemi z gumami

Sava

PREDILNICA LITIJA

Pošta in železniška postaja: LITIJA — Telefon št. 1

Predilnica Litija proizvaja kvalitetno bombažno, stanično in sintetično prejo. Velik uspeh v doseženi kvaliteti enojne, previte in sukane preje dokazuje zelo dobro plasiranje naših proizvodov na domačem in tujem trgu

UDC 323.1 (497.1)

KLINAR Peter: What Unites and Separates Yugoslav Nationalities, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 4, p. 535—551.

The introductory starting point of this article is that the integrational processes and the building of cohesiveness of the Yugoslav social community cannot be attained without a developed optimum differentiation among national communities. That is why the author states that those differences which increase the degree of inner cohesiveness of a multi-national community have an integrative effect. The attempts to link these phenomena with those manifest in social stratification are shown in search for the frustrations of such functional differentiation and of developed national self-government. National self-government and optimally differentiated national development based on efforts of national communities are mentioned as alternatives of the negative consequences of statist settlement of international relations. The author also calls attention to the functional consequences of international conflicts, believing that the self-governmental developed national communities open a possibility of their efficient solutions. In this connection some objective conditions are mentioned which in future will condition the existence of the conflicts in international relations. The article continues with related considerations at the results of a public opinion investigation in Slovenia on factors with integrative effect on Yugoslav community, and those described as disintegrative by the same results.

UDC 36 (497.12)

KRŽIČNIK Ermin: Longterm Social and Regional Policy of Slovenia, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 4, p. 552—565.

The social aspect of development is gaining its adequate position in the world. Especially richer countries put a strong emphasis on the social dimensions of development: knowledge, education, social security, sociological implications of the technological and technical revolution. The problem of lagging of the social development behind the material development is present both in developed and in less developed countries. The educational processes are too slow and can hardly follow the development of material forces. Thus besides the absolute unemployment there appears also the so-called technological and structural unemployment, or rather demi-employment. This conflict results in several social problems: deviations, restlessness of young generations, etc. The core of this problem lies in social contradictions which are present at all the levels of social development. The solving of these contradictions represents the fundamental moving force of progress. The author discusses above all practical interventions in the sphere of social development. Since the methodology of the long-term planning of social development is not clear also because of the system problems of the relation between the economic and the social sphere and their spacial manifestation, the entire approach to planning of the social long-term development is of necessity rather pragmatic.

UDC 37:339.2

TOLIČIČ dr. Ivan — ZORMAN dr. Leon: Socio-Economic Status of Family and Coping Style of School Children, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 4, p. 556—575.

Two groups of children coming from families with different life conditions are treated in this research. The socio-economic status was determined on the basis of education and occupation of the father of the child. This research has shown that in general children coming from a higher socio-economic group achieved significantly higher scores intellectual aptitude test, in achievement tests and received higher school marks in basic subjects than working class children. Children coming from families with a higher socio-economic position cope more successfully with school work problems, with authority figures, and are less aggressive in interpersonal relations than working class children. They also show higher occupational and educational aspirations than working class children. These differences can be explained by environmental influences. Children from families with higher socio-economic position live in more favourable conditions for their mental development since their birth. These differences from the preschool period play an important role also later on in child's achievements in school and in efficient solving of different problems. It is the task of our society to reduce these differences as much as possible.

UDK 323.1 (497.1)

KLINAR Peter: Kaj povezuje in ločuje jugoslovanske narode,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 4, str. 535—551.

Izhodiščna uvodna teza prispevka je, da brez razvite — optimalne diferenciacije med nacionalnimi skupinami ni mogoče priti do integracijskih procesov in do izgrajevanja kohezivnosti jugoslovanske družbene skupnosti. Avtor ugotavlja, da tiste razlike, ki povečujejo stopnjo notranje kohezivnosti večnacionalne skupnosti učinkujejo v integrativnem smislu. Pri iskanju zavor takšne funkcionalne diferenciacije in razvite nacionalne samouprave so nakazani poskusi povezovanja teh pojavov s tistimi, ki se kažejo v socialni stratifikaciji. Kot alternativa negativnim posledicam etatiističnega urejanja mednacionalnih odnosov je v prispevku omenjena nacionalna samouprava in optimalno diferenciran nacionalni razvoj, temelječ na delovnih prizadevanjih nacionalnih skupnosti. Avtor opozarja na funkcionalne posledice mednacionalnih konfliktov in sodi, da samoupravno razvite nacionalne skupnosti odpirajo možnosti za njihovo učinkovito reševanje. V zvezi s tem omenja nekatere objektivne pogoje, ki bodo v prihodnje pogojevali obstoj konfliktov v mednacionalnih odnosih. V nadaljevanju beremo v prispevku razmišljanje, povezano z gornjimi tezami ob rezultatih raziskave javnega mnenja v Sloveniji o dejavnih, ki delujejo integrativno na jugoslovansko skupnost, in o tistih, ki jih rezultati raziskave označujejo kot dezintegrativne.

UDK 36 (497.12)

KRŽIČNIK Ermin: Dolgoročna socialna in regionalna politika Slovenije,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 4, str. 552—565.

Socialni aspekt razvoja dobiva tudi že v svetovnem merilu svoje aдекватno mesto. Posebno bogatejše ekonomike dajejo močan poudarek socialnim dimenzijam razvoja: znanju, izobrazbi, socialni varnosti, sociološkim implikacijam tehnološke in tehniške revolucije. Problem zaostajanja socialnega za materialnim razvojem je prisoten tako v razvitih kot v manj razvitih deželah. Izobrazbeni procesi so prepočasni in težko sledijo razvoju materialnih sil. Tako se pojavlja poleg absolutne nezaposlenosti tudi tako imenovana tehnološka in strukturna nezaposlenost oziroma polzaposlenost. Posledica tega konflikta so mnogi socialni problemi: deviacije, nemir mladih generacij itn. Jedro problema so družbena nasprotja in protislovja, ki so prisotna na vseh stopnjah družbenega razvoja. Njihovo razreševanje pomeni temeljno gonilno silo napredka. Avtor obravnava predvsem praktično poseganje v sfero socialnega razvoja. Ker je metodologija dolgoročnega programiranja socialnega razvoja nejasna tudi zaradi sistemskih problemov odnosa med gospodarsko in socialno sfero ter njihovo prostorsko manifestacijo, se celotni pristop k programiranju socialno-dolgoročnega razvoja pokaže nujno kot dokaj pragmatičen.

UDK 37:339.2

TOLIČIČ dr. Ivan — ZORMAN dr. Leon: Socialno ekonomski položaj družine in otrokova uspešnost

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 4, str. 566—575.

V študiji obravnavamo dve skupini otrok, ki živijo v različnih življenjskih razmerah. Pri določanju socialno ekonomskega položaja smo upoštevali izobrazbo otrokovega očeta in poklic, ki ga opravlja. Raziskava je pokazala, da so na splošno otroci z višjim socialno ekonomskim položajem dosegli na testu inteligentnosti, na testih znanja ter v šolskih ocenah iz temeljnih predmetov pomembno boljši uspeh v primerjavi z delavskimi otroki. Otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem bolj uspešno rešujejo šolske probleme in težave, se bolje razumejo z avtoritetami in so manj agresivni v medosebnih odnosih kot delavski otroci. Nadalje kažejo tudi višje poklicne in izobraževalne aspiracije kot delavski otroci. Te razlike lahko razložimo z vplivi okolja. Otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem imajo mnogo bolj ugodne pogoje za svoj duševni razvoj že od rojstva dalje. Te razlike iz predšolske dobe igrajo tudi še kasneje odločilno vlogo pri otrokovih uspehih v šoli in v učinkovitosti reševanja raznih življenjskih problemov. Naloga naše družbe je, da bi te razlike čimbolj ublažila.

KAM?
KDAJ?
KAKO?
ZAKAJ V SVET?

ODGOVOR ZA VSAKO
RABO VAM DA

KOMPAS
JUGOSLAVIJA

ZA VSE POSLOVNE LJUDI JE LE

KOMPAS

RENT
A
CAR

LESNI KOMBINAT

NOVOLES

NOVO MESTO
STRAŽA

NUDIMO STILNO POHIŠTVO
PLOSKOVNO POHIŠTVO
DROBNO POHIŠTVO
IN VEZANE PLOŠČE

iz vsebine naslednjih števil

• ZVONIMIR TANKO: Kaj je družbena lastnina? RUDI CRNKOVIC: Model poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije • VELJKO RUS: Odgovornost in sistemi sankcioniranja • ANDREJ KIRN: Značilnosti sodobne znanstveno-tehnične revolucije • PREDRAG VRANICKI: Vloga nacionalnega vprašanja v marksistični teoriji • SAŠA MICKI: Moralni vidiki dela v družbenih dejavnostih • STANE JUŽNIČ: Politična vloga oboroženih sil v nerazvitih državah • FRANE JERMAN: Ideologija pozitivizma • ANTON PERENIČ: Georges Gurvitch in samoupravljanje • MIHA POTOČNIK: Vzpostavitev odgovornosti za samoupravno delo delavcev • NIKO TOŠ: Premiki v socialni sestavi članstva ZKS •